

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АХБОРОТ
ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА
КОММУНИКАЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ВАЗИРЛИГИ**

**МУХАММАД АЛ-ХОРАЗМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
УНИВЕРСИТЕТИ**

ФАРҒОНА ФИЛИАЛИ

“Касбий педагогика”

фанидан

МАЪРУЗА МАТНИ

Фаннинг ишчи ўқув дастури Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги 201__ йил “__” _____даги __ -сонли буйруғи билан (буйруқнинг __ -илоvasи) тасдиқланган “Таълимда ахборот технологиялари” фани дастури асосида тайёрланган.

Фаннинг маъруза матни Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети Фарғона филиали Кенгашининг 201__ йил “__” _____даги “__” -сонли баёни билан тасдиқланган.

Тузувчи:

Х.Х.Ражабова – ТАТУ Фарғона филиали «Ахборот таълим технологиялари» кафедраси катта ўқитувчиси

Такризчи:

М. Джалилов. – ТАТУ Фарғона филиали “Компьютер тизимлари» кафедраси мудири

Ўқув –услугий бўлим бошлиғи

2017 йил “__” _____ Ш.Умаров

(имзо)

фТАТУ Фарғона филиали “ТТ ва КТ” факультети декани:

2017 йил “__” _____ О.Қўлдошев

(имзо)

“Ахборот таълим технологиялари ” кафедраси мудири:

2017 йил “__” _____ С.Абдурахмонов

(имзо)

1-Маъруза: Педагогика фанининг мақсади ва вазифалари ҳамда предмети.

Режа:

1. Педагогика фанининг предмети, мақсади, вазифалари.
2. Педагогика фанининг таркибий тузилиши, методологик асоси ва бошқа фанлар билан муносабати.
3. Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизими. Педагогиканинг тадқиқот методлари
5. Шахснинг ривожланиши ва тарбияси.
6. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган педагогик ва касбий талаблар. Педагогик фаолият, маҳорат ва қобилият.

Педагогика фанининг предмети, мақсади ва вазифалари

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, таълим соҳасида ҳам кенг ислоҳотлар бошланди. Олий Мажлиснинг 1997 йил 27 август куни бўлиб ўтган 1X сессиясида Республикамиз Президенти И.А.Каримов «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» номли сўзлаган нутқида таълим ислоҳотларини амалга ошириш йўллари ва усуллари тўғрисида гапириб ўтди. Шу сессияда «Таълим тўғрисида»ги ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» қабул қилинди. Бу қонун ва дастурда Ўзбекистонда кадрлар тайёрлашнинг миллий модели ўз аксини топган. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» да асосий масалалардан бири сифатида ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув муассасаларини яратиш қилиб белгиланган. Дастурда кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлашга ҳам эътибор қаратилган. Шу сабабли, ҳозирда фаолият кўрсатаётган муҳандис-педагогларни қайта тайёрлаш иши Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими кадрлари малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институтининг Қайта тайёрлаш факультетига юклатилган. Қайта тайёрланишга келган ҳар бир таҳсил олувчи янги ўқув муассасаларида ўз фаолиятини ташкил қилиши учун бир неча фанларни мукамал билишлари зарур. Шу фанлардан бири «Умумий педагогика» ўқув фанидир.

«*Педагогика*» атамаси юнонча сўздан олинган бўлиб «бола етакламоқ», маъносини англатади. кенг маънода тарбия ҳақидаги фан; ўсиб келаётган ёш авлодга таълим-тарбия бериш; умуман инсонни тарбиялаш ҳақидаги фан деган маъноларни билдиради. Умумий педагогиканинг объекти асосан ўқувчилардир, предмети эса ўқувчиларга берилаётган таълим-тарбия назарияси ва амалиётидир.

Умумий педагогика таълим-тарбия мақсадини жамият талабларига ва ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб мазмунан ўзгариб боришини ўргатади, тарбиянинг таркибий қисмлари ва улар ўртасидаги боғланишларни очиб беради.

Демак, умумий педагогика фани ўсиб келаётган ёш авлодни баркамол инсон ва касб-ҳунарли қилиб тарбиялаш учун таълим-тарбиянинг мазмуни, умумий қонуниятлари ва амалга ошириш йўлларини ўргатувчи фандир.

Кишилиқ жамияти ёш авлодни доимо тарбиялашдан иборат бўлган. Ёш авлодга ижтимоий-сиёсий тажрибани зарур билимлар ва амалий кўникмалар кўринишида беришдан, уларни ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашдан манфаатдор эди. Жамият тараққиётининг турли босқичларида тарбия фақат амалий йўл билан ижро этилган.

Ёш авлодга таълим-тарбия бериш, бу педагогиканинг предметидир, яъни у ўрганадиган ҳодисалар доирасидир. Педагогика тарбия ҳақидаги фан ҳисобланади. Педагогиканинг тарбия соҳасидаги объекти ўқувчи ҳисобланса, субъекти эса ўқитувчи ҳисобланади. Педагогика фани фақат болаларни эмас, балки ёшларни ҳам, катталарни ҳам қамраб олади. Бир қатор фанлар фалсафа, социология, этика, эстетика, психология каби тарбия масалалари билан шуғулланидилар. Бироқ, уларнинг ҳар бири тарбияга маълум бир томондан ёндашади. Фалсафа ва социология тарбияни ижтимоий тараққиёт омили деб қарайди. Психология тарбияга шахснинг психик ривожланига таъсири нуқтаи назаридан қизиқади. Этика жамиятнинг ахлоқий жиҳатдан ривожланишига тарбиянинг таъсирини ўрганади ва ҳоказо.

Тарбия масалаларни ўрганишда педагогика алоҳида ва ҳал қилувчи ўрин тутаети. У педагогика жараён сифатида тарбиянинг моҳияти ва қонуниятларини ўрганади. Педагогика шахснинг таркиб топишига тарбиянинг таъсирини ўрганади, турли ихтисосликдаги ўқитувчиларнинг таълим-тарбиявий ишлари назарияси ва методикасини ишлаб чиқаети.

Тарбиянинг мақсади. Тарбия ижтимоий ҳодиса эканлиги хусусида фикр юритганда, тарбиянин аниқ мақсадга йўналтирилган ҳодиса эканлиги таъкидланади. Инсон камолотига таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, бу омиллар ичида тарбия муҳим ва етакчи ўриндадир.

Тарбиявий ишларнинг самарадорлиги шундаки, тарбия билан шуғулланидиган ҳар бир тарбиячи ўз фаолиятини ва унда кўзда тутилган мақсадни аниқ тасаввур эта олиши, бу мақсаднинг муҳимлигини тушуниши

лозим. Бу мақсад жамиятнинг комил инсонни тарбиялашдек мақсадга мос келиши керак

Педагогика фанининг вазифалари. Педагогика фани тарбия масалаларини ўрганар экан, у ёш авлодни тарбиялаши учун қуйидаги вазифаларни бажариши лозим:

- шахсни ҳар томонлама, гармоник ривожланишида педагогик жараёни такомиллаштириш;
- шахснинг таркиб топиш қонун-қонуниятлари нималардан иборат эканлигини аниқлаш;
- замонга мос педагогларнинг таълим-тарбиявий фаолияти назарияси ва методикасини такомиллаштириш усулларини ишлаб чиқиш;
- илғор педагогик тажрибаларни умумлаштириш ва амалга жорий этиш;
- педагогларни илғор педагогик технологиялар ҳамда таълим-тарбия усуллари билан қуроллантириш.

Тарбиянинг вазифалари кенг ва кўп қирралидир. Таълимнинг асосий вазифаси ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш бўлса, тарбия ёш авлодга жамиятда қабул қилинган урф-одат, одоб-ахлоқ қоидаларига мос келадиган эътиқодни, ахлоқий малака ва кўникмаларни, эҳтиёж ва интилишларни таркиб топтиришдан иборат.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

2-Маъруза: Педагогика фанининг таркибий тузилиши, методологик асоси ва бошқа фанлар билан муносабати

Режа:

1. Фанининг таркибий тузилиши
2. Фанининг методологик асоси
3. Фанининг бошқа фанлар билан алоқаси

Фан ва техниканинг тез суръатлар билан ривожланиши, турли йўналишларда билим ҳажмининг ошиб бориши фаннинг табақаланиб, турли тармоқларга бўлинишига сабаб бўлмоқда.

Яқин ўтмишда фалсафадан ажралиб чиққан педагогика фанида ҳам кўпгина тармоқларга бўлиниш жараёни, яъни таркибий тузилиши кўзга яққол ташланади. Масалан, мактабгача тарбия педагогикаси, мактаб педагогикаси, катталар педагогикаси, олий мактаб педагогикаси кабилар шулар жумласидандир. Айримлари эса, фан сифатида энди шаклланиб келмоқда. Ҳозирги замон педагогикаси кўп тармоқли фан бўлиб, аввало тарбия ижтимоий ҳодиса эканлиги жиҳатидан педагогика тарихи фани билан боғланади. Педагогиканинг кўзи ожиз, ақли заиф, қулоғи қар – жисмоний камчиликларга эга бўлган болаларни тарбиялаш ва уларни ҳаётга тайёрлаш билан шуғулланадиган яна бир тармоғи – **махсус педагогика** (сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика) дефектология билан ҳамбарчас боғлиқдир

Педагогика фани тармоқларида предметларни ўқитишнинг қонуниятларини ўрганувчи фан – методика ҳам қиради. Шу билан бирга педагогика фани бошқа фанлардан ажралган ҳолда ривожлана олмайди. Педагогиканинг тарбия соҳасидаги объекти ўсиб келаётган ёш авлод бўлганлиги учун педагогика инсонни ўрганувчи фанлар билан боғлиқдир.

Ўзининг бутун тарихи давомида педагогика фалсафа билан ҳамбарчас боғланган ва хатто XIX асргача унинг бир қисми ҳисобланган эди. Хуллас, **педагогика фанининг методологик асосини Ўзбекистон республикаси Конституцияси, “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”, “Таълим тўғрисида” ги қонун, ҳукуматимиз томонидан чиқарилган қонун ва фармонлар ҳамда фалсафа ташкил этади.** Чунки, тарбиянинг асосий мақсади ўсиб келаётган ёш авлоднинг илмий дунёқарашини шакллантиришдан иборатдир.

Педагогика бола тарбиясида унинг ёш ва индивидуал (психологик) хусусиятларини ҳисобга олиб боради. Шу боис, педагогика бугунги кунда фалсафадан ажаралиб чиқиб, бир қатор фанлар билан муносабатда бўлади. Жумладан, у психология фани билан ҳамбарчас боғлиқ. Кейинги вақтларда педагогика кибернетика билан боғланмоқда, буни дастурлаштирилган таълим мисолида кўриш мумкин. Шунингдек, у этнография, биология, одам анатомияси, иқтисодиёт, санъат, маданият каби фанлар билан ҳамбарчас боғлиқдир

Тадқиқот методлари

Ҳар қандай фан фан сифатида ўзининг илмий-тадқиқот усулларига эга. Бу усуллар орқали ўз мазмунини бойитиб, янгилаб боради. Ҳаёт ва объектив

дунёни билиш назариясидада нимани ўрганиш ва қандай ўргатиш керак, кимни ва қандай тарбиялаш лозим деган масалалар мавжуд бўлиб, улар ўзаро узвий боғлиқдир.

Педагогика ўз мазмунини бойитиш ва янгилаш мақсадида мавжуд педагогик ҳодиса ва жараёнларни, унинг мақсади ва вазифаларига мувофиқ келадиган тадқиқот усуллари билан ўрганади.

Педагогиканинг илмий-тадқиқот усуллари қанчалик тўғри танланса таълим-тарбия мазмунини янгилаш ва такомиллаштириш шу даражада яхшиланади, педагогика Фани ҳам бойиб боради. Шу сабабли педагогик илмий-тадқиқот усуллари догматик ёндашиш мумкин эмас. Иккинчи томондан, илмий-тадқиқот усуллари ҳозирча фанда тўла яратилган, ҳал этилган деб бўлмайди.

Педагогиканинг ҳозирча мавжуд бўлган ва ишлаб чиқилган қуйидаги **илмий-тадқиқот методларини** санаб ўтиш мумкин: 1) кузатиш; 2) суҳбат; 3) ўқувчилар ижодини ўрганиш; 4) тест, сўровномалар; 5) ўқув муассасаси

ҳужжатларини таҳлил қилиш; 6) эксперимент, тажриба, синов; 7) статистик маълумотларни таҳлил этиш; 8) математика-кибернетика; 9) адабиётлар билан ишлаш: библиография, аннотация, конспектлаштириш ва бошқалар.

Шахснинг ривожланиши ва тарбияси

Шахс деганда муайян жамиятнинг аъзоси тушунилади. Одам шахс бўлмоғи учун руҳий жиҳатдан тараққий этган, ўз хусусияти ва сифатлари билан бошқалардан фарқ қилиши лозим.

Ҳар бир одам шахс сифатида турлича намоён бўлади. У ўзининг характери, қизиқиши, қобилияти, ақлий ривожланганлик даражаси, эҳтиёжи ва меҳнат фаолиятига муносабати билан фарқланади. Булар шахснинг ўзига хос хусусиятлари бўлиб, ана шу руҳий хусусиятлар ривожланиб маълум бир босқичга етсагина уни мукамал, камол топган инсон дейилади.

Шахс номини олиш учун нималар даркор? Одамнинг ижтимоий мавжудод сифатида шахс номини олиши учун унга ижтимоий-иқтисодий ҳаёт ва тарбия керак. Шу сабабли педагогика фани боланинг шахс сифатида ривожланиши, унинг ҳар томонлама камолга етиш қонуниятлари, унга

таъсир этувчи объектив ва субъектив омиллар, ривожланиш жараёнига алоқадор даврларни аниқлаши керак.

Шунингдек, педагогика фанининг муҳим методологик муаммоларидан бири бу **шахснинг ривожланиши ва тарбияси** ҳисобланади. Ўсиб ва ривожланиб боровчи инсон тарбия объекти ҳисобланади. Бутун ҳаёти давомида инсоннинг ривожланиш жараёни давом этаверади. Бу жараёнда у турли ўзгаришларни ўз бошидан кечириб боради. Инсонда бўладиган жисмоний ўзгаришларга – бўйининг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак тизимларининг, ички аъзолари ва асаб тизимининг ўзгариб бориши киради. Руҳий ўзгаришлар эса, унинг ақлий ривожига алоқадор бўлади ва инсонда руҳий сифатларнинг шаклланиб бориши, унда ҳаёт учун зарур бўлган социал сифатларнинг таркиб топиши ҳисобланади.

Инсон – индивид туғилиши билан ўзида инсоний, шахсий хислатларни шакллантира бошлайди. Икки ва ундан ортиқ инсонлар билан муносабатда, мулоқотда бўлган ҳар қандай инсонда шахсий хислатлар пайдо бўлади. Демак, ҳар бир туғилган инсон индивида – одам. Шахсий хислатларга эга бўлган инсон аста-секин шахсга айлана бошлайди. **Шахслар оддий ва буюк шахсларга бўлинади.** Буюк шахслар туғма ёки кейинчалик меҳнат натижасида пайдо бўлиши мумкин.

Шахснинг ривожланиши – бу муҳим жараён ҳисобланади. Маълумки, бола бутун ҳаёти давомида жисмоний ва руҳий томондан ўзгариб боради. Айниқса болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади. Мана шу йилларда ҳам жисмоний, ҳам руҳий жиҳатдан ўсиши, ўзгариши туфайли шахс сифатида камолга етади, бунда берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аъзоси сифатида

камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар тизимида ўзига муносиб ўрин эгаллайди.

Муносабатлар доирасига кишилар орасидаги муносабат эмас, балки табиат, жамият, ҳаётга бўлган муносабатлар ҳам киради. Мана шу кўп қиррали алоқа ва муносабатлар заминида ҳар бир шахс ўз қобилияти, қизиқиши, ўз билими ва укувини намоён қилади, ўз ишига, вазифасига, бурчига, халқига, Ватанига, ўз-

ўзига бўлган муносабатларини ифодалайди. Табиийки, шахсдаги бу фазилатлар фақат тарбиянинг маҳсулидир.

Тарбия муҳит каби инсон камолотига таъсир этувчи ташқи омиллардан ҳисобланади. Тарбиянинг хусусияти шундаки, у аниқ мақсадни кўзлаб, инсонда ижобий фазилатларни таркиб топтириш йўлида тарбиячи

раҳбарлигида мунтазам амалга ошириб боради. Аммо, тарбия таъсирининг кучи ва унинг натижаси ирсият ва муҳит каби омилларнинг ҳамкорлиги билан белгиланади. Тарбия инсоннинг кўзи, сочи, терисининг ранги, баданининг тузилишига таъсир эта олмайди, лекин, жисмоний тараққиётига таъсир этиши мумкин. Махсус ташкил этилган жисмоний машқлар орқали боланинг саломатлиги мустаҳкамланади ва чиниқтирилади. Инсоннинг табиий қобилияти фақат тарбия орқали, уни маълум бир фаолият турига жалб қилиш орқали ривожланиши мумкин.

Педагогика шахснинг камолотга етишини мураккаб ва зиддиятли жараён деб билади. Шахснинг камолга етишида насл-ирсият (биологик), ижтимоий муҳит, мақсадга мувофиқ амалга оширадиган таълим-тарбия ва ниҳоят ўзининг мустақил фаолияти ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Шахс қайси жамиятда яшаса ўша жамият ҳаётидаги қонун-қоидаларга асосан камол топади. Шу жамиятнинг моддий ва маънавий бойлигидан баҳраманд бўлади. Моддий ва маънавий бойликларни яратишда иштирок этади. Агар шу жамиятнинг моддий ва маънавий бойлиги юксак бўлса, у шу шахсга шу қадар катта таъсир кўрсатади ёки аксинча. Иккинчи томондан эса, шахс фаолияти давомида меҳнат орқали ўз моддий ва маънавий бойлигини яратиш жараёнида онгини, ҳаётини, турмуш шароитини ҳам яхшилаб боради. Ана шундай ижтимоий фаолиятлар ўз навбатида меҳнат турининг такомиллашишига олиб келади.

Маълумки, бола лаёқатини ривожлантириш, уни қобилиятга айлантириш ва ҳаётга мос ҳолда ўстириш учун меҳнатсеварлик ва ишчанлик керак. Меҳнатсеварлик ва муттасил ўтириб ишлаш булар фақат тарбия натижасида орттирилган фазилатлардир.

Педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият шахснинг ақлий ва иродавий ривожланишига таъсир этади. Демак, ўқувчи улғая борган сари унинг фаолияти ҳам шакли ва мазмуни билан ҳаммаҳанг ўзгариб бораверади.

Инсон камолоти ва унинг шахсини шакллантиришни ягона ва бир бутун жараён эканлигини таъкидлайди. Бу жараёнда ўқувчи фаолиятига катта ўрин берилади. У фаоллиги билан ўз шахсини шакллантира олади. Тарбиячи томонидан қўйиладиган мақсад аниқ бўлса ва бу мақсадга эришиш учун одам астойдил ҳаракат қилса, кутилган натижага эришилади.

Ўқитувчи шахсига қўйиладиган педагогик талаблар

Ҳозирги замон ўқитувчисининг асосий фазилатларидан бири – ўз касбига садоқатлилиги, ғоявий эътиқодлилиги, иймонлилиги,

болажонлилиги, ўз фанини мукаммал билиши ва севиши каби хислатлари орқали бошқа касб эгаларидан ажралиб туради. Чунки, таълим муассасасида таълим-тарбия

ишининг юқори савияда олиб борилиши фақат ўқитувчига ва унинг касбий тайёргарлигига боғлиқ.

Ўқитувчи шахсига қўйиладиган муҳим талаблардан бири ўзи ўқитаётган предметни чуқур билиши билан бирга, унинг ўқитиш методикасини ўзлаштириб олган бўлиши зарур. Ўқитаётган предметнинг назариясини чуқур билиши, уни қизиқарли қилиб ўқувчиларга етказа олиши ўқувчиларнинг шу предметга бўлган қизиқишини оширади ва ўқитувчининг обрўйини оширади.

Шунингдек, ўқитувчи ўқувчиларни севиши, ҳурмат қилиши, уларнинг ҳаёти билан қизиқиши, бутун куч ва билимини уларнинг келажаги ҳамда уларни ватанга содиқ фуқаро қилиб тарбиялашга сафарбар қила оладиган инсонгина ҳақиқий ўқитувчи бўла олади. Ўқитувчи ўқувчиларни халқ педагогикаси дурдоналари ҳамда миллий қадриятлар асосида тарбия қила олиши лозим. Унинг нутқи равон, халқ тили бойлиги, ифода усули, тасвир воситаларини, адабий тил услуби ва меъёрини тўла эгаллаган бўлиши зарур. Ўқувчига бефарқ, унинг келажаги билан қизиқмайдиган, ўқитувчилик касбига лоқайд инсон ҳақиқий ўқитувчи бўла олмайди.

Ўқитувчи ташкилотчилик фазилатига эга бўлмоғи лозим. Бунинг учун ўқитувчи ташаббускорлик ва тадбиркорлик қобилиятига эга бўлиб, ҳар доим тетик, ғайратли, ўз кучи ва имкониятига ишонган бўлмоғи лозим. Ташаббускор, ташкилотчи, ғайратли ва ўқувчиларни чин қалбдан сева оладиган ўқитувчи ўқувчиларни ўз орқасидан эргаштира олади, ўқувчилар унга эргашади.

Ўқитувчилик касби жуда катта руҳий ва жисмоний куч талаб этади, шунинг учун ҳам ўқитувчининг саломатлилиги ҳам яхши бўлиши зарур. Унинг овоз пайчалари ривожланган, кўриш қобилияти яхши бўлиши, узоқ вақт тикка бўлиши, кўп юриши, эпчил ҳаракат қила олиши керак.

Шунингдек, махсус фан ўқитувчисига қўйиладиган касбий талаблар шундан иборатки, у амалий ва ишлаб чиқариш машғулотларига раҳбарлик қилувчи ва бошқарувчи шахс ҳисобланади

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

3-Маъруза: Узлуксиз таълим тизими. Таълимнинг ягона тизими.

Режа:

1. Ўзбекистон Республикасида халқ таълими тизими ва унинг қоидалари.
2. Ўзбекистон Республикасида таълимнинг ягона тизими. (Таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий)
3. Узлуксиз таълим тизими ва турлари.

Халқ таълими тизими деганда аниқ мақсадни кўзлаб мамлакат ёшларига таълим тарбия бериладиган муассасалар тушинилади.

Халқ таълими тизими деб муайян мамлактлар ички ва ташқи тараққиётига тавсиф берувчи ҳамда маълум бир қоидалар асосида ташкил этилган барча таълим тарбия муассасаларининг тузилишига айтилади.

Халқ таълими тизими Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги қонунга мувофиқ ташкил этилади ва назорат қилинади. Республикамиз Конституциясида, яъни 18-41-моддаларида кўрсатилганидек, барча фуқаролар жинси, ирки ва миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар билим олиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, фуқароларнинг бепул умумий таълим олиши давлат томонидан кафолатланади.

Ўзбекистон худудида азал-азалдан таълим-тарбия соҳасига катта эътибор берилган.

Шарқ педагоглари болаларни ўқишга қизиқтириш учун китобдаги воқеаларни куш ва хайвонлар тилидан ҳимоя қилар эдилар. Масалан, «Қобуснома», «Ахлоқи Муҳиний», «Камила ва Димна» каби асарларидаги нақл-ривоятларга одоб-ахлоқ қоидалари сингдириб юборилган. 1991 йилнинг 31 августида Республикамиз ҳаётида тарихий воқеа юз берди: Истиқлол эълон қилинди. Шу муносабат билан жаҳон тажрибаларидан келиб чиқиб,

энг биринчи навбатда, мустақил республикамизнинг халқ таълими соҳасида ислоҳат ўтказиш масаласи кўтарилди. Ниҳоят Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни таълим тизининг янгиланишига сабаб бўлди. Олдинги қабул қилинган қонунлардан фарқли ўлароқ, халқ таълими тизими тузилишида бир қанча янги қоидалар жорий этилди ва бажарилиши мажбурий деб қайд қилинди. Бу қоидалар қуйдагилар:

1. Таълим тарбиянинг инсонпарварлиги ҳамда демократиклиги.
2. Бунинг моҳияти шундаки, биздаги барча халқ таълими тизимига кирувчи муассасаларда берилаётган таълим ва тарбия инсонларнинг моддий ва маънавий камолатини, ақл-заковатининг ўсишини, ўзлигини билиш ҳақ-хуқуқлари учун курашадиган ватанпарвар бўлиб кетишларини мақсад қилиб кўяди.
3. Таълим тизимининг узлуксизлиги ва изчиллиги.
4. Мустақил Ўзбекистонимизда Халқ таълими муассасаларида берилаётган таълим ва тарбия узлуксиз ўзаро боғлиқдир. Таълим жараёни ўқув режаси ва дастури асосида тизимни, изчил олиб борилади.
5. Давлат таълими тизимининг илмийлиги ва дунёвийлиги Республикамиздаги барча таълим муассасаларида дунёвий билимлар берилади. У илмий асосларга эга бўлиб, фан техника тараққиётининг энг янги мувафақиятлари ва инсон ақл-заковати туфайли такомиллашиб боради.
6. Таълимда умуминсоний ва миллий маънавий қадриятларнинг устиворлиги.
7. Барча таълим тарбия масканларида берилаётган билим ажодларимизнинг минг йиллар мобайнида шаклланган анъаналарига таянади.
8. ДТС лари қоидасида ҳамманинг таълим олиши учун имконият яратилганлиги.
9. Қонуннинг 4-моддасида таъкидланганидек Ўзбекистон Республикасида ижтимоий келиб чиқиши, жинси, тили, ёши, ирқи, миллати, турар жойи, республика худудида қачондан бери яшаётганлигидан қатъий назар, барчанинг таълим олиш учун тенг ҳуқуқлари кафолатланади.
10. Таянч таълимнинг мажбурийлиги.
11. Мамлакатимизда 1930 йилда бошланғич, 1949 йилда етти йиллик, 1958 йида саккиз йиллик, 1970 йилда умумий ўрта мажбурий таълимга асос солинди. 1984 йилдан бошлаб 11 йиллик мажбурий таълимга ўтилди.
12. Таълим маънавий ва жисмоний дастурларини ягона ва табақалаштирилган ўқув режа ва дастурларни тасдиқлайди. Уларни бажарилишини назорат қилади. Ёш авлодни маънавий бой, рухан тетик, жисмонан бақувват, ахлоқан пок ва меҳнатсевар бўлиб вояга етиш учун барча моддий ва маънавий шароитларни ҳозирлайди.
13. Билимдонлик ва истеъдодли рағбатлантириш таълим-тарбия муассасаларида таълим олаётган билимдон ва истеъдодли ўқувчиларни

рағбатлантириш стипендия, турли кўринишдагимақтов ёрлиқлари шаклида ташкил этилади.

14.Таълим муассасаларида чет тилларни ўрганиш дин тарихи ва жаҳон маданияти соҳасида билим олиш учун шароитлар яратиш.

15.Таълим муассасаларининг сиёсий партиялар ва ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг таъсиридан холи бўлиши.

16.Тарбияланувчилар ва таълим олувчиларни ҳурматлаш.

17.Педагог шахсини, унинг ижтимоий мавқеини ҳурматлаш.

18.Олдинги қабул қилинган қоидалардан фарқли ўларок, янги қонунда педагог шахсини унинг ижтимоий мавқеини ҳурматлаш лозимлиги белгилаб қўйилган.

19.Амалдаги қонунлар доиларида мулкчиликнинг тенг ҳуқуқлилиги, уларнинг мустақиллиги таъминланиб, таълим муассасаси мустақил юридик шахс сифатида, қонунларга белгиланган тартибда барпо этилади.

20.Таълим муассасалари ўзаро битим тузишга, ўқув партия комплекслари ва ўқув илмий ишлаб чиқариш бирлашмалари ва уюшмалари таркибига киришга ҳақлидир.

Таълимнинг ягона тизими.

Ўзбекистон республикасида таълимнинг ягона тизимида амал қилинади. Ягона таълим тизими куйдагиларни ўз ичига олади.

1. Мактабгача тарбия.
2. Умумий таълим.
3. Ҳунар-техника таълими.
4. Ўрта махсус таълим.
5. Олий таълим.
6. Илмий ва илмий педагог ходим. тайёрлаш.
7. Кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш.
8. Оиладаги таълим.
9. Мустақил таълим.
1. **Мактабгача таълим.**

Мактабгача таълим тармоғига 1-3 ёшдан, 6-7 ёшгача бўлган болаларга таълим-тарбия берувчи ясли ва боғча муассасалари, шунингдек оиладаги таълим-тарбия киради. Бундан кўзланган мақсад бола камолоти асосларини шакллантиришдан, унинг билимга қизиқишини таъминлашдан, маданий ахлоқий меҳнат кўникмаларини, илмга муҳаббатини тартиб топтиришдан иборат.

2. Умумий таълим

Узлуксиз давлат таълими тизимида асосий бўғин бўлиб, таълим олувчиларнинг илмий билим, меҳнат ва бошланғич касбқор кўникма ва

малакаларини, ишбилармонлик асосларини, эгаллашларини шунингдек, ўз ижодий қобилиятлари, фазилатларини ривожлантиришларини таъминлайди.

3. Мактабдан ташқари таълим.

Болалар ва ўсмирларни талаб ва эҳтиёжларини тўлароқ қондириш, уларнинг дам олишини ташкил этиш мақсадида мулкчиликнинг турли шаклларидаги корхоналар, жамоа бирлашмалари ва маданий, илмий, техника, спорт ва бошқа йўналишдаги мактабдан ташқари таълим муассасалари барпо этилади.

4. Ҳунар-техника таълими.

Ҳ.Т.Т, меҳнат ва касб-кор маҳорати ҳамда ишчи ва кадрлар тайёрлашни, уларни қайта тайёрлаш ва малакаларни оширишни мақсад қилади. Ҳ.Т.Т таянч таълим асосида бир вақтнинг ўзида умумий ўрта махсус ўқув юртларида, таянч урта ва касб-ҳунар таълими негизида амалга оширилади.

6. Олий таълим

Олий таълим танланган фаолият соҳасида чуқур умуммиллий ва махсус билимни зарур касб-кор кўникмаси билан уйғунлаштирадиган юқори малакали мутахассисларини шунингдек илимий ва илмий педагог ходимлар тайёрлаш мақсадини кўзлайди. ОЎЮда таълим икки босқичда бакалавр ва магистр даражасини бериш орқали амалга оширилади: ОЎЮ қонунда белгиланган тартибда вақти-вақти билан аттестация акиредациядан ўтказиб турилади.

7. Илмий ва илмий педагог ходимлар тайёрлаш

Илмий ва илмий педагог ходимлар тайёрлаш узлуксиз таълим тизимида олий босқич ҳисобланиб. Шахс ва жамият эҳтиёжларини шунингдек, жамиятнинг бундай кадрларга бўлган талаб ва эҳтиёжини қондиришни таъминлайди. Илмий илмий педагог ходимларни тайёрлаш илмий даражалар (фан номзоди, фан доктори) ва илмий унвонлар (доцент, катта илмий ходим, профессор ва ҳ.) бериш тартиби қонунлар билан белгиланади.

8. Оиладаги таълим

Ота-оналар ва уларни ўрнини босувчи шахслар боланинг жисмоний, маънавий камолотига ва ақл-заковатини ўстиришига маълумотли бўлишига жавобгардирлар. Оиладаги таълим ўқув юртларнинг дастурлари бўйича амалга оширилади. Кейинчалик экстернат тартибида аттестациядан

ўтказилади. Аттестациядан ўтган таълимнинг исталган босқичидан бошлаб ўқув муассасаларида ўқишни давом эттиришлари мумкин.

9. Мустақил равишда таълим олиш.

Давлат фуқароларининг мустақил равишда ўз маълумотлар, маданий, касб-кор савияларини оширишга бўлган интилишлари, қизиқишларини қўллаб -қувватлайди, уларга шарт-шароит яратади.

Билим ва малака даражасини мустақил равишда оширишган шахсларга экстернат тартибида имниҳон топшириш имконияти берилади.

Таълим Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий тараққиётида устивор деб эълон қилинади. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйдагилардан иборат:

- т.-т. нинг инсонпарвар демократик хар-рда эканлиги;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;
- умумий ўрта, шунингдек, ўрта махсус касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;
- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги.
- ДТС асосида таълим олишнинг ҳамма учун баробарлиги.
- таълим дастурларини танлашда ягона ва табақалаштирилган ёндашиш, билим олишга интилиш истеъдодни рағбатлантириш.
- Таълим тизимида давлат бошқарувини уйғунлаштириш.

Жиниси, тили, ёши, ирқи, миллий мансублиги, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, хизмат тури, турар жойи, Ўзбекистон Республикасида қанчй вақт яшаётганлигидан қатъий назар, ҳар кимга билим олишга тенг ҳуқуқ яратилади.

Ўзбекистон Республикасининг таълим тизими ягона ва узлуксиздир.

Узлуксиз таълим тизими ва турлари.

Узлуксиз таълим тизимининг фаолият олиб бориши ДТС асосида, турли даражадаги таълим дастурининг изчиллиги асосида таъминланади ва қуйдаги таълим турларини ўз ичига олади:

- мактабгача таълим
- умумий ўрта таълим
- ўрта махсус касб-хунар таълими.
- Олий таълим
- Олий ўқув юртидан кейинги таълим
- Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш
- Мактабдан ташқари таълим

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг ўзига хос хусусияти мустақил равишдаги 9 йиллик умумий ўрта ҳамда 3 йиллик ўрта махсус касб-хунур таълими жорий этишдан иборатдир. Бу эса умумий таълим дастуридан ўрта махсус касб-хунур таълимига изчил ўтишини таъминлайди.

Умумий таълим дастурлари: мактабгача таълим, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус касб хунар таълимини қамраб олади.

Касб-хунар таълими дастурлари ўрта махсус таълими, олий таълим ва ОЎЮ дан кейинги таълимни, кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлашни қамраб олади.

Мактабгача таълим.

Мактабгача таълим боланинг соғлом ҳар томонлама камол топиб шакеланишини таъминлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади, мунтазам таълим олишга тайёрлайди.

Мактабгача тарбияни ривожлантириш учун қуйдагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

- малакали тарбиячи ва педагог кадрларни устивор равишда тайёрлаш;
- мактабгача таълимнинг самарали психологик педагогик услубларини излаш ва жорий этиш;
- болаларни оилада тарбиялаш ташкилий психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлаш;
- замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар ўйинчоқлар ва ўйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқиш;
- мактабгача ёшдаги боалаларни халқнинг бой маданий тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида маънавий ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун шарт-шароитлар яратиш;
- Мактабгача тарбия муассасаларининг ҳар хил турлари учун турли вариантдаги дастурларни танлаб олиш, мактабгача тарбиянинг барча масалалари бўйича малакали консультация хизмати кўрсатиш имкониятини яратиш;
- Мактабгача тарбия ва соғломлаштириш муассасалари тармоғини қўллаб-қўвватлаш ва ривожлантириш механизмини ишлаб чиқиш.

Умумий ўрта таълим.

9 йиллик ўқишдан иборат умумий ўрта таълим мажбурийдир. Умумий ўрта таълим тугаллангандан кейин ўқув фанлари ва улар бўйича олинган баҳолар кўрсатилган ҳолда давлат томонидан тасдиқланган намунадаги аттестат берилади.

Умумий ўрта таълимнинг янгича тизими ва мазмунини шакллантириш учун қуйдагилар зарур:

- таълим олишни таъминловчи ДТС ларини ишлаб чиқариш, бунда АЛ ва КХК ларидан кейин олинadиган таълим дастурлари билан мантикий боғлиқлик ҳисобига олиниши лозим;

- юқори малакали педагог кадрларни тайёрлаш;

- худудларни жўғрофий ва демографик хусусиятларига, шахс, жамият ва давлатнинг эҳтиёжларига мувофиқ равишда таълим муассасалари тармоқларини ривожлантириш;

- ўқувчиларни қобилиятлари ва имкониятларига мувофиқ равишда таълимга табақалаштирилган ёндашувни жорий этиш;

- таълим беришнинг илғор педагогик технологияларини, замонавий ўқув услубий мажмуалари яратиш ва ўқув тарбия жараёнларини дидактик жиҳатдан таъминлаш;

- ўқувчиларни касб-хунарга йўллайдиган ва психологик педагогик жиҳатдан маслаҳатлар берадиган марказлар тармоқларни ташкил этиш;

Ўрта махсус ва касб-хунар таълими.

Умумий ўрта таълим негизида ўқиш муддати 3 йил бўлган мажбурий ўрта махсус, КХ таълими узлуксиз таълим тизимидаги мустақил турдир. Ўрта махсус, КХ таълими йўналиши АЛ ёки КХК ўқувчилари томонидан ихтиёрий танланади. АЛ ДТС ларига мувофиқ ўрта махсус таълим беради. Алларда ўқувчилар ўзлари танлаган таълим йўналиши бўйича билим савияларини ошириш ҳамда фанни чуқур ўрганишга қаратилган махсус касб-хунар кўникмаларини ўзларида шакллантириш имкониятига эга бўладилар. Бу кўникмаларни ўқишни муайян олий таълим муассасаларида давом эттириш ёки меҳнати жараёнида рўёбга чиқаришлари мумкин.

КХК тегишли ДТСлари доирасида ўрта махсус, касб-хунар таълими беради; ўқувчиларнинг касб хунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаган касби бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконинин беради. КХК лари жиҳозланганлиги даражаси педагогик таркибнинг танланганлиги, ўқув жараёнининг ташкил этилиши жиҳатидан чнги типдаги таълим муассасалари ҳисобланади.

Олий таълим.

Олий таълим ўрта махсус касб-хунар таълими негизига асосланади ҳамда 2 босқичга эга.

Бакалаврият- мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган таълим муддати ҳамда 4 йил давом этадиган таянч

олий таълимдир. Битирувчиларга давлат аттестацияси якунларига биноан «бакалвр» дипломи берилади.

Магистратура- аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалаврият негиздатаълим муддати номида 2 йил давом этадиган олий таълимдир. Магирстларга давлат томонидан тасдиқланган намунадаги, касб-хунар фаолияти билан шуғулланиши ҳуқуқини берадиган диплом топширилади.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондиришга шахснинг ижодий таълим касб-хунар манфаатлари қаноатлаштиришга қаратилган ОЎЮ дан кейинги таълимнинг ОЎЮларида ва илмий тадқиқот муассасаларида олиш мумкин. ОЎЮдан кейинги таълим босқичлари диссертация ҳимояси билан якунланади. ЯДАттестацияси натижаларига кўра тегишли равишда фан номзоди ва фан доктори илмий даражаси берилиб, давлат томонидан тасдиқланган намунадаги дипломлар топширилади.

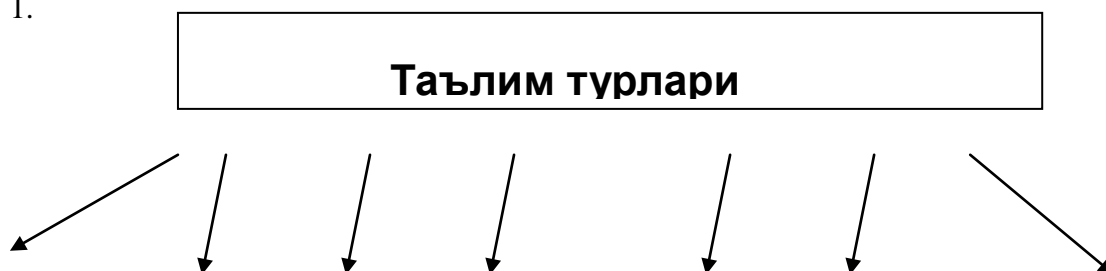
Кадрлар малакасини ошириш, қайта тайёрлаш.

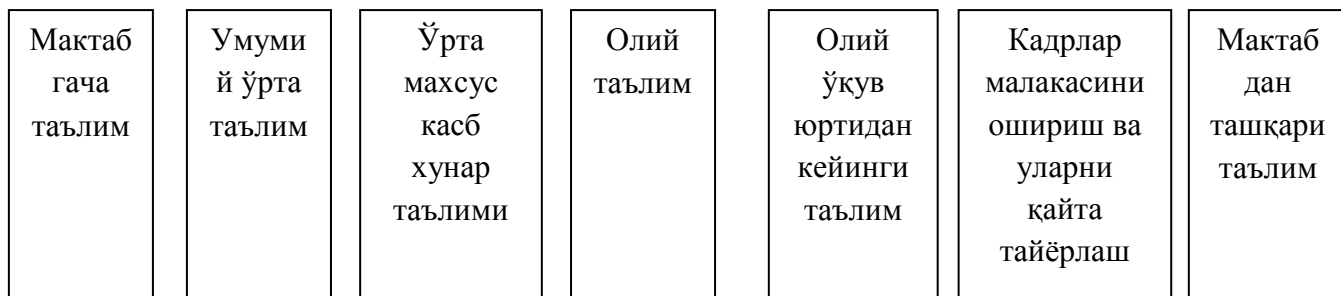
Кадрлар алакасини ошириш ва қайта тайёрлаш мутахассисларнинг касб билимлари ва кўникмаларини янгилаш ҳамда чуқурлаштиришга қаратилган. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш таълим муассасаларидаги ўқиш натижаларига кўра давлат томонидан тасдиқланган намунадаги гувоҳнома ёки сертификат топширилади.

Мактабдан ташқари таълим.

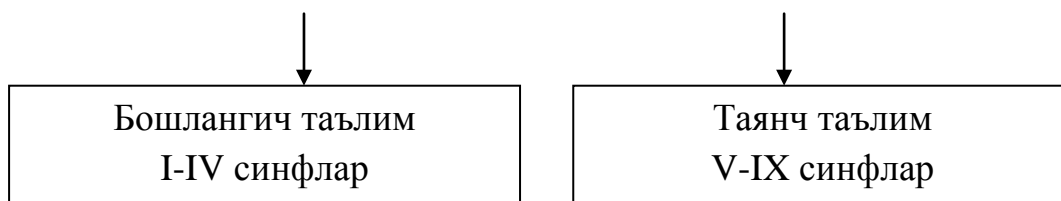
Болалар ва ўсмирларнинг таълимга бўлган яқка тартибдаги, ортиб берувчи талаб ва эҳтиёжларини қондириш уларни бўш фактларини дам олишини ташкил этиш учун давлат органлари жамоат ташкилотлари бошқа юридик ва жисмоний шахслар маданий-эстетик, илмий техникавий спорт ва бошқа йўналишларда мактабдан ташқари давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ташкил этадилар.

1.

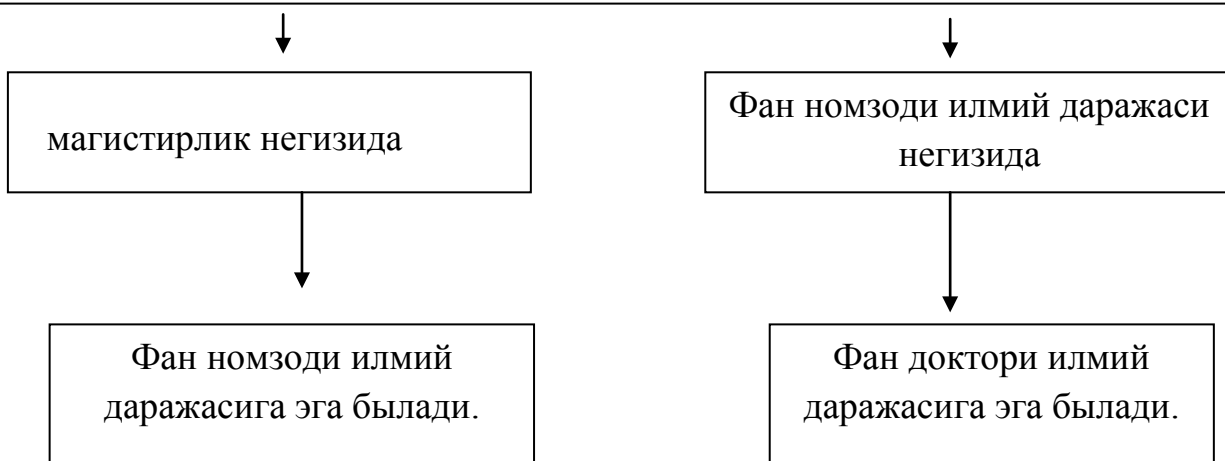

Умумий ўрта таълим босқичлари

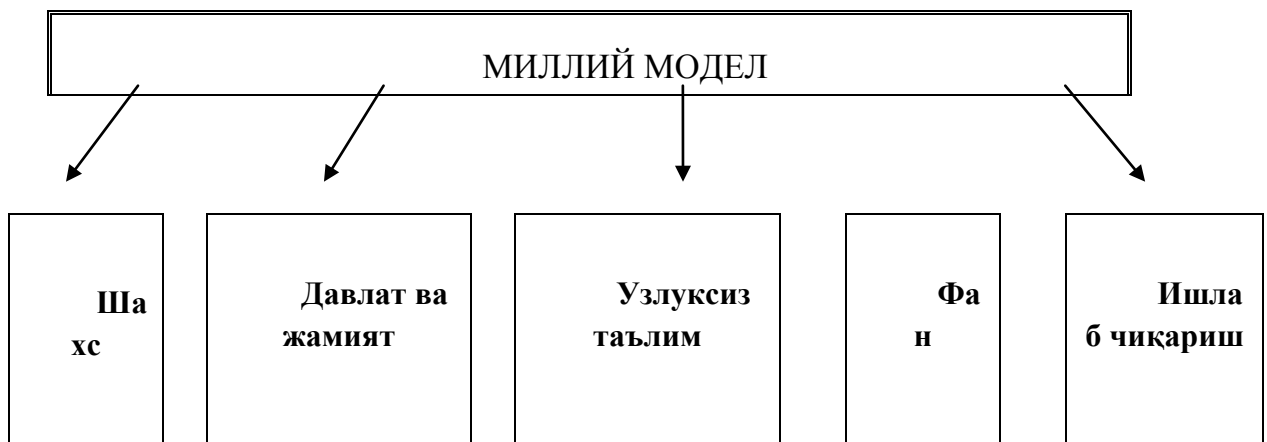
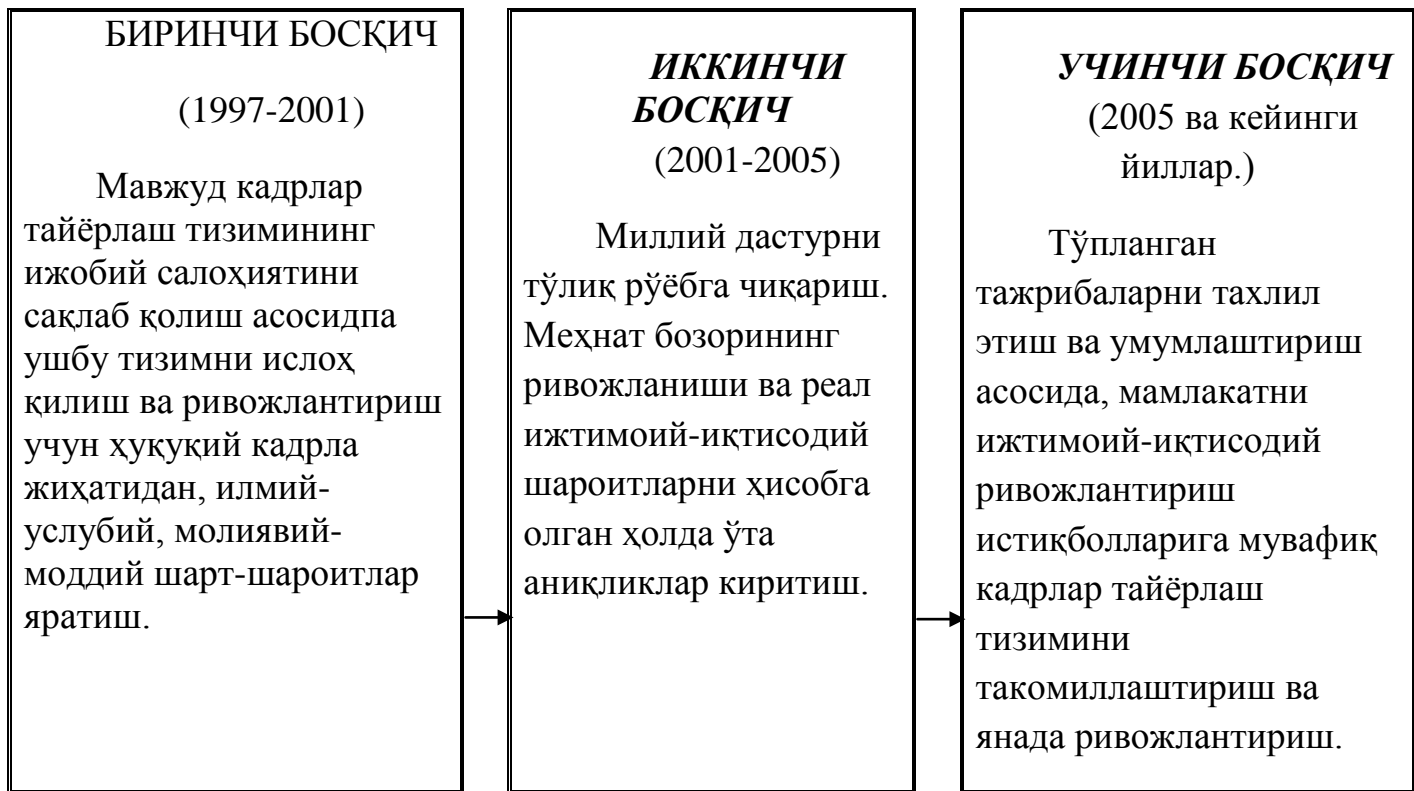

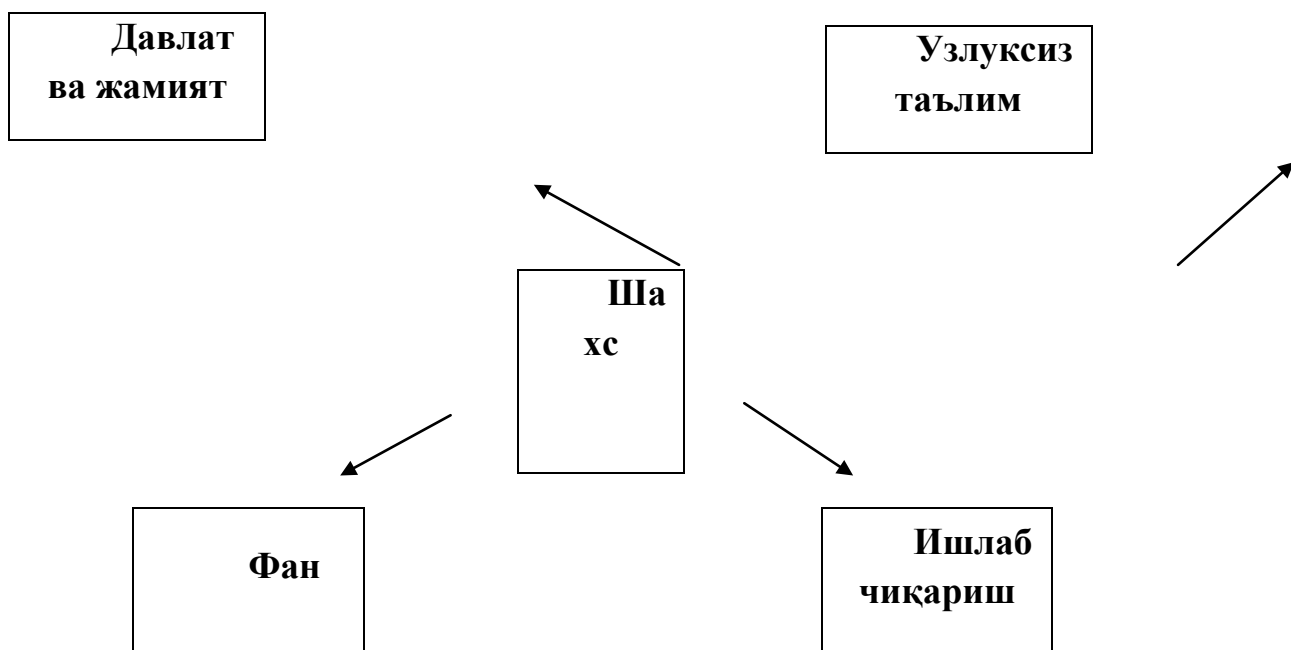
Олий ўқув юртидан кейинги таълим.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг босқичлари.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

4-маъруза: Касбий ўқув муассасаларида тарбиявий ишлар ва унинг методикаси

РЕЖА:

1. Таълим методлари ва усуллари ҳақида маълумот.
2. Таълим методлари ва воситаларининг тавсифи.
3. Таълим методларини фаоллаштириш йўллари. Мустақил иш ва уларнинг турлари.

Таълим методлари ва усуллари ҳақида тушунча. Таълим жараёнининг муваффақияти унинг шаклигагина эмас, балки қўлланилаётган

методлар самарадорлигига боғлиқ бўлиб, у таълим назариясида асосий ўринлардан бирини эгаллайди.

“Метод” юнонча “**metdos**” деган сўзни англатиб, у “йўл”, тадқиқ қилиш каби маъноларни англатади. Таълим методи таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг аниқ мақсадга эришишига қаратилган биргаликдаги фаолиятдир.

Таълим методлари ўқитишнинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш усуллари хамда ўқув материални назарий ва амалий йўналтириш йўллари англатади.

Ўқитиш методлари таълим жараёнида таълим берувчи ва таълим олувчи фаолиятининг қандай бўлиши, ўқитиш жараёни қандай ташкил этиш ва олиб бориш кераклигини хамда шу жараёнда таълим олувчилар қандай иш ҳаракатларини бажаришлари кераклигини белгилаб беради. Шунингдек, таълим методи ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг ўқиш вазифаларини бажаришга қаратилган назарий ва амалий билиш фаолияти йўлидир.

Таълим жараёни ва унинг натижалари таълим берувчининг таълим олувчилар билиш фаолияти ҳаракатини белгиловчи **иш усулларига** боғлиқ. Шу сабабли доимо педагогикада таълим методларига таълим берувчининг иш усуллари ва таълим олувчиларнинг **билиш фаолияти усуллари** деб қараладики, бу усулларнинг ҳар иккаласи хам ўқув вазифаларини бажаришга қаратилгандир.

Таълим методлари таълим берувчи ва таълим олувчилар фаолиятининг хусусиятини белгилайди. Улар таълимнинг мақсад – вазифаларига боғлиқ бўлади [5].

Ҳозирги замон дидактикаси ва хусусий методикасида таълим методларини тавсифлашга турлича ёндашувлар.

Таълим методлари теварак –атрофдаги дунёни билишнинг умумий қонуниятларини тушунишга боғлиқдир, яъни улар фалсафий методологик асосга эгадир ва таълим жараёнидаги қарама – қаршиликларни, таълим жараёнининг моҳиятини ва тамойилларини тўғри англаш натижасидир.

Таълим материали таълим мазмунида ифодаланган илмий фикр мантиғига боғлиқдир. Ўқув материалининг мазмуни тобора чуқурлашиб, мураккаблашиб, такомиллашиб ва илмий тус олиб бормоқда, шунинг учун таълим методлари илмий билишнинг мантиғи ва методларига тобора кўпроқ боғлиқ бўлиб бормоқда.

Замонавий илм – фан ва техника – технологияларнинг ривожланиши билан таълим методларига бўлган муносабат ҳам ўзгариб, такомиллаштиб, замонавийлашиб боради ва улар ҳозирги замон дидактикаси ҳамда хусусий методикалардаги таълим методлари билан уйғун ҳолда шакллантирилиб борилади. Шу сабабли ҳам унга турлича ёндашувлар бўлиши ҳам табиийдир. Бунда айниқса дидактик ҳарактерга эга бўлганлари муҳим аҳамият касб этади ва улар педагогик назария доирасида амалга оширилмоғи лозим. Бу борада таълим методлари назарий жиҳатдан яхши асосланган бўлиши ва педагогик назариядан келиб чиққан бўлиши керак ҳамда унинг амалий аҳамиятига албатта эътибор қаратилади, чунки таълим методлари амалда қўлланилмаса у фойдасиз бир нарсага айланади.

Маълумки, таълимнинг амалий йўналганлиги таълим методларининг энг муҳим талабларидан биридир ва у доимо замон талабидаги долзарб йўналишдир.

Демак, таълим методларида педагогик назариянинг амалиёт билан боғлиқлигини таъминлашга қаратилган ёндашув ҳар доим зарур ва керак. Назария қанча чуқур ва илмий бўлса, таълим методлари ўшанча самарали бўлади. **Педагогик қарашларда** назария қанча кам ифодаланган бўлса, таълим методлари бу назарияга шунча кам боғлиқ бўлади.

Педагогика фани мактаблар ва таълим берувчиларнинг илғор иш тажрибаларини умумлаштиради, анъанавий таълимнинг илмий асосларини кўрсатиб беради, ўқитишнинг **замонавий, самарали методларини** ижодий равишда излаб топишга ёрдам беради. Шу сабабли ҳам таълим методлари олдига қуйидаги асосий талаблар қўйилади:

1). Ўқув материални ўрганиш йўли фикр юритишнинг дидактик материалистик усулларини, миллий мафкурага ҳамда миллий қадриятларга асосланган ахлоқ, хулқ – атворнинг иродавий сифатларини шакллантиришга олиб келиш керак. Шу талаб нуқтаи назаридан қараганда, таълим методи тарбияловчи ҳарактерда бўлиши, яъни билимларни ўзлаштиришгагина эмас, балки таълимнинг тарбияловчилик имкониятларини ишга солишга ҳам ёрдам бериши керак.

2). Таълим методи илмий далиллар билан равшан ва аниқ асосланган бўлиши лозим. Ана шунда таълим берувчиси, бу метод билан ишлашда қандай вазифаларни қўйиб, ҳал қилиш мумкинлигини ва қандай вазифаларни амалга ошириб бўлмаслигини кўра олади. Методнинг илмийлиги таълим олувчиларнинг равшан ва аниқ фикр юритишини ҳамда материалларни ўзлаштириш жараёнидаги далил – исбот ва муҳокамаларнинг мақсади, воситалари, усулларини, шунингдек, асосий ва иккинчи даражали натижаларни ҳам билдиради.

3). Таълим методларининг тизимлилиги уларнинг самарадорлик даражасини белгилайди. Ўқув материални ўрганишнинг ҳар қандай алоҳида олинган усули, гарчи, шу дарсда қўлланиш учун жуда қулай бўлса ҳам, ўқитишнинг бошқа методлари билан бирга қўлланилмаганда таълим олувчилар ақлининг ўқишига сезиларли таъсир кўрсатмаслиги мумкин.

4). Таълим методлари олдига муқаррар суръатда қўйиладиган яна бир талаб – уларнинг тушунарли бўлишидир. Ўқитиш йўли таълим олувчига

тушунарли ва мақбул бўлиши, ўқув материални ўрганиш усуллари эса унинг билимларни ўзлаштиришдаги ёш имконияларига мувофиқ келиши лозим.

5). Болани сезги органлари орқали билишга ўргатиш ва ўқув жараёнида кўрсатмали қуроллардан иложи борича кўпроқ фойдаланиш зарурлиги таълим методлари олдида қўйиладиган муҳим талабдир. Таълим методларини таълимни онгли ва фаол шаклда олиб бориш тамойили нуқтаи назаридан асослаш зарурлиги ҳам муҳим талаблардан биридир. Боланинг ўқув машғулотларига онгли муносабатда бўлиши, ўқув материли мазмунини онгли равишда тушуниши, ундаги билиш фаоллиги ва қизиқишининг даражаси таълим берувчининг тушунтириш методларига ва таълим олувчиларнинг билимларни ўзлаштириш усулларига боғлиқ.

б). Таълим методлари олдида қўйиладиган талаблардан яна бири – бу билимларнинг асосли ва пухта бўлишидир. Таълим методлари яхши натижа берадиган бўлиши лозим. Таълим берувчининг тушунтириш ва таълим олувчиларнинг ўзлаштириш усули режалаштирилган ёки мўлжалланган натижани бериши керак [5].

Таълим методлари ва воситаларининг тавсифи.

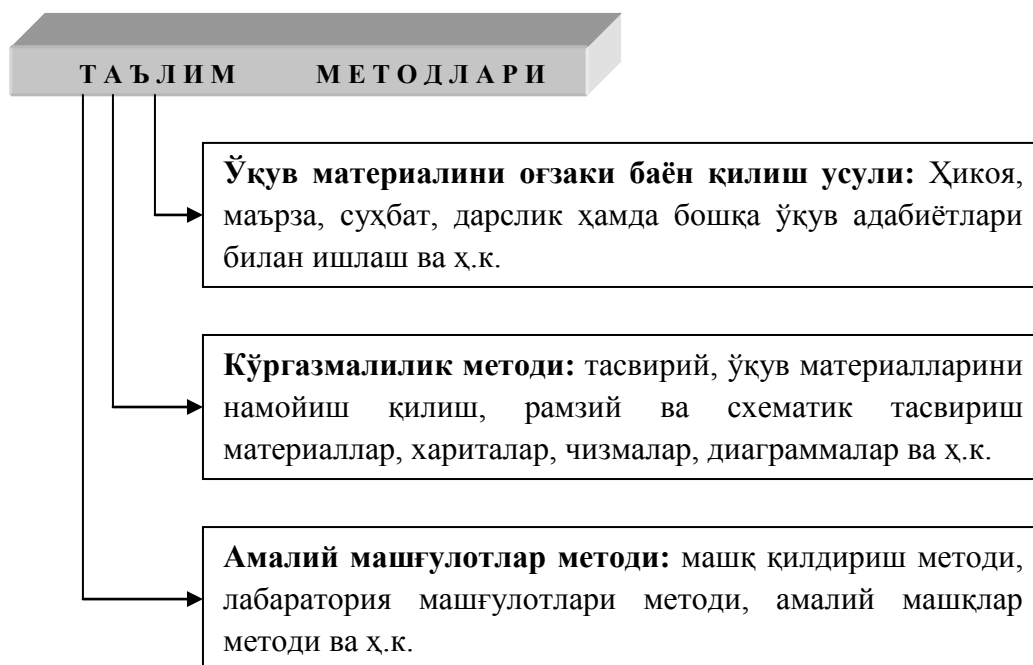
Методлар бир қанча асосий гуруҳлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида кичик гуруҳлар ва уларга кирувчи алоҳида методларга бўлинади. Ўқув – билув фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш жараёнининг ўзи эса ахборот узатиш, қабул қилиш, англаш ва ўқув ахборотларини эсда сақлашни ҳамда олинадиган билим ва кўникмаларни амалиётда қўллай олишни назарда тутишни ҳисобга олсак, **биринчи гуруҳ** методларига **сўз орқали** ахборотни узатиш ва эшитиш орқали қабул қилиш методлари оғзаки методлар; ҳикоя, маъруза, суҳбат ва бошқалар; **иккинчи гуруҳ** методларига ўқув ахборотларини **кўргазмали узатиш** ва кўриш орқали қабул қилиш методлари – кўргазмали методлар: тасвирий, намоёиш

қилиш ва бошқалар; **учунчи гуруҳ** методларига ўқув ахборотини **амалий меҳнат** ҳаракатлари орқали бериш (амалий методлар, машқлар, лаборатория тажрибалари, меҳнат ҳаракатлари ва бошқалар) киради.

Демак, амалиётда кенг қўлланилиб келаётган таълим методларини кўйидаги кўринишда ифодалаш мумкин (1 - шакл).

Ўқув материални **оғзаки баён** қилиш методи баён қилинаётган маълумотларнинг тўғридан – тўғри таълим берувчининг жонли нуқти орқали идрок қилиниши билан тавсифланади ва ана шу хусусиятига кўра таълимнинг бошқа методларидан фарқ қилади.

Таълимнинг **кўргазмалилик методидан** амалий фаолиятда фойдаланишда намойиш этиш, тасвирлаш ва экскурсия методи билан иш кўришда таълим олувчиларни турли мавзуларда тасвирий материаллар билан ишлашга жалб этиш муҳим дидактик аҳамиятга эга.

1-шакл. Таълим методлари.

Амалий машғулотлар методи, асосан ўзлаштирилган илмий билимларни мустаҳкамлаш ва уни амалда қўллай олиш, тегишли кўникма ва малакаларга эга бўлишни таъминлашга хизмат қилади. Одатда машқ

қилдириш деганда илмий билим ва маълум бир иш – ҳаракатни ўзлаштириш ёки такомиллаштириш мақсадида режали равишда ташкил этилган такрорлаш тушинилади.

Машқ қилдириш методи ўқув предметларининг мазмуни ва тавсифига қараб турлича олиб борилиши мумкин. Таълим олувчиларнинг ўзлаштирган кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш ва уларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда машқ қилдириш қуйидаги талабларга амал қилиши лозим:

1. Топшириқнинг мақсади таълим олувчиларга аниқ ва равшан тушунтирилган бўлиши, мазмуни ва уни ишлаш йўллари эса пухта ўқтирилган бўлиши лозим.

2. Таълим олувчилар диққати тақдим этилаётган машққа жалб қилиниши, жамоанинг ва ҳар бир таълим олувчининг интилиш ва кизиқишлари ҳисобга олиниши лозим.

3. Топшириқ режалаштирилган (лойихаланган) тизим асосида ва уларни бажаришдаги жараёнларнинг изчиллигига асосланган бўлиши лозим.

4. Маълум қоида юзасидан ўзлаштирилган кўникма ва малакалар шу қоидага оид бошқа мазмундаги топшириқларни бажаришда ҳам осонлик билан қўлланилиши лозим.

5. Топшириқ берилишида таълим олувчиларни фаоллаштирилган ижодий фаолиятга йўналтирилишини ҳам эътиборга олиши лозим.

6. Бериладиган топшириқ (машқ ва шу кабилар)ни таълим олувчиларнинг белгиланган вақти ичида албатта бажара олишлигини эътиборга олиш керак ва бунда таълим олувчиларнинг интеллектуал салоҳиятига (умумий ва айрим ҳолларда хусусий интеллектуал салоҳиятига) эътибор қаратилиши машқ қилиш жараёнининг оптимал вариантларини қафолатлаш имкониятини беради.

Таълим методларининг бу турида таълим олувчиларга бериладиган ёзма ижодий машқлар ва топшириқлар муҳим ўрин эгаллайди. Шунингдек, таълим олувчиларга берилидаган машқ – топшириқлар ичида коллокумлар бажариш ҳамда айрим мавзулар бўйича мустақил маърузалар тайёрлаш ва график ишларни бажариш таълим олувчиларнинг мазкур соҳадаги онгли ижодий муносабатини янада юксалтиришга дидактик асос бўлади.

Лаборатория методи. Бу таълим жараёнида таълим олувчиларга атрофни ўраб турган объектив борлиқдаги нарса ва ҳодисалар, уларнинг шакли, ҳажми, таркиби, тузилиши, ўзгариши ва ривожланиши қобилиятлари ҳақида янги – янги билимлар бериш, ўзлаштираётган илмий билимларни мустаҳкамлаш ҳамда тегишли кўникма ва малакалар билан қуроллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Демак, бу шундай таълим методикаси, унда таълим олувчи таълим берувчи раҳбарлигида олдиндан белгиланган режа асосида тажрибалар ўтказиши ёки амалий вазифаларни бажаради ва шу жараёндаги билимни янгилайди ва тушиниб етади. Шу сабабли ҳам улар қатъий режа асосида олиб борилади. Режа таълим мазмунини таълим олувчилар томонидан тажрибалар ва амалий ишларни бажариш ҳамда ўрганишнинг кўрсатмаларини ифодаловчи таълим берувчининг ҳужжати ҳисобланади. Унда машғулот мавзуси, ишнинг мақсади, унга ажратилган вақт, машғулот мавзусининг мазмуни, машғулот бўйича адабиётлар рўйхати ўз ифодасини топади.

Лаборатория методи, деярли барча фанлар бўйича таълим беришда учрайди. Айрим фанларда, яъни, физика, кимё, биология, география, касбий таълимга оид фанларда, психология, информатика ва шу каби предметларни ўрганишда эса кўпроқ қўлланилади. Улар махсус жиҳозланган лаборатория хонасида тегишли моддий – техника воситалари ва мажмуалари ёрдамида олиб борилади.

Лаборатория машғулотлари хусусиятига кўра қуйидагича турларга ва шаклларга бўлинади (1 - шакл):

1-шакл. Лаборатория машғулоти турлар ва шакллари..

Таълим воситалари. Таълим жараёнида қўлланиладиган воситалар таълим самарадорлигини сезиларли даражада оширишга хизмат қилади.

Ўқитишнинг асосий воситалари – бу асосий ўқув мазмунига эга бўлган режалар, ўқув дастурлари, дарслик ва ўқув қўлланмаларидир.

Ўқитишнинг қўшимча воситалари – бу таълим оловчилардаги билим, кўникма ва малакаларни шакллантирувчи масалалар, машқлар тўплами, маълумотномалар, тарқатма материаллар, кўрсатмали ва кўргазмали воситалар, дискетлар, ЭҲМ ва бошқалардир.

Ўқитишни такомиллаштирувчи дастур воситалари – бу мутахассислар гуруҳи томонидан ишлаб чиқилган ва предметдаги тегишли мавзулар бўйича дарс жараёнини такомиллаштиришга имкон берувчи интеллектуаллаштирилган дастурлар ва уни амалиётга жорий этишга шароит яратувчи дастурий – техник воситалардир.

Демак, таълим воситалари муайян ўқитиш методи ёки усуллари муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўлган ёрдамчи ўқув материалидир. Улар: асбоб – ускуналар, дастгоҳлар, лаборатория жиҳозлари, ахборот – коммуникацион технологиялари воситалари, кўрсатмали куроллар, расмий белгилар, макетлар, дарслик ва ўқув қўлланмалари, услубий тавсияномалар ва кўрсатмалар, радио, телевидение ва интернет тармоғи ва шу кабилар.

Таълим жараёнида ўқитиш воситаларидан фойдаланиш табиий ёки тасвирий кўргазма материаллари (предмет, схема, ташкилий – тузилмавий модель, диаграмма, гистограмма, суръат ва ҳ.к.), лаборатория ёки демонстрация (намойишли) машғулотида қўлланиладиган асбоб – ускуналари, ўқув куроллари, макетлар, шунингдек, мавзуга оид далиллар (справочник маълумотлар, таъриф, қонун, қоида, тамойил, хосса, хусусият, формула ва ҳ.к.)нинг дарс жараёнида ишлатилишини аниқлатади.

Таълим жараёнида ва уни олиб боришнинг самарадорлигини оширишда таълим шакли, тури, метод ва воситаларининг алоҳида – алоҳида аҳамиятлари бор. Бу борада таълимда кўргазмалилик методини амалиётда жорий этишда таълим воситаларининг ўрни ва роли беқиёс бўлиб, таълимда кўргазмалилик методининг қуйидаги турларидан фойдаланилади: намойиш этиш; тасвирлаш ва экскурсия. Бундаги намойиш этиш ва экскурсия методлари таълим оловчиларнинг ўқув материалларини аниқ образлар орқали бевосита идрок қилишларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Ўқув материалларининг оғзаки баён қилиш методининг асосий турларидан бири – бу дарслик ва китоб билан ишлаш туридир. Бунда ўқув адабиётлари билан ишлаш мураккаб психологик жараёндир. У таълим

жараёнида таълим берувчи томонидан баён қилинган билимларни ўқув материалларини китоб матнidan кўриб, онгли идрок қилиш фаолиятини ривожлантиришни ҳам назарда тутлади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

5-Маруза: Таълим воситалари

Режа:

1. Ўқитувчи учун воситалар.
2. ўқув материални визуал намойиш қилишнинг воситаси
3. Тарқатмали материаллар ва улардан фойдаланиш.
4. Инновацион педагогика

Таълим воситалари – таълим-тарбия жараёни сифати самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан таълим воситалари билан қай даражада таъминланганлигига боғлиқ бўлади. Таълим жараёнини амалга оширишда ёрдам берувчи воситаларга таълим воситалари дейилади. Таълим воситалари учга бўлинади: аниқ, техник ва чоп этилган ўқув материаллари .

Аниқ таълим воситаларга ўқитишда қўлланиладиган барча аниқ воситалар, хусусан: машина, тарактор, жиҳоз, дастгоҳ, тайёр маҳсулотлар ва ҳақозалар киради. Техник воситаларга проектор, кино аппарат, ўқув телевиденияси, ведиомагнитофон, компьютер ведиофильмлар, мультимедиа ва бошқалар киради. Бундан ташқарии синф доски, доска-стенд, доска-блокнот, кодоскоплар ҳам техник воситаларга киради. Чоп этилган ўқув материалларига барча чоп этилган ўқув ва кўрғазмали материаллар киради. Жумладан, дарслик, ўқув қўлланмалари, тарқатмали материаллар, ишчи варақалари, назорат (тест) варақалари, маъруза матнлари, жадваллар, йўл-йўриқ хариталари, топшириқ карточлари ва бошқалар.

1. Ўқитувчи учун воситалар: ўқув предметини ўқитиш методикаси бўйича қўлланмалар, шахсий методика, мураккаб масалалар бўйича методик тавсиялар, ўқитувчилар томондан тайёрланган методик ишланмалар, мантииқий структура ва бошқалар.

2. Ўқувчи учун восита: дарслик, ўқув қўлланма ёки ўқитувчининг маъруза матнлари, жадваллар, йўл-йўриқ хариталари, топширик карточкалари ва бошқалар.

3. Дарс ўтиш учун восита: плакатлар, диаграммалар, моделлар, макетлар, эталонлар, намойиш қилиш жиҳозлари, лаборатория Амалий ишларини ўтказиш учун жиҳозлар, диафильм ва бошқалар.

Танлаб олинган метод, шакл ва воситалар бир-бирини тўлдириши яъни уйғунлашуви керак. Чоп этилган ўқув материаллари таълим олувчиларнинг мустақил ишлаши ва уларнинг фаоллашувига кўмаклашади. Шунингдек, ўқитувчи учун юқорида келтирилган таълим воситаларини дарс ўтиш жараёнида тўғри танлаши муҳим аҳамиятга эгадир.

Синф доскаси – ўқув материални визуал намойиш қилишнинг анъанавий ва қулай воситасидир. Ундан ўқув материалнинг асосий таянч нуқталарини белгилашди ёки бирор нарсани тез ёзиш лозим бўлганда фойдаланиш жуда қулайдир. Бундан ташқари синф доскаси таълим муассасасининг ҳар бир ўқув хонасида мавжуд.

Камчилиги: янги материални тушунтириш учун доскада ёзилганларни ўчиришга тўғри келади, аввал ёзилганларни қайта кўрсатиш имкони бўлмайди. Бундан ташқари ўқитувчи доскага ёзаётганида таҳсил олувчиларга тескари ҳолатда бўлиб, уни эшитиш қийин бўлади.

Доска-стенд – машғулотларда ўқув мунозаралари, ақлий ҳужум, гуруҳ ишлари ва бошқа муҳокамалар натижаларини ҳужжатлаштиришда фойдаланиладиган ўқитишнинг техник воситасидир. Бунда, стендга ўша катталиқдаги қоғоз қўйилади ва унга турли рангдаги ҳамда шаклдаги карточкалар ёпиштирилади. Машғулот давомида стенда мазкур карточкалар ёрдамида иловалар, тузилмалар, шарҳлар ва шу кабиларни тузиш мумкин. Унинг афзаллиги шундаки, карточка (илова, тузилма, шарҳ) лар жойлашувини хоҳлаган вақтда ўзгартириш имконияти мавжуд. Шунингдек, доска-стенд билан ишлаганда қисқа вақт давомида барча таҳсил олувчиларнинг фикр-мулоҳазалари ва ғояларини қамраб олиш ва қайд этиш имконига эга бўлинади.

Кодоскоп (графопроектор) – шаффоф плёнкадаги тасвир (слайд) ниэкранга проекциялаш учун қўлланиладиган жиҳоз ҳисобланади. Ундан маъруза вақтида материалларни намойиш қилиш учун, шунингдек, гуруҳ ишлари тақдимида ёрдамчи восита сифатида фойдаланилади. Кодоскоп фойдаланиш учун қулай, мослашувчан восита бўлиб, бир марта фойдаланган плёнкадан кўп марта фойдаланиш мумкин, бундан ташқари доска бўлмаган

ҳолларда асосий тушунчалар, ғоялар ва натижаларни ўқитувчи плёнкага фломастер ёрдамида тўғридан-тўғри ёзиб кўрсатиши мумкин.

Тарқатмали материаллар – таълим олувчилар учун ўрганилаётган мавзуга оид асосий маълумотларни ўз ичига олган, ҳажми унча катта бўлмаган (1, 2 варақ) ёзма ўқув материали ҳисобланади. Мазкур материаллар Машғулот ишини қизиқарли қилиш имконини бериб, кўп ҳолларда таълим олувчилар учун мустақил равишда ўқиб чиқиб муҳокама қилиш учун мўлжалланган бўлади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

6-Маъруза: Шарқ мутафаккирларининг таълим методлари ҳақидаги фикрлари.

Режа:

1. Шарқ мутафаккирларининг дидактик қарашлари
2. Шарқ мутафаккирлари педагогик фикрлари
3. Шарқ мутафаккирлари таълим методлари ҳақида

Шарқ мутафаккирларининг дидактик қарашларида ҳам таълим методлари масаласига жиддий эътибор қаратилган. Айниқса, Ал Хоразмий, Фаробий, Абу Райхон Беруний, Ибн Синонинг турли таълим методлари ҳақидаги фикрлари, қарашлари, йўналишлари бундай дейишимизга асос беради. Мусо Ал Хоразмий ўзигача бўлган таълим методларини синтезлаштиришга ҳаракат қилган. Барча мутафаккирлар каби Муҳаммад Ал Хоразмий ҳам кўргазмали тажриба методлари, савол-жавоб, малака ва кўникмаларни шакллантириш методлари, билимларни синаш методларидан кенг фойдаланган.

Фаробий таълимда барча фанларнинг назарий асослари ўрганилса, тарбияда маънавий-ахлоқий қоидалар, одоб меъёрлари ўрганилади, касб-хунарга оид малакалар ҳосил қилинади, деб ўқтиради. Бу муҳим вазифа тарбиячилар томонидан турли методлар ёрдамида амалга оширилади. Фаробий таълим-тарбия ишларини йўл билан амалга оширишни назарда тутди. Фаробий таълим-тарбияда рағбатлантириш, одатлантириш, мажбур этиш методларини илгари сурган. Берунийнинг илмий билимларни эгаллаш

йўллари, усуллари ҳақидаги фикрлари ҳозирги давр учун ҳам долзарбдир. Ўқувчига билим беришда:

- ўқувчини зериктирмаслик;
- билим беришда бир хил нарсани ёки бир хил фанни ўргатавермаслик;
- узвийлик ва изчиллик;
- таҳлил қилиш ва таққослаш;
- такрорлаш;
- мавзунини кўргазмали баён этиш;

Ибн Сино эса болаларни мактабда жамоа қилиб ўқитиш зарурлигини қайд этаркан, болаларга билим беришда уларни бирданига китобга банд қилиб қўймаслик, олиб бориладиган машқлар болалар ёшига мос бўлиши, таълимда турли метод ва шакллардан фойдаланиш каби жиҳатларга эътибор қаратади.

Ибн Сино таълимоти билишда қайси методлардан фойдаланилмасин, у оғзаки ифодали, билимларни тушунтирилиши, турли кўринишдаги суҳбатли, тажрибаларли, барибир, талабаларда ҳақиқий билим ҳосил қилиш мустақил, мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, олган билимларини амалиётда тадбиқ эта олиш қобилиятини таркиб топтириш асосий мақсад бўлган.

Муҳаммад ибн Мусо ал – Хоразмий ўзигача бўлган таълим методларини синтезлаштиришга ҳаракат қилган. Барча мутафаккирлар каби у ҳам кўргазма – тажриба методлари, савол – жавоб методлари, малака ва кўникмаларни шакллантириш методлари, билимларни синаш методларидан кенг фойдаланилган.

У “Ал – Жабр ва вал муқобола”, “Ҳинд арифметикаси ҳақида китоб”, “Синус Зижлари”, “Китоб суратард”, “Ер сатҳини ўлчаш”, “Қуёш соати тўғрисида”, “Яҳудийлар тарихи ва уларнинг байрамларини белгилаш”, “Васиятлар китоби” каби асарларни яратган.

Ал – Хоразмий математика фанининг амалий аҳамиятини юксак чўққиларга кўтара олган. Унинг буюк ихтироларидан бири – “О” (ноль) сонини яратиши ва бу орқали унинг фанга киритган буюк кашфиёти **унли позицион саноқ системасининг** истеъмолга киритилишидир. Булардан ташқари у олимлар дунёси фаолиятини ҳам 3 хил йўналишларга ажратади ва уни илмий жиҳатдан асослаб берадилар.

Биринчи йўналиш. Ўзларигача бўлган илмий натижаларни ўрганувчи ва улар орасидаги мавжуд узилишларни улаб уларни келажак авлодга етказувчи олимлар.

Иккинчи йўналиш. Ўзларигача бўлган илмий йўналишларни ўрганиш ва муайян йўналишни асл ҳолига нисбатан анчагина олдинга юксалтириш бўйича фаолият кўрсатган олимлар.

Учинчи йўналиш. Фанга бутунлай янги йўналишларни киритувчи, кашфиётлар қилувчи, таълимотлар яратувчи олимлар.

Абу Наср Фаробий таълимда барча фанларнинг назарий асослари ўрганилса, тарбияда маънавий – ахлоқий қоидалар, одоб меъёрлари ўрганилади, касб – хунарга оид малакалар ҳосил қилинади, деб ўқтиради. Булар тарбиячилар ва мураббийлар томонидан турли методлар ёрдамида амалга оширилади.

Фаробий таълим – тарбия ишларини назарий йўл билан амалга оширишга кўпроқ эътибор беради. Шунинг билан бирга у таълим – тарбияда рағбатлантириш, одатлантириш ва вақти келганда мажбур этиш методларидан фойдаланиш ғояларини ҳам илгари сурган.

У математика, мантиқ, тиббиёт, илми нуҷум, мусиқа, ҳуқуқ, тилшунослик, поэтика каби соҳалар билан шуғулланган, турли тилларни ўрганган. Манбаларда ёзилишича у 70 дан ортиқ тилни билган.

Фаробийнинг бизгача қуйидаги асарлари етиб келган: “Фозил одамлар шаҳри”, “Бахт – саодатга эришув тўғрисида”, “Ижо ал - улум”, “Илмларнинг келиб чиқиши”, “Ақл маънолари тўғрисида”, “Фалсафа манбалари”, “Субстанция ҳақида”, “Логикага кириш”, “Масалалар манбаи”, “Фалсафани ўрганишдан олдин нимани билиш керак” ва бошқалар. Буюк мутафаккирнинг инсон камолотига оид асарларида жамият талабларига тўла – тўқис жавоб бера оладиган ва уни тинчлик ҳамда фаровонликда сақлаб туришга хизмат қиладиган баркамол шахсни тарбиялаш хусусида фикр юритилади.

Абу Райҳон ал – Берунийнинг илмий билимларни эгаллаш йўллари, усуллари ҳақидаги фикрлари ҳозирги давр учун ҳам долзарбдир. Унинг фикрича таълим олувчиларга таълим беришда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

- таълим олувчиларни зериктирмаслик;
- билим беришда бир хил нарсани ёки бир хил фанни ўргатавермаслик керак – бу дарс жадвалига қўйилган талаблардан бири;
- узвийлик ва изчиллик;
- таҳлил қилиш ва таққослаш;
- такрорлаш;
- материални кўргазмали баён этиш ва шу қабилар.

Берунийнинг қуйидаги машҳур асарлари мавжуд: “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Ҳиндистон”, “Геодезия”, “Минералогия”, “Тиббиётда доришунослик”, “Юлдузшуносликда бошланғич маълумотларни англаш”, “Қонуни Маъсудий” ва бошқалар. Олим томонидан 152 та китоб ёзилгани ҳақидаги маълумотлар бор. Шундан бизгача 31 таси етиб келган.

Беруний таълим бериш давомида дарс жадвалидаги фанларни навбатма – навбат жойлаштиришни қуйидагича ифодалайди: таълим олувчилар бир

фандан иккинчисига ўтишда улар бир боғдан иккинчи бир янги боғга ўтгандай бўлсин. Унда таълим самарали олиб борилади.

Абу Али Ибн Сино таълим олувчиларни жамоа қилиб ўқитишни таъкидлайди. У таълим олувчиларни ўқитишда уларни бирданига китоб билан банд қилиб қўймаслик керак деб ўқтиради. Шунингдек, олимнинг фикрича олиб бориладиган ўқув машғулотларнинг мазмун – моҳияти таълим олувчиларнинг ёш хусусиятларига ҳам мос келишлиги ва унда турли хил таълим методлари ва шаклларидан фойдаланиш зарур. Бу орқали таълим олувчиларининг зерикашлари олди олинади.

Ибн Сино таълимоти бўйича билишда қайси методлардан фойдаланилмасин – у оғзаки ифодалаш, билимларни тушунтириш, турли кўринишдаги суҳбатни ташкил этиш, тажрибаларни уюштириш бўладими барибир, таълим олувчида ҳақиқий билим ҳосил қилиш, мустақил, мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, олган билимларини амалиётга тадбиқ эта олиш қобилиятини таркиб топтириш асосий мақсад бўлган.

Олимнинг қуйидаги асарлари бизга маълум: “Тиб қонунлари”, “Аш шифо”, “Ал - Қонун”, “Ҳайй ибн Яқзон”, “Рисолат ат - тайр”, “Рисолат фил - ишқ”, “Номознинг моҳияти ҳақида рисола”, “Зиёрат қилишнинг маъноси ҳақида”, “Ан - Нажот”, “Донишнома”, “Китоб аш - ишорат”, “Рисолат ал - кадр”.

Олим ахлоқдаги ўзгаришларни уларнинг организмидаги ўзгаришлар билан боғлаб тушунтиради. Масалан, агар ёмон хулқ одатга кириб қолса, у мижоз бузилишини келтириб чиқаради, ғазаб кучли қиздиради, қайғу кучли оздиради, хулқнинг мўтадиллиги натижасида ҳам нафс, ҳам бадан соғлом бўлади, деб ўқтиради.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

7-майруза: Касбий таълимни бошқариш.

РЕЖА:

1. Таълим муассасасида давлат-жамоат бошқарувининг психологик-педагогик асослари.
2. Академик лицейлар, касб-хунар коллежлари ҳақидаги Низом. Таълим муассасаси Устави.
3. Таълим муассасаси директори ва унинг ўринбосарлари ҳуқуқлари ва мажбуриятлари.
4. Педагогик жамоа ва унинг иш услубиётлари

Таълим муассасасини бошқаришнинг педагогик- психологик асослари. Бошқариш фақат ишлаб чиқаришгагина хос бўлган жараён эмас. Балки ижтимоий соҳалар, шунингдек, таълим тизимида ҳам бошқаришни тўғри ташкил этилиши жуда муҳим.

Хозирги пайтда ягона педагогик жараённи бошқаришга илмий ёндашиш ҳаракати кучайди. Бу эса интеллектуал салоҳияти юқори кадрларни шакллантириш учун ўта муҳим ҳисобланади.

Аввало, бошқаришнинг ижтимоий моҳиятини англаб олайлик. Бошқариш маълум бир объектга ташкилий, режали, тизимли таъсир кўрсатиш демакдир.

Таълим муассасасининг педагогик фаолиятини бошқариш таълим муассасасининг фаолият хусусиятига кўра педагогик жараённи режалаштириш, ташкил этиш, рағбатлантириш, натижаларни назорат ва таҳлил қилиш мақсадида амалга оширилувчи бошқарув фаолиятидир.

Бугунги кунда педагогика фанига таълим муассасаларини бошқариш бўйича янгидан-янги тушунчалар кириб келяпти, уларнинг моҳияти аввалгилардан ҳам теранроқдир. Масалан, «таъсир этиш» тушунчасининг ўрнига «ўзаро ҳаракат», «хамкорлик», «рефлексив бошқариш» каби тушунчалар қўлланилмоқда.

Таълим муассасаларини бошқариш назарияси таълим муассасаларининг менежменти назарияси билан бойитилди. Менежмент назарияси ходимларга нисбатан ишонч, уларнинг унумли меҳнат қилишлари учун шароит яратиш ҳамда ўзаро ҳурмат билан тавсифланади.

Хўш, менежмент ва менежер атамаларининг асл мохияти нимани англатади?

Биз ушбу тушунчаларнинг мохияти, таълим муассасида давлат-жамоа бошқарувининг педагогик-психологик асосларини тушунишимизда ушбу йўналишда тадқиқот олиб борган педагог Р.Ахлиддиновнинг қарашлари алоҳида диққатга сазовор.

«Менежмент» ва «менежер» атамалари ҳозирги талқинда корхона ва муассаса эгалари ўз мулклари ва ходимларни ўзлари бошқарганларидан кўра танланган йўналиш бўйича махсус тайёргарликдан ўтган мутахассисларни жалб этиш афзал эканлигини тушуниб етганларидан сўнг пайдо бўлди. Бугунги кунда менежер ривожланган демократик мамлакатларда нуфузли касблардан бири ҳисобланади.

Менежмент деганда, одатда раҳбарлик лавозимига расман тайинланган шахсларнинг ишигина тушунилади. Бошқаришга, шунингдек, мураббийлик иши ҳам тааллуқли ҳисобланади. Менежмент (ёки бошқариш) мавжуд минимал имкониятлардан максимал натижаларга эришиш мақсадида муайян ходим ёки гуруҳга таъсир этиш, улар билан ҳамкорлик қилиш жараёнидир. Таълим муассасаси менежменти ҳақида сўз юритилганда, Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг 4.6-бандида сўз юритилаётган жараённинг мохияти ҳақида батафсил тўхталиб ўтилганлигини алоҳида таъкидлаш зарур. Ушбу ҳужжатда қайд этилича, таълим муассасаси менежментида қуйидаги ҳолатлар назарда тутилади:

- узлуксиз таълим тизими ва кадрлар тайёрлашнинг давлат ва нодавлат таълим муассасаларини таркибий жихатдан ўзгартириш ва уларни изчил ривожлантириш давлат йўли билан бошқариб борилиши;

- таълимнинг норматив-ҳуқуқий базаси ривожлантирилади;

- молия-хўжалик фаолиятини олиб бориш ҳамда таълим жараёнини ташкил этишда ўқув юртларининг ҳуқуқлари кенгайди ва мустақиллиги таъминланади;

- таълим муассасалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда аттестациядан ўтказилади ҳамда аккредитацияланади. Аккредитация яқунларига кўра таълим соҳасида фаолият кўрсатиш ҳуқуқи берилади;

- муассис ташкилотларнинг, маҳаллий ҳокимият органларининг, савдо-саноат доираларининг, жамоат ташкилотларининг, фондларнинг ва хомий вакилларни ўз ичига олувчи васийлик ва кузатиш кенгашлари тизими орқали таълим муассасаларининг самарали, жамоат бошқаруви тизими жорий этилади.

Бундан ташқари, олимлар таълим менежментининг бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ҳам таъкидлаб ўтишади. Улар орасида кўйидаги хусусиятлар асосий ҳисобланади:

- таълим менежменти «мақсадга мувофиқлик» сўзи билан аниқланадиган маънавий ўлчовга эга;
- таълим менежменти – бу фан ва санъат (чунки бунда инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар катта роль ўйнайди);
- менежмент мазмунида ўз аксини топадиган шахс, давлат ва жамият манфаатларининг ўзаро диалектик бирлиги;
- таълимни бошқаришда жамоатчиликнинг фаол қатнашуви.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, эндиликда таълим тизимини давлат томонидан бошқаришдан давлат-жамоатчилик бошқарувига ўтилади. Давлат-жамоатчилик бошқарувининг мақсади–таълим муассасаларининг долзарб масалаларини давлат ва жамоатчилик ҳамкорлигида хал қилиш, ўқитувчилар, ўқувчилар ҳамда ота-оналарга таълим дастурларини, турларини, таълим муассасаларини танлашда ҳуқуқ ва эркинлик беришни кенгайтиришдан иборат.

Таълим тизимини давлат томонидан бошқариш Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонунининг (1997 йил) 3-моддасида белгиланган таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий тамойилларига мувофиқ амалга оширилади. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонунида Ўзбекистонда таълим соҳасини бошқариш республика тасарруфидаги юқори ҳукумат ва унинг бошқариш органлари ҳамда маҳаллий ҳукумат ва унинг бошқариш органлари томонидан амалга оширилиши кўрсатилган.

Халқ таълими Вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги Ўзбекистон Республикасида таълимни бошқаришнинг давлат юқори органлари ҳисобланади. Вазирликлар ўзини ваколатлик доирасида:

- таълим соҳасида ягона давлат сиёсатини рўёбга чиқаради; таълим муассасалари фаолиятини мувофиқлаштиради ва услуб масалаларида уларга раҳбарлик қилади;
- ўқитишнинг илғор шакллари ва янги педагогик технологияларни, таълимнинг техник ва ахборот воситаларини ўқув жараёнига жорий этади, ўқув ва ўқув-усулбий адабиётларни яратади ва нашр этишни ташкил қилади;
- таълим олувчиларнинг якуний давлат аттестацияси ва давлат таълим муассасаларида экстернат тўғрисидаги низомларини тасдиқлайди;
- давлат олий таълим муассасасининг ректорини тайинлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритади;

- педагог ходимларни тайёрлаш, уларнинг маласини ошириш ва қайта тайёрлашни ташкил этади.

Халқ таълими Вазирлигининг маҳаллий органлари қуйидагилар саналади:

чизма. Халқ таълими Вазирлиги тасарруфидаги маҳаллий органлар

Халқ таълими бўлимлари, шунингдек, маҳаллий хокимлик органлари тасарруфига киради ва унга бўйсунди. қорақалпоқ республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолияти икки юқори орган назорати остида ташкил этилади:

Мактабни бошқариш ишига мактаб инспекцияси, яъни, вазирликлар ва халқ таълими бўлимларининг мактаб инспекторлари хизмати ёрдам беради. Улар мактаб фаолиятини ўрганади, таълим-тарбия жараёнининг натижаларини таҳлил қилади, илғор тажрибаларини аниқлайди ва уларни оммалаштириш чора-тадбирларини белгилайди, камчиликларни аниқлаб, уларни бартараф этиш йўллариини излайди, мактаб директори ва ўқитувчиларга методик ва моддий ёрдам кўрсатади.

Академик лицей ва касб-хунар коллежларига ташкилий, ўқув-услубий ва илмий раҳбарлик қилиш, давлат таълим стандартини ишлаб чиқиш ва жорий этиш, ўқув-таълим ва касб-хунар дастурларини бирлаштириш, педагог кадрлар билан таъминлаш, уларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги (Ўрта махсус касб-хунар таълими Маркази), унинг худудий бошқармалари томонидан тармоқ вазирликлари, идоралар ва корхоналар билан биргаликда амалга оширилади.

Таълим тизимини жамоатчилик асосида бошқариш ўқитувчилар, ўқувчилар, ота-оналар ва жамоатчилик вакилларидадан иборат педагогик Кенгашнинг умумий ўрта таълим муассасаси фаолиятини самарали ташкил этишга йўналтирилган фаолиятидир.

Бир йилда бир марта ўтказиладиган мактаб конференцияси ҳам жамоатчилик бошқарувига киради. Конференцияда мактаб Кенгаши, унинг раиси сайланади, мактабнинг Устави қабул қилинади.

Давлат таълим муассасалари билан бир вақтда нодавлат таълим муассасаларининг фаолият кўрсатиши ҳам таълимни бошқаришнинг жамоатчилик характерини ифодалайди.

Умумий ўрта таълим мактаби, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ҳақидаги Низом, таълим муассасаларининг Устави – таълим муассасаларини бошқариш ва унга раҳбарлик қилишнинг асосий ҳужжати. Ўзбекистон Республикасининг «Умумий ўрта таълим тўғрисида»ги Низоми Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 майдаги 203-сонли қарорига мувофиқ қабул қилинган. Ушбу Низомда қуйидаги масалалар ёритилган:

1. Умумий қоидалар.
2. Умумий ўрта таълимнинг мақсади ва вазифалари.
3. Умумий ўрта таълимни ташкил этиш.
4. Ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш ва унинг мазмуни.
5. Педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш.
6. Умумий ўрта таълимни бошқариш.
7. Маблағ билан таъминлаш ва моддий-техника таъминоти.
8. Халқаро ҳамкорлик.

Низомга асосан, умумий ўрта таълимнинг мақсади ўқувчиларни давлат таълим стандартларига мувофиқ ўқитиш ва тарбиялаш ҳамда шахснинг таълим олиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш ҳисобланади.

Умумий ўрта таълим мазмунини ёритиш Низомнинг асосий ғояларидан бири бўлиб, мажбурий ва қўшимча компонентлар умумий ўрта таълим мазмунининг асосини ташкил этади.

Мажбурий компонент давлат таълим стандарти билан белгиланади ва ўқувчиларни тайёрлашнинг ўрта махсус ва касб-хунар таълими муассасаларида билимлар асосларини янада пухта ўрганиш ва касб эгаллаш учун етарли бўлган зарур даражасини белгилайди.

қўшимча компонент ўқувчининг эҳтиёжлари ва қобилияти, мактабнинг моддий-техника ва кадрлар билан таъминланганлик даражасидан келиб чиқиб белгиланади. қўшимча ўқув юкланмаларининг ҳажми Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими Вазирлигининг Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан келишилган нормативларига мувофиқ белгиланади. Ўқувчилар билим сифати ва таълим натижаларининг давлат таълим стандартига мувофиқлигини назорат қилишни таъминлаш учун жорий, оралик ва якуний назорат билан бирга босқичли назорат ўтказиш ҳам назарда тутилади.

Босқичли назорат ўқув йили тамом бўлгандан кейин имтихонлар, тест синовлари, синовлар шаклида амалга оширилади. Унинг асосида рейтинг аниқланди ва ўқувчини навбатдаги синфга ўтказиш тўғрисидаги қарор қабул қилинади.

Мактабга бевосита раҳбарлик бошқаришнинг юқори органлар томонидан тайинланадиган директор, давлатга қарашли бўлмаган таълим муассасаларида эса муассис томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим халқаро ҳамкорлик асосида ҳам ташкил этилади. «Умумий ўрта таълим тўғрисида»ги Низомнинг саккизинчи бўлимида қайд этилганидек, умумий ўрта таълимни бошқариш органлари ва уларнинг маҳаллий органлари саналган таълим муассасалари халқаро ҳамкорликни педагогик ахборот ва тажриба алмашиш, педагог ходимларнинг тажриба ўрганиш ва малака ошириш мақсадида прогрессив халқаро жамғармалар ва ташкилотларнинг грантларини олиш соҳасидаги давлатлараро, ҳукуматлараро ва идоралараро битимлар ҳамда шартномалар асосида амалга оширадilar.

Мазкур Низом умумий ўрта таълим (мактаб)ни ҳар томонлама бошқариш моҳиятини ўзида ифода этади.

«Академик лицей ва касб-хунар коллежлари тўғрисида»ги Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 майдаги 204-сонли қарорига мувофиқ қабул қилинган. Ушбу Низом мазмунида куйидаги маслалар ёритилган:

1. Умумий қоидалар.
2. Ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мақсади, вазифалари ва уни ташкил этиш.
3. Академик лицей ва касб-хунар коллежларига ўқувчиларни қабул қилиш, таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш ва унинг мазмуни.
4. Педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш.
5. Ўрта махсус, касб-хунар таълимини бошқариш.
6. Ўрта махсус, касб-хунар таълимини маблағ билан таъминлаш ва моддий-техника таъминоти.
7. Халқаро ҳамкорлик.

Умумий қоидаларда ўрта махсус, касб-хунар таълими умумий ўрта таълим негизида ўқитиш муддати 3 йил бўлган узлуксиз таълим тизимининг мажбурий мустақил тури ҳисобланиши ҳамда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»га

мувофиқ амалга оширилиши, академик лицейлар ва касб-хунар коллежларининг юридик шахс ҳисобланиши, қонунчиликда белгиланган тартибда ташкил этилиши баён этилган.

Ўрта махсус, касб-хунар таълимининг вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланади:

- давлат таълим стандартлари доирасида умумтаълим ва касб-хунар дастурини бажариш;
- ўқувчиларнинг узлуксиз таълимнинг кейинги босқичида ўқишни давом эттириш, танлаган мутахассисликлар бўйича меҳнат фаолияти билан шуғулланиш учун зарур ва етарли бўлган билимлар ҳам касб тайёргарлиги даражасини чуқурлаштириш;
- республика иқтисодиётининг малакали кичик мутахассис кадрларга бўлган эҳтиёжини қондириш.

Низомда академик лицейларнинг олий таълим муассасалари ҳузурида, касб-хунар коллежларининг эса ҳудудларнинг демографик ва географик шароитлари, тегишли соҳа мутахассисликларига бўлган маҳаллий эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этишлари кўрсатиб ўтилган.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларининг асосий вазифалари сирасига ўқувчиларни қабул қилиш, умумий ва касб-хунар дастурларини амалга ошириш, назорат турларини ташкил этиш, курсдан-курсга, ўрта махсус касб-хунар таълимининг бир туридан бошқасига ўтказиш ҳамда диплом бериш кабилар қиради.

Академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар, таълим муассасасига профессор-ўқитувчилар ва муҳандис педагоглари ишга қабул қилиш тартиби тўғрисидаги маълумотлар бериб ўтилади.

Ўрта махсус, касб-хунар таълимини бошқариш тартиби академик лицей ва касб-хунар коллежларига ташкилий, ўқув-услубий ва илмий раҳбарлик қилиш, давлат таълим стандартини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш, ўқув таълим ва касб-хунар дастурларини бир хиллаштириш, педагог кадрлар билан таъминлаш, уларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тармоқ вазирликлари, идоралар ва корхоналар билан биргаликда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги (Ўрта махсус, касб-хунар таълими Маркази), уларнинг ҳудудий бошқармалари, шунингдек, таълим муассасаси директори томонидан амалга оширилади.

Ўрта махсус, касб-хунар таълимини маблағ билан таъминлаш амалдаги конунчиликка мувофиқ таъминланади. Таълим муассасасининг молиявий маблағлари унинг тасарруфида бўлади.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари белгиланган тартибда хорижий шериклар билан битимлар тузиш ҳуқуқига эга бўлиб, хорижий мамлакатлар учун мутахассислар тайёрлаши мумкин.

Таълим муассасаларининг фаолияти, шунингдек, меъёрий ҳужжатлардан бири саналган Устав ёрдамида ҳам амалга оширилади.

Таълим муассасасининг Устави таълим муассасаси фаолиятига раҳбарлик ва бошқариш тизимини аниқловчи ҳужжатдир.

Таълим муассасасининг Уставида таълим жараёнининг қуйидаги икки муҳим таркибий жихати ажратиб кўрсатилади:

1) давлат таълим стандартида белгиланган билимлар захирасини эгаллаш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил этиш тартиби;

2) билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилишни ташкил этиш (саводхонлик, мустақил фикрлаш ҳамда масалаларни еча олишга ўргатиш).

Шунингдек, таълим муассасасининг Уставида муассасани бошқаришга қўйилувчи талаблар, ўқитувчи, ўқувчилар ҳамда таълим муассасаси раҳбарларининг ҳуқуқ ва бурчлари ҳам аниқ баён этиб берилган.

Мазкур ўқув юртида ўқувчилар таълим стандартлари асосида таълим олиш учун интилишлари, таълим муассасасининг педагогик ходимлари эса юқори даражада таълим беришлари, таълим олувчиларнинг ўқув дастурларини давлат таълим стандартлари даражасида ўзлаштиришларини таъминлашлари зарур. Таълим муассасаси раҳбари (директори) эса ўқув-тарбия жараёнининг муваффақиятли кечишини таъмин этади, ўқув дастурлари талабларининг бажарилишини назорат қилади, таълим-тарбия ишларининг сифати ва самарадорлиги, болалик ва меҳнатни муҳофаза қилиш талабларига тўлақонли риоя этилиши, маънавият ишларининг самарали ташкил қилиниши учун зарур шарт-шароитларни яратади.

Ўзбекистон Республикасида амалда бўлган «Умумий ўрта таълим муассасаси (мактаби)нинг муваффақ намунавий Устави» Халқ таълими Вазирлигининг 221-сонли (1998 йил 17 декабр), «Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасасининг Устави» эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 5-сонли (1998 йил 5 январ) қарорлари билан тасдиқланган. Мазкур Уставлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Таълим муассасаси Уставини ишлаб чиқиш тартиби тўғрисида»ги қарорига

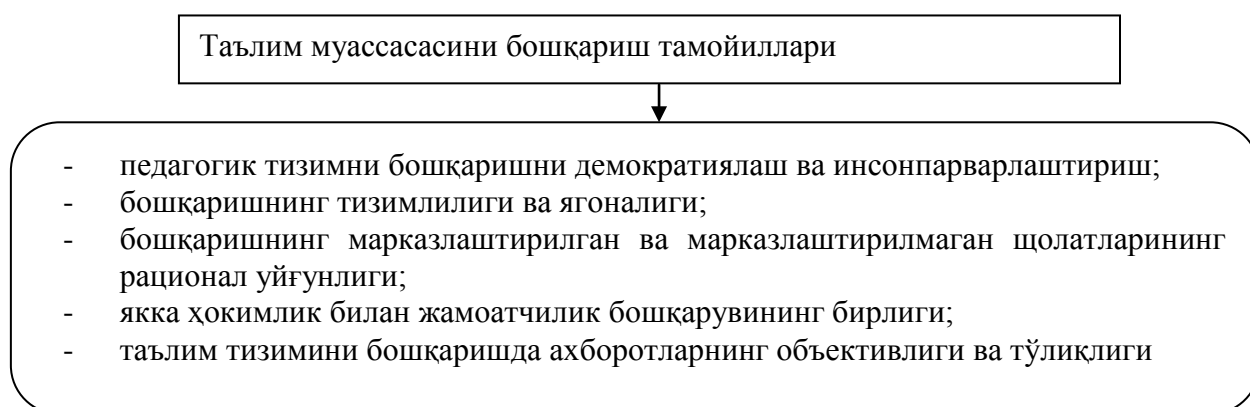
мувофиқ ишлаб чиқилган. Таълимни бошқаришнинг ваколати масъул давлат органи томонидан тасдиқланади ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг идораларида рўйхатдан ўтказилади.

Таълим муассасасининг Уставида таълим муассасасининг жойлашган ўрни, унинг тури, таълим тили, гуруҳ рақбарлари, ўқитувчиларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, таълим оловчилар ва уларнинг ота-оналарининг ҳуқуқ ва бурчлари, шунингдек, таълим муассасасининг иқтисодий тузилиши ва хужалик фаолияти, бошқариш тартиби аниқ белгиланиши кўрсатиб берилган.

Таълим муассасасининг Устави куйидаги бўлимлардан ташкил топади:

1. қисқача таълим муассасаси ҳақидаги маълумотлар.
2. Таълим муассасасининг мақсад ва вазифалари.
3. Таълим муассасасини бошқариш;
 - а) таълим муассасасини бошқаришнинг ошкоралик, демократик ва ўз-ўзини бошқариш асосида амалга оширилиши;
 - б) педагогик-жамоа Кенгаши;
 - в) директор, унинг ҳуқуқ ва бурчлари;
 - г) директорнинг ўқув-тарбия ишлари бўйича ўринбосарининг ҳуқуқ ва бурчлари;
 - д) маънавият ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосарининг ҳуқуқ ва бурчлари.
4. Ўқув-тарбия ва илмий-услубий ишларни ташкил этиш;
 - а) таълим мазмунининг Давлат таълим стандартлари бўйича ишлаб чиқилган ўқув режа ва дастурлари асосида белгиланиши;
 - б) ўқув жараёнини ташкил этиш;
 - в) иқтидорли ёшлар билан ишлаш;
 - г) ишлаб чиқариш амалиётини ўтказиш тартиби;
 - д) қўшимча пулли машғулотларни жорий этиш;
 - ж) кунлик иш тартиби (семинар, машғулотларнинг давом этиши, танаффуслар, уй вазифаларини бериш тартиби ва хоказолар).
5. Ўқитувчи. Ҳуқуқ ва бурчлари.
6. Ўқувчи. Ҳуқуқ ва бурчлари.
7. Ўқув-ишлаб чиқариш таълими усталари, маъмурий ва ёрдамчи ходимларнинг ҳуқуқ ва бурчлари.
8. Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг ҳуқуқлари, мажбурият ва масъулиятлари.
9. Таълим муассасасининг моддий ва молиявий хўжалик таъминоти.

Таълим муассасасини бошқаришнинг тамойиллари ва вазифалари. Хар қандай фаолият сингари бошқариш фаолияти хам ўз вазифаларини бир қатор тамойилларга асосланиб амалга оширади. Педагогик адабиётларда таълим тизимини бошқаришда асос бўлиб хизмат қилувчи тамойилларни улар томонидан бажариладиган вазифалар (режалаштириш, ташкил этиш ва назорат қилиш)га таянилган холда белгиланишига алохида урғу берилган. Мазкур ўринда таълим муассасасини бошқаришнинг хар бир тамойилига алохида-алохида таъриф беришга ҳаракат қиламиз. Таълим муассасаси бошқарув назарияси ва тарихида бошқаришнинг асосий тамойиллари қуйидагилардир:

Чизма. Таълим муассасасини бошқариш тамойиллари

Педагогик тизимни бошқаришни демократиялаш ва инсонпарварлаштириш. Педагогик кадрларни танлов ва шартнома асосида ишга қабул қилиш, қабул қилинаётган қарорларни очик муҳокама қилиш, ахборотларнинг барча учун очик ва тушунарли жорий этиш, таълим муассасаси жамоатчилиги олдида маъмуриятнинг мунтазам хисобот бериши, ўқитувчи ва ўқувчиларга таълим муассасаси ҳаётига оид ўз фикрларини билдиришга имкон бериш, таълим муассасасида демократик ғояларнинг устувор ўрин тутишини аниглади.

Таълим тизимини бошқаришда шахсга алохида ҳурмат билан муносабатда бўлиш, унга ишониш, педагогик фаолиятда субъектнинг субъектга муносабати даражасига эришиш, ўқувчи ва ўқитувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, ўз истеъдодлари ва касбий маҳоратларини эркин намоён этиш учун шароит яратиш инсонпарварлик тамойилига асосланган бошқарув моҳиятини аниглади.

Бошқаришнинг тизимлилиги ва ягоналиги. Таълим муассасасини бошқаришга нисбатан тизимли ёндашув асосида раҳбар таълим муассасасини бир бутун яхлит тизим сифатида ва унинг белгилари ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлади. Тизимнинг биринчи белгиси ягоналиги ҳамда уни бўлақлар, таркибий қисмларга ажратиш мумкинлигидадир. Иккинчи белгиси тизимнинг ички тузилишининг мавжудлигини англатади. Учинчи белгиси тизимнинг интеграциялана олишидир. Тизимнинг ҳар бир таркибий қисми ўзига хос сифатга эга бўлгани билан, ўзаро ҳаракат орқали тизимнинг янги интеграциялана олиш сифати ҳосил бўлади. Тўртинчи белгиси таълим муассасаларининг ташқи муҳит билан ҳамбарчас боғлиқлигидир. Чунки таълим муассасалари ташқи муҳитга мослашиб, ушбу таълим жараёнини қайта қуради ҳамда ўзининг мақсадларига эришиш учун ташқи муҳитни ўзига бўйсундиради. Бошқарувдаги тизимлилик ва ягоналик раҳбар билан педагогик жамоа ўртасидаги ўзаро ҳаракат ва алоқани таъминлайди, бир ёқлама бошқарувнинг олдини олади.

Бошқаришнинг марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган ҳолатларининг рационал уйғунлиги. Бошқарувни марказлаштириш керагидан ортиқ бўлганда, албатта, маъмурий бошқарув кучаяди. Бу ҳолат ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг эҳтиёжлари, талаб ва истакларини ҳисобга олмасликка, раҳбар ва ўқитувчиларнинг кераксиз меҳнат ва вақт сарфлашларига олиб келади.

Шунингдек, марказлаштирилмасликка ҳам керагидан ортиқ эътибор берилса, педагогик тизим фаолиятининг сустлашиши кўзга ташланади.

Таълим муассасаси ичидаги бошқарувда марказлаштириш ва марказлаштирмасликни уйғунлаштириш маъмурий ва жамоатчилик бошқаруви раҳбарларининг фаолиятини жамоа манфаатига қаратади ҳамда касб малакаси даражасида қарорларни қабул қилишга шароит яратади.

Якка ҳокимлик билан жамоатчилик бошқарувининг бирлиги тамойили педагогик жараёни бошқаришда якка ҳокимликка йўл қўймасликка қаратилган. Бошқариш фаолиятида ўқувчиларнинг тажрибаси ва билимига таяниб, турли қарашларни таққослаб, оқилона ҳулосалар чиқариш ўта муҳимдир. Вазифаларни коллегиал ҳал қилиш ҳар бир жамоа аъзосининг жавобгарлигини йўққа чиқармайди.

Ўз навбатида яккаҳокимликнинг ўзига хос жиҳатлари бор. Яккаҳокимлик педагогик жараёнда тартиб-интизом, ваколат доираси ва унга амал қилишни таъминлайди.

қарорни қабул қилишда коллегиял ёндашув маъқул бўлса, қарорнинг ижросини таъминлашда яққахокимликка бўйсунуш маъқулдир.

Таълим тизимини бошқаришнинг давлат-жамоатчилик характери ушбу тамойилни амалга оширишга шароит яратади.

Таълим тизимини бошқаришда ахборотларнинг объективлиги ва тўлиқлиги. Таълим тизимини бошқаришнинг самарадорлиги ахборотларнинг қанчалик аниқ ва тўлиқлигига ҳам боғлиқ. Агар ахборотлар аниқ, тўлиқ йиғилса ёки хаддан зиёд кўп бўлса, қарор қабул қилишда чалкашликка олиб келади.

Таълим муассасасининг раҳбари ўзининг фаолиятида менежер вазифасини ҳам бажаради. Шунинг учун у ўз фаолиятида кузатиш, анкета, тест, инстуктив ва методик материаллардан кенг фойдалана билиши лозим. Таълим муассасаси маъмурияти мактаб ичидаги ахборотли бошқарув технологиясини ишлаб чиқиш ва уни таълим жараёнига татбиқ этишга алоҳида эътибор қаратиши керак.

Бошқарув жараёнида ахборотдан самарали фойдаланиш таълим муассасаси фаолиятининг муваффақиятли амалга оширилишига ёрдам беради. Таълим муассасасини бошқаришда фойдаланиладиган ахборотлар турличадир (38-чизма).

Ахборотлар жамғармасини шакллантириш ва ундан жадал фойдаланиш бошқарув ишини илмий ташкил этишни юксалтиради.

Мактаб ички бошқарувининг ўзига хослиги қуйидаги вазифаларда аниқ кўринади:

1. Таълим-тарбия жараёнини педагогик таҳлил қилиш.
2. Мақсад қўйиш ва режалаштириш.
3. Ташкил қилиш.
4. Мактаб ички бошқарувини назорат қилиш.
5. Тартибга солиш.

Таълим-тарбия жараёнининг ташкил этилиши ва ривожланишини таҳлил қилмасдан, аввал эришилган натижаларни ҳозиргилари билан таққосламасдан туриб, уни бошқариб бўлмайди.

Таълим муассасасини бошқариш самарадорлиги раҳбарнинг ҳам, ўқитувчиларнинг ҳам педагогик таҳлил услубиятини теран билишларига боғлиқ. Агар ўз вақтида, профессионал даражада педагогик жараён тўғри

тахлил қилинмаса, жамоа орасида ўзаро бир-бирини тушунмаслик, ишончсизлик келиб чиқади. Хозирги пайтда педагогик тахлилнинг қуйидаги уч тури мавжуд:

- 1) кундалик тахлил;
- 2) тизимли тахлил;
- 3) якуний тахлил.

Кундалик тахлил ўқув жараёнининг бориши ва натижаси хақида ҳар куни маълумот йиғиб, ундаги камчиликларнинг сабабини аниқлашга қаратилади. Кундалик тахлил натижасида педагогик жараёнга ўзгартиришлар ва тузатишлар киритилади. Кундалик тахлилнинг предметиға ўқувчиларнинг ҳар кунги ўзлаштириш ва интизомлари даражаси, таълим муассасаси раҳбарининг дарсга ҳамда синфдан ташқари дарсларга қатнашиши, мактабнинг тозалик ҳолати, шунингдек, дарс жадвалиға риоя қилиш каби ҳолатлар киради.

Тизимли тахлил дарслар ва синфдан ташқари машғулотлар тизимини ўрганишға қаратилади. Тизимли тахлил мазмуни таълим методларини тўғри уйғунлаштириш, ўқувчилар томонидан билимларнинг пухта ўзлаштирилишиға эришиш, ўқитувчиларнинг сифатли тарбиявий ишларни олиб боришлари, уларнинг педагогик маданиятини кўтариш ҳамда таълим муассасасида инновацион муҳитни ташкил қилишда педагогик жамоанинг хиссасини таъминлаш кабилардан иборат.

Якуний тахлил ўқув чорағи, ярим йиллик ва ўқув йили якунида амалға оширилади ҳамда асосий натижаларға эришиш йўлларини ўрганишға қаратилади. Якуний тахлил учун маълумотлар кундалик ва тизимли тахлиллар, жорий ва оралиқ назорат якунлари, ўқувчиларнинг ва синф раҳбарларининг ҳисоботларидан олинади.

Ҳар қандай педагогик жараённи бошқаришнинг асоси мақсад қўйиш ва режалаштиришдан иборат.

Бошқарув фаолиятининг мақсади – ишнинг умумий йўналиши, мазмуни, шакли ва методларини аниқлаш. Демак, мақсад – режанинг асоси. Бошқарувда асосий мақсад аниқланганидан кейин, унга эришиш учун қўшимча мақсад қўйилади. Таълим муассасасини бошқаришни режалаштириш педагогик тахлил асосида белгиланган дастурий мақсадға мувофиқ қарор қабул қилишдир. Бундай қарорлар маълум бир муддат давридаги маълумотларни тахлил қилиш орқали ёки якуний ишларни бажариб бўлгандан сўнг қабул қилиниши мумкин.

Таълим муассасасини бошқариш амалиётида режалаштиришнинг кўйидаги учта асосий шакли қўлланилади:

- 1) муддатли (перспектив);
- 2) йиллик;
- 3) якуний.

Муддатли режалаштириш қоидага мувофиқ сўнгги йилларда таълим муассасасида амалга оширилган ишларни чуқур тахлил қилиш асосида бир неча йилга мўлжаллаб қабул қилинади.

Таълим муассасасида қабул қилиниши мумкин бўлган муддатли режа кўйидаги кўринишда бўлиши мумкин:

1. Режалаштирилган муддатда таълим муассасаси олдига қўйилган вазифалар.

2. Гурухларнинг имкониятларидан келиб чиқиб, ўқувчиларнинг йиллик ўзлаштириш даражаси муддатлари.

3. Таълим жараёнига педагогик инновация (янгилик)ларни олиб кириш муддатлари.

4. Таълим муассасасини педагогик кадрларига қўйилган талаблар.

5. Педагог кадрлар малакасини турли шакллар (курслар, семинарлар, тренинглар) орқали ошириш.

6. Таълим муассасасини техника ҳамда ўқув-методик (қурилиш ишлари, ахборотлаштириш, кўргазмали куроллар, кутубхона фондини бойитиш) кўламини ривожлантириш.

7. Ўқитувчи ва ўқувчиларни ижтимоий химоя қилиш.

Йиллик режалаштириш бутун ўқув йили ҳамда ёзги таътилни қамраб олади. Йиллик режалаштириш ўқув йили давомида амалга оширилади ва таълим жараёнини ташкил этилиши (чорак, семестр)га қараб бир неча босқичларни ўз ичига олади.

Якуний режалаштириш ўқув чораклари учун тузилади, у бир йиллик режанинг аниқлашган кўриниши хисобланади. Шу тарзда режалаштиришнинг бундай аниқлашган кўринишлари ўқитувчилар, ўқувчилар ва ота-оналар қўмитасининг фаолиятини бошқаришга ёрдам беради. Бу режалар ўқитувчилар ва синф раҳбарларининг иш режалари билан алоқадорликда аниқлаштирилиб борилади. Умуман олганда, бошқариш фаолиятида режалаштириш вазифасининг тўла амалга оширилиши таълим муассасаси фаолияти самарадорлигини оширади.

қабул қилинган режаларни тўлиқ амалга ошириш учун тизимли ҳаракатнинг бошқарувчилари унинг таркибий қисмларини бир-бири билан алоқада бўлишини ташкил этишлари керак. «Ташкил этиш» тушунчаси бир канча маъноларда қўлланилади.

Биринчидан, баҳо сифатида ақлий фаолиятни ривожлантиришга қаратилган ҳамда дарсдан ташқари тадбирларнинг уюштирилишини таъминлайдиган ўқув-тарбия жараёнининг мақсадида намоён бўлади.

Иккинчидан, ташкил этиш деганда белгиланган режаларни амалга оширувчи, олдинга қўйилган мақсадга эришиш учун бутун педагогик жараёни бошқарувчи таълим муассасаси раҳбарлари, ўқитувчилар, ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари фаолияти тушунилади.

Бошқаришни ташкил этувчи асосий бошқармалар сифатида таълим муассасасининг кенгаши, педагогик Кенгаш, директор бошқарадиган мажлис, директор ўринбосарларининг мажлиси, тезкор йиғилишлар, методик семинарларни қайд этиш мумкин.

Педагогик Кенгаш фаолияти демократик ва ошкоралик тамойилларига асосланиб олиб борилади. Педагогик Кенгашларда анкеталар, савол-жавоблар, назорат ишлар, танлов ишлари қўрилади. Бундан ташқари педагогик Кенгаш йиғилишларида таълим муассасаси ҳаёти ва фаолиятига доир долзарб масаллар ҳал қилинади. Шунинг учун педагогик Кенгашни турли муҳокамали, муаммоли масалалардан озод қилиш учун таълим муассасалардан директор йиғинлари ташкил этилади. Директор йиғилишларида раҳбарият ва ўқитувчилар иштирок этиб қолмай, бошқа ишчи ходимлар ҳам қатнашишлари мумкин.

Таълим муассасаси ўринбосарларининг йиғилишларида кундалик саволлар ва маъмурий бошқаришга оид масалалар муҳокама қилинади. Бундай мажлислар таълим муассасаси режаси бўйича ўқув йилининг чораги (семестри)да ёки ҳар ойда бўлиб ўтади.

Тезкор ахборий мажлислар таълим муассасасида таълим жараёнини ташкил этишнинг зарур шаклидир. Тезкор ахборий мажлисларнинг мавзуси мавжуд шароитлардан келиб чиқади. Бу каби мажлислар педагогик ходимлар, ўқувчиларнинг барчаси учун ташкил қилинади.

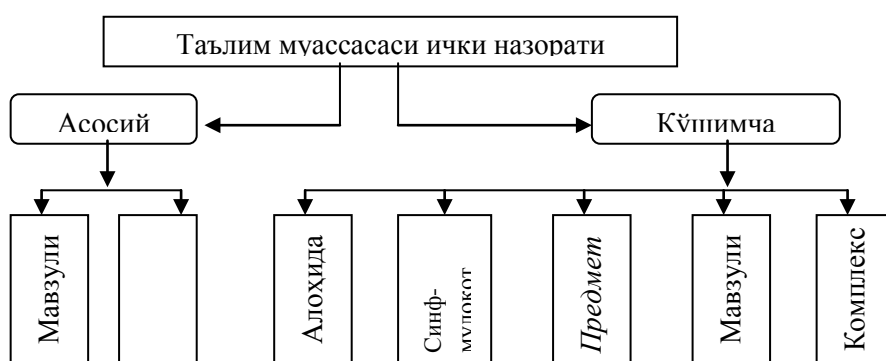
Ички назорат ҳам таълим муассасасини бошқаришда алоҳида ўрин тутди. Назоратни ташкил этишда етишмовчиликларни бартараф этиш учун бир қанча талабларни билиш зарур. Бундай талабларга тизимлилик, объективлик, ҳаракатлилик, тўлдирувчилик кабиларни кўрсатиш мумкин.

Педагогик бошқарувга доир адабиётларда таълим муассасаси ички назоратининг қуйидаги йўналишларда ташкил этилиши баён этилган:

1. Педагогик ташкилотчиликка доир саволларнинг қўйилиши.
2. Таълим дастурлари, ДТСнинг бажарилиш сифати.
3. Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларининг сифати.

4. Ўқувчиларнинг тарбияланганлик даражаси.
5. Ўқитишнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи функцияларининг бажарилиш ҳолати.
6. Дардан ташқари тарбия ишларининг ташкил этилиш ҳолати ва сифати.
7. Педагогик кадрлар билан ишлаш.
8. Таълим муассасаси фаолиятининг ўзига хос самарадорлиги.
9. қабул қилинган қарорлар ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда кўрсатилган талабларнинг бажарилиши.

Таълим муассасаси ички назоратининг турлари, шакллари ва методларини туркумлаштириш ҳозирги вақтда муаммоли масала бўлиб қолмоқда. Шунга қарамасдан, ички назоратнинг қуйидаги турлари ажратилиб кўрсатилади:

Чизма. Таълим муассасаси ички назорати

Мавзули назорат қандайдир аниқ масалани ўрганишда таълим муассасаси жамоаси, ўқувчилар гуруҳи ёки алоҳида ўқитувчининг педагогик фаолияти тизими, таълим муассасасидаги таълим даражаси, шунингдек, ўқувчиларнинг экологик ва эстетик тарбияси тизимига эътибор қаратилади.

Фронтал назорат бутун педагогик жамоа, методик кенгаш ёки алоҳида ўқитувчи фаолиятини ўрганишга қаратилади.

Алоҳида назорат бирор бир ўқитувчининг фаолияти, синф (гуруҳ) раҳбарларининг тарбиявий ишларини мавзули, фронтал тқширишга асосланади.

Синф-мулоқот назорат шаклида синф жамоасининг дарс ва дардан ташқари жараёнида шаклланишига таъсир этувчи ўзига хос омиллар эътиборга олинади.

Предметли назорат шакли битта ёки бир неча синф (гуруҳ)ларда, бутун таълим муассасасида таълим олинганлик даражасини аниқлашда қўлланилади.

Мавзули назорат шаклининг бош мақсади турли фан ўқитувчилари ва синфларнинг алоҳида ўқув-тарбия жараёнини бошқаришдаги ишларини ўрганишдан иборат.

Мажмуавий (комплекс) назорат шакли бир неча ўқув фанлари бир ёки бир неча синф (гурух)ларда турли ўқувчиларнинг ишларини ўрганишни ташкил этиш мақсадида амалга оширилади.

Тартибга солишнинг асосий мақсади таълим-тарбия жараёнини педагогик таҳлил қилишда таълим муассасасининг олдида қўйилган мақсад ва режаларини амалга ошириш, бошқарув ишини ташкил этиш ҳамда назорат қилишда йўл қўйилган ҳолатларни тузатишдан иборат.

Тартибга солиш бошқарув фаолиятида катта аҳамият касб этади. У ўтган ўқув йилида эришилган натижаларни, йўл қўйилган камчиликларни ҳисоб қилади. Ана шу асосдан келиб чиқиб, янги ўқув йилида таълим муассасаси олдида мақсад ва асосий вазифаларни қўяди.

Педагогик Кенгаш – таълим муассасасининг жамоатчилик бошқарув органи. Таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнини ривожлантириш, такомиллаштириш, муассаса фаолияти билан боғлиқ барча ташкилий масалаларни мувофиқлаштириш, ўқитувчи ва тарбиячиларнинг касбий маҳорати ва ижодкорликларини ўстириш мақсадида педагогик ходимларни бирлаштирувчи педагогик Кенгаш фаолият кўрсатади. Педагогик Кенгаш таълим муассасаси жамоасининг юқори бошқарув органи ҳисобланади.

Педагогик Кенгашнинг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- таълим муассасаси (умумий ўрта таълим мактаби, академик лицей, касб-хунар коллежи)нинг тайёрланган муҳим ҳужжатларини муҳокамадан ўтказилади, тасдиқлайди ва бажарилишини назорат қилади;
- таълим муассасасининг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда уни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларини белгилайди;
- таълим муассасасида ўқув, тарбия жараёнини ташкил этиш ва таълим самарадорлигини оширишда мақбул шарт-шароитлар яратишга қаратилган қарорларни қабул қилади;
- таълим муассасаси бошқарув тизимини такомиллаштириш бўйича йўл-йўриқларни ишлаб чиқади;
- педагогик жамоанинг маълум йўналишлардаги фаолиятини таҳлил қилади ва яқуний ҳулоса чиқаради;
- таълим муассасаси педагогик жамоаси учун ўз ваколати доирасида меъёрий талабларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва бажарилишини назорат қилади.

Педагогик Кенгаш қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- таълим муассасасини ривожлантириш йўналишларини истиқбол режасини белгилаш;
- таълим муассасаси жамоаси олдига қўйилган мақсад ва вазифаларининг бажарилишини амалга ошириш;
- ўқув режада мактаб ихтиёрига берилган соатларни тақсимлаш, йиллик ва тақвимий иш режаси мазмуни ҳамда дарс жадвалини муҳокама қилиш;
- ўқув жараёнини ташкил қилишнинг турли шакл ва методларини муҳокама қилиш, амалиётга татбиқ этиш;
- таълим муассасаси таълим жараёнига оид барча масалаларни ўз ваколати доирасида муҳокама этиш ва тегишли қарор қабул қилиш;
- педагоглар малакасини ошириш тизими, уларнинг ижодий ташаббускорликларини ривожлантириш бўйича ўз таклифларини бериш;
- ўқувчиларнинг билим даражасини аниқлашда оралик назорат бўйича қарор қабул қилишда қатнашиш, уни ўтказиш шакли ва вақтини белгилаш;
- таълим оловчиларни синфдан-синфга, курсдан-курсага кўчириш ва битувчиларни якуний аттестацияга қўйиш бўйича қарор қабул қилиш;
- таълим дараёнини ташкил қилиш ҳамда таълим муассасасини ривожлантиришга доир масалалар бўйича мактаб раҳбариятининг хисоботларини тинглаш;
- таълим мақсадига мувофиқ ҳолда ўқувчиларни рағбатлантириш ва жазолаш бўйича масалаларни ҳал этиш;
- чорак, ярим йиллик «семестр», йил якунига доир хулосалар чиқариш;
- педагогик Кенгаш аъзоларидан педагогик фаолиятни бир хил тамойилларга асосан амалга оширишни талаб қилиш;
- таълим-тарбия жараёнида алоҳида хизмат кўрсатган таълим муассасаси ходимларини рағбатлантиришга тавсия қилиш;
- якуний аттестациядан муваффақиятли ўтган ўқувчиларга ўрнатилган тартибда ҳужжатлар бериш тўғрисида қарор қабул қилиш.

Педагогик Кенгаш йиғилишлари қарорлаштирилиб, қабул қилинган ҳужжатлар таълим муассасаси иш юритиш ҳужжатлари билан бирга сақланади. Педагогик Кенгаш фаолияти бир қатор ҳужжатларда ўз ақини топади:

Чизма. Педагогик Кенгаш ҳужжатлари

Таълим муассасаси хужжатлари беш йил давомида таълим муассасасида сақланади. Директор ва унинг ўринбосарлари вазифалари. Таълим муассасасининг ўқув-тарбия жараёни ва кундалик фаолиятига бевосита раҳбарликни таълим муассасаси директори олиб боради.

Таълим муассасаси директорининг вазифаси қуйидагилардан иборат:

- давлат ва жамоат ташкилотлари олдида таълим муассасасининг манфаатларини ифодалаш;
- ўқув-тарбия жараёни муваффақиятини таъмин этиш;
- ўқув дастурларининг бажарилишини назорат қилиш, таълим-тарбия ишларининг сифати ва самарадорлиги, болалик ва меҳнатни муҳофаза қилиш талабларининг риоя қилиниши, шунингдек, таълим муассасасидан ташқарида маънавий ишларини ташкил қилиниши учун зарур шарт-шароитларни яратиш;
- педагогик ва раҳбар кадрларни танлаб жой-жойига қўйиш, уларнинг вазифаларини белгилаш, педагогик кадрлар, кабинет ва устохона мудирларини белгилаш, синф ва гуруҳ раҳбарларини танлаш, педагог ва хизмат кўрсатувчи ходимларни ишга қабул қилиш ҳамда бўшатиш;
- таълим муассасаси педагогик ходимларини аттестациядан ўтказувчи комиссияга раҳбарлик қилиш;
- таълим муассасаси педагогик ходимларининг ижодий ишлари, таълим-тарбиянинг илғор шакл ва усулларини қўллашлари учун шарт-шароитларни яратиш;
- таълим муассасасига ажратилган молиявий маблағлар, сарф-харажат ҳисобини юритиш;
- таълим муассасаси меъёрий хужжатларининг тўғри юритилишини таъминлаш;
- таълим муассасаси педагогик Кенгаши, маҳаллий ҳокимлик органлари олдида ўз фаолияти тўғрисида ҳисоб бериб туриш.

Таълим муассасаси директорининг ўқув-тарбия ишлари бўйича ўринбосарининг вазифалари:

- ўқув ҳафтаси ва ўқув машғулотларининг давомийлигини таъминлаш;
- дарс жадвалини тузиб чиқиш ва шу жадвалга биноан дарсларнинг ўз вақтида самарали ўтказилишини таъминлаш;
- ҳар бир чорак охирида, семестр давомида директор ва таълим муассасаси педагогик Кенгаши аъзоларига ўқув жараёнининг бориши хусусидаги ахборот ва маълумотларни бериб бориш;
- ёш мутахассисларга амалий ва услубий ёрдам кўрсатиш;
- синф ва гуруҳ журналларини тўғри юритиш ва сақланишига жавоб бериш;
- ўқувчиларнинг билим даражасини режа асосида таҳлил қилиб бориш;
- ўқувчилар томонидан давлат дастурларининг бажарилишини таъминлаш ва назорат қилиш.

Маънавият ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосарининг вазифалари:

- таълим муассасасида ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш, жамоат ташкилотлари ва маҳалла, ота-оналар билан алоқани таъминлаш;
- таълим муассасаси ва ундан юқори миқёсда ўтказиладиган дарсдан ташқари тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш;
- таълим муассасаси ўқувчиларининг синф, гуруҳ ёки таълим муассасасидан ташқари олиб бораётган машғулотларини кузатиб бориш, уларга амалий ва методик ёрдам уюштириш;
- таълим муассасасидаги «Ёш етакчи»нинг ишини назорат қилиш ва унга йўл-йўриқ кўрсатиш.

Таълим муассасасида методик ишлар, педагог кадрлар малакасини ошириш ва уларни аттестациядан ўтказиш, ёш ўқитувчилар билан ишлаш. Таълим жараёнининг сифати ҳар жихатдан ўқитувчиларнинг ғоявий-назарий жихатдан тайёргарлиги, педагогик ва методик маҳорати даражасига боғлиқдир. Ана шу мақсадда таълим муассасасида методик Кенгаш ва фан методик бирлашмалари иш олиб боради. Методик Кенгаш таълим муассасасида таълим жараёнининг сифатини таъминлаш, ўқитувчиларнинг ғоявий-назарий жихатдан тайёргарлиги ҳамда педагогик ва методик маҳоратларини такомиллаштирилиб боришига назарий-методик жихатдан раҳбарлик қилувчи органдир.

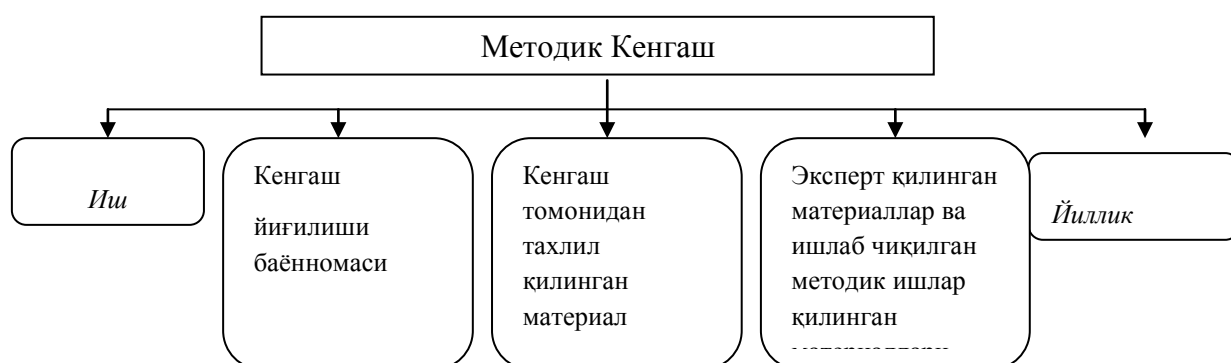
Методик Кенгашнинг фаолияти Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» талабларини рўёбга чиқариш мақсадида таълим муассасасида таълим жараёнини методик таъминлаш ва мувофиқлаштириш ҳамда педагогик кадрларнинг методик жихатдан билимларини ошириб боришга қаратилади.

Методик Кенгашнинг фаолият доираси кенг бўлиб, у томонидан қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

- таълим жараёнининг методик таъминот ҳолатини ўрганади, таълим муассасаси методик ишларини ташкил этади ва мувофиқлаштириб боради;
- таълим муассасасида олиб борилаётган методик ишларнинг истиқболини аниқлайди;
- йўналиш ва фанлар бўйича методика бирлашмаларига умумий раҳбарлик қилади ва улар фаолиятини мувофиқлаштиради;
- таълимга доир меъёрий ва методик ҳужжатларни ўрганади, уларни ўқув жараёнига татбиқ этиш усуллари юзасидан тавсиялар беради;
- таълим муассасаси ўқув-методик ишларига эксперт сифатида баҳо беришни амалга оширади;

- ўқитувчиларнинг ғоявий-назарий билим даражасини оширади, уларни фан ютуқлари, педагогик инновациялар, илмий-оммабоп адабиётлар билан мунтазам таништириб боради;
- ўқитувчиларга иш режаларининг тузилиши ва бўлимлари мазмуни бўйича тавсиялар беради;
- таълим муассасаси таълим жараёнида қўллаш учун илғор педагогик технологияларни ишлаб чиқади ва уларнинг амалиётга жорий этилишини назорат қилиб боради;
- ўқитувчиларнинг педагогик ва методик маҳоратини оширишга доир ишларни амалга оширади;
- давлат таълим стандартлари талаблари, ўқув режаси ва дастурларининг бажарилиш ҳолатини таҳлил қилади ва тегишли тадбирларни белгилайди;
- ташқи ва ички назорат натижаларига Давлат таълим стандарти талабларининг бажарилишида аниқланган камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирларини белгилайди ва уларнинг бажарилишини назорат қилади;
- таълим жараёнида миллий мафкура ва ёшларда сиёсий онгни шакллантиришга доир кўрсатмалар бериб бориш;
- ўқувчилар билимини назорат қилиш ва уларнинг мустақил ишларини ташкил қилишга доир кўрсатмалар бериш;
- йўналиш ва фанлар бўйича методика бирлашмалари ҳисоботини эшитиш, муҳокама қилиш, уларнинг фаолиятини такомиллаштириш юзасидан тавсиялар бериш;
- ўқитувчиларнинг самарали меҳнатларини инобатга олган ҳолда маънавий ва моддий рағбатлантиришга тавсия қилиш;
- педагогик ходимларнинг аттестациядан ўтказиш бўйича материалларни тайёрлаш;
- таълим муассасаси миқёсида фан ойликлари (хафталиклари), фанлар бўйича дарсдан ташқари (факультатив, тўғарак) ишлари, фан олимпиадаларининг 1-босқичлари, кўрик-танловларнинг ўтказилиши ва уларнинг самарасини назорат қилиб бориш.

Методика Кенгаши йиғилишлари қарорлаштирилиб, Кенгашнинг қўйидаги ҳужжатлари таълим муассасаси иш юритиш ҳужжатлари билан бирга сақланади (-чизма).

Методик Кенгаш ҳужжатлари

Таълим муассасасида фанлар ёки бир-бирига яқин бўлган фанлар туркумлари бўйича Методика бирлашмалари фаолият кўрсатади. Методика бирлашмаларининг мақсади ўқитувчиларнинг методик ва касбий маҳоратларини такомиллаштириш, ўқувчиларга таълим-тарбия беришга қўйилган ҳозирги замон талабларининг бажарилишини таъминлаш борасида ўзаро ёрдамни ташкил этиш, ижодий ташаббусларни уйғунлаштириш ва таълим-тарбия беришнинг замонавий усуллари ишлаб чиқишдан иборат.

Методика бирлашмалари ўзида Методика Кенгашининг вазифаларини ақс эттиради. Шу билан бирга Методика бирлашмалари қуйидаги вазифаларни ҳам амалга оширади:

- фанлар бўйича тақвимий мавзуй режаларни тасдиқлашга тавсия этиш;
- оралиқ ва якуний назоратлар учун ўқитувчилар томонидан тайёрланган синов материалларини тасдиқлаш;
- илғор ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини ўрганишни ташкил қилиш ва оммалаштириш;
- тегишли йўналиш ёки фан бўйича таълим муассасасида методик таъминотга бўлган эҳтиёжни аниқлаш;
- дарсларни ўзаро кузатишларни ташкил қилиш, натижаларни таҳлил этиш ва мутахассисларга амалий ёрдам бериш;
- таълим методларини ўрганиш мақсадида очиқ дарсларни ташкил этиш, илғор педагогик тажрибаларга доир таклифларни ўрганиш, умумлаштириш ва оммалаштириш;
- кўرғазма ва кўрсатмали воситалардан фойдаланиш бўйича методик тавсияларни бериш;
- фан хоналарининг меъёрий хужжатлар талаблари асосида жихозланишини ташкил этиш.

Умумий ўрта таълим мактабларида Методика бирлашмалари бошланғич таълим йўналиши бўйича битта, V-XI синфларда эса ўқув режасидаги алоҳида фанлар бўйича ташкил этилади. Агар у ёки бу фан бўйича ўқитувчилар сони уч нафардан кам бўлса, у ҳолда фан ўқитувчилари шу туркумдаги фан ўқитувчилари билан биргаликда битта Методика бирлашмасига бирлашадилар, Академик лицейларда ҳам Методика бирлашмалари худди шу тарзда ташкил қилинади. Касб-хунар коллежларида эса кафедраларда ўқитиладиган фанлар бўйича Методика бирлашмалари тузилади.

Методика бирлашмасига таълим муассасаси Педагогика Кенгаши қарорига асосан ижодкор ва тажрибали ўқитувчилардан таълим муассасаси директорининг буйруғи билан раҳбар тайинланади. Методика

бирлашмаларининг фаолияти қуйидаги хужжатлар асосида тартибга солинади.

Методика бирлашмасининг хужжатлари

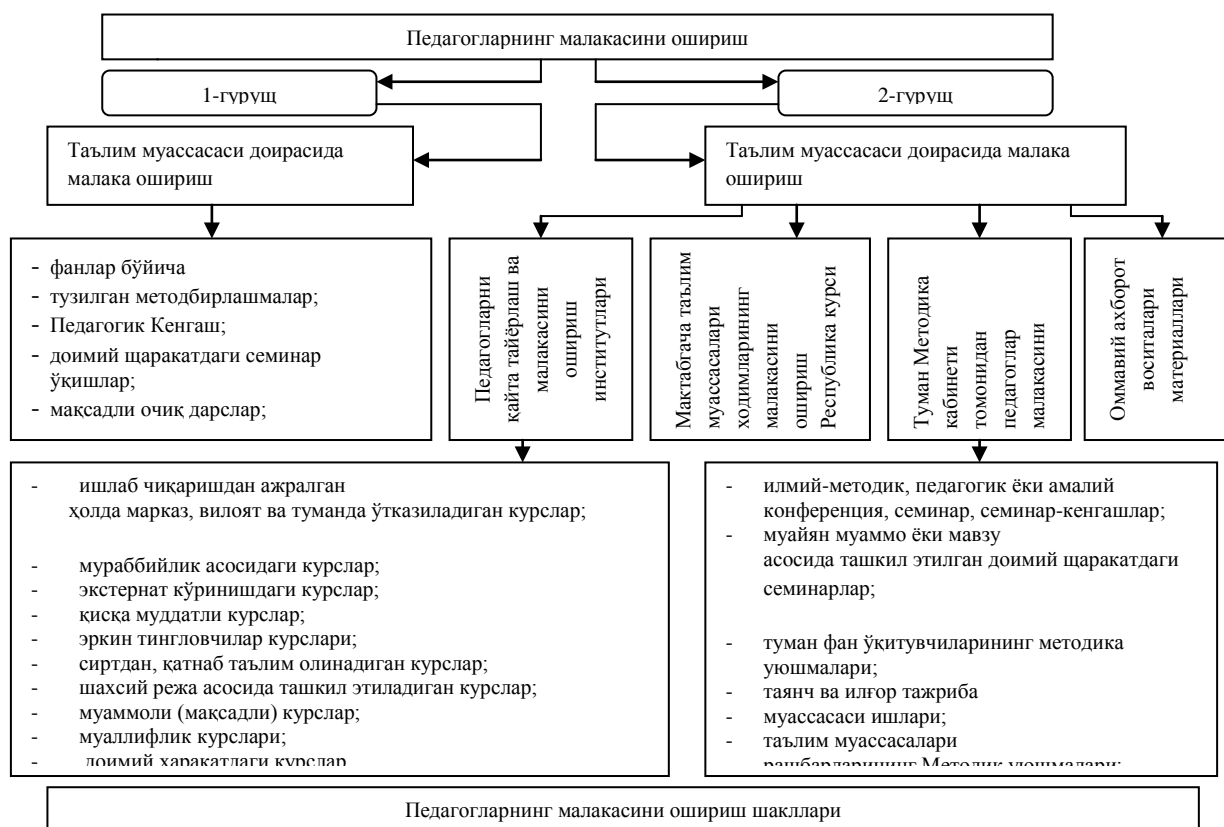
Педагог кадрлар малакасини ошириш. Фан-техника тараққий этиб, ижтимоий муносабатлар мазмуни ахборотларга тобора бойиб бораётган, фан оламидаги янгиликлар, психология-педагогика фани ривож топаётган бир даврда ўқитувчиларнинг ўз устида мустақил равишда ишлашлари, малакаларини ошириб боришлари, мустақил изланиш кўникмасига эга бўлиш ва ижодкор

бўлишларини талаб қилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»да белгилаб қўйилганидек, ҳар жихатдан баркамол, мустақил фикрловчи ёшларни тарбиялаш учун бугунги кун ўқитувчиси сиёсий, илмий-методик ва умумпедагогик савия, ўз ишиг ижодий ёндашиш, ўз бурчига нисбатан фидойий бўлишга боғлиқдир. Бу долзарб масалани самарали ҳал қилиш кўп жихатдан таълим муассасаси раҳбари, уларнинг таълим-тарбияни бошқариш лаёқатлари ҳамда педагог кадрлар малакасини оширишни ташкил этиш ва назорат қилишга боғлиқдир.

Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишдан мақсад ўқитувчиларнинг ижодий имкониятларини ривожлантириш, уларнинг касбий билимларини такомиллаштириш, натижада эса ўқувчиларга таълим-тарбия бериш сифатини кескин оширишдан иборатдир. Таълим-тарбия ишларининг мураккаблашиб бориши ўқитувчи олдида турган вазифаларни кенгайтирмоқда. Шунга кўра, педагогларнинг малакасини ошириш тизимида уларни ижодий изланишга одатлантириш, ижодкорликдаги фаоллигини рағбатлантириш мақсадига мувофиқ иш олиб бориш муҳим аҳамиятга эгадир. Шу мақсадда педагогик кадрлар малакасини оширишнинг бир қанча

шакллари ишлаб чиқилган. Бу шакллардан нафақат мактаб педагогларининг малакасини оширишдагина эмас ўрта махсус касб-хунар таълими муассасаларининг раҳбарлари ҳам хабардор бўлишлари ва улардан муваффақиятли фойдалана олишлари лозим. Педагогларнинг малакасини ошириш шакллариغا қуйидаги икки гуруҳга бўлинади:

Педагог кадрларни аттестациядан ўтказиш. Педагог кадрлар аттестацияси уларнинг касбий маҳоратларининг ўсишини рағбатлантириш, таълим-тарбияда илғор педагогик технологияларни яратиш ва уларни қўллаш, маънавий-маърифий йўналишлардаги натижаларни холис баҳолаш, эгаллаб турган ёки даъвогарлик қилинаётган тоифа ва лавозимларга муносибликни аниқлаш, таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёни сифатини ошириш мақсадида ўтказилади.

Педагог кадрлар аттестацияси 5 йилда бир марта Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест Маркази таркибидаги «Кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилиш, педагог кадрлар ва таълим муассасалари аттестацияси бошқармаси ҳамда Халқ таълими Вазирлиги билан биргаликда ишлаб чиқилган жадваллар асосида ташкил

этилади. Халқ таълими тизими педагог кадрлар таркибига профессор-ўқитувчи, ўқитувчи, методист, тарбиячи, психолог, дефектолог, логопед, спорт инструктори, муסיқа ва тўғарак раҳбарлари киради.

Педагог кадрлар аттестациясини ташкил этиш жараёнида қуйидаги ишлар амалга оширилади:

- педагог кадрлар ўз мутахассислиги ҳамда меъёрий-ҳуқуқий ва маънавий-маърифий йўналишлар бўйича тест синовидан, суҳбатдан ўтказиладилар;

- педагог ўқитаётган фан бўйича ўқувчиларнинг билим ва ўзлаштириш даражаси ўрганилади;

ўқувчилар ўртасида социологик сўровлар ўтказилади.

Педагогнинг умумий бали тест, суҳбат натижалари, ўқувчиларнинг билим даражаси, илмий, ўқув-методик ишлари ва ихтиролари, ижодий ишлари, иш стажи, педагогнинг комиссия томонидан ўрганилган касбий маҳорати ва раҳбарият томонидан берилган баҳолар йиқиндисидан иборат бўлади.

Махсус мактаблар, мактабгача ва мактабдан ташқари таълим муассасалари, маданият, спорт, санъат соҳалари педагог кадрлари, муҳандис-педагог кадрлар ва ишлаб чиқариш усталари ўз мутахассисликлари бўйича суҳбатдан ўтказиладилар.

Педагог кадрлар учун меъёрий-ҳуқуқий ва маънавий-маърифий йўналишлар бўйича тест саволлари тўплами Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, «Таълим тўғрисида»ги қонуни, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури», Давлат таълим стандартлари, миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари, янги педагогик технологияларга оид масалалардан иборат бўлади.

Комиссия аттестация натижаларига кўра педагогнинг ушбу жараёндаги фаолияти «Аттестациядан ўтди», «Аттестациядан шартли ўтди» ва «Аттестациядан ўтмади» тарзида баҳоланади.

Мутахассис тоифага эга педагог «Аттестациядан ўтмади» деб эътироф этилганда, шунингдек, таянч маълумоти дарс бераётган фанига мос келмайдиган педагог кадрлар қайта тайёрлаш курсларидан ўтмаган бўлса, тегишли таълим муассасаси раҳбари педагогга ўз мутахассислигига кўра аттестациядан ўтишни ҳамда қайта тайёрлаш ёки малака ошириш курсида малака оширишни таклиф қилади. Мазкур таклифларга рози бўлмаган ўқитувчиларнинг меҳнат шартномаси (амалдаги қонунчилик асосида) бекор қилинади.

«Аттестациядан ўтмади» деб топилган педагоглар ҳамда қайта тайёрлаш ёки малака ошириш курсига юборилган педагоглар бир йилдан сўнг қайта аттестациядан ўтказиладилар.

Ёш ўқитувчилар билан ишлаш. Ёш ўқитувчиларнинг ҳар томонлама етуқ мутахассис бўлиб етишишлари бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан биридир. Ҳақиқатан ҳам ёш ўқитувчи таълим муассасаси (умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими)га ишга келди дейлик: уни ўқувчилар билан ишлашга тайёр деб айта оламизми?

Тўғри, олий ўқув юртида у яхши назарий билимларга эга бўлади ва шу билан бир вақтда педагогик амалиётдан ҳам ўтиб келади. Бироқ, у олий ўқув юртини тамомлаши билан ўқитувчи деган номга эга бўлади. Табиийки, унда ўқувчилар билан ишлаш тажрибаси етарли эмаслиги боис меҳнат фаолиятининг биринчи йилидаёқ бир қатор муаммоларга дуч келади. Зеро, ёш ўқитувчига характери турлича бўлган ўқувчилар гуруҳи билан ишлаш осон кечмайди. У ўз ўқувчиларининг қобилият даражаси, ўзлаштиришдан ортда қолаётган ўқувчилар шахсини ўрганишда уларнинг ҳар бири ўзига хос хотира, фикрлаш лаёқати ва диққатга эга бўлишларини ҳисобга олмаганлиги сабабли ўқувчиларда билимларни ҳосил қилишни тартибга олиш имкониятини қўлдан бой беради. Ёш ўқитувчининг энг ката хатоси, у ўзини билими саёз ўқувчилар билан ишлашдан олиб қочади. Унинг учун билими юқори бўлган ўқувчилар билан ишлаш осон туюлади. Натижада қолоқ ўқувчиларнинг тенгдошларидан ортда қолишлари кучаяди, уларнинг ривожланиши таълим жараёнида тартибсиз кечади.

Ёш ўқитувчиларга ёрдамни ташкил этишда асосий бўғин – бу улар билан бевосита ишлашни йўлга қўйишдир. Уларга маърузалар ўқиш, назарий машғулотларни ташкил этиш шарт эмас, чунки улар олий таълим муассасасида етарли маълумотларни оладилар. Ёш ўқитувчи амалий маслаҳатларга эҳтиёж сезади. Бундай ёрдамни қуйидагича амалга ошириш мумкин:

- 1) барча ёш ўқитувчиларни жалб этиш орқали;
- 2) огохлантириш орқали ҳар бир ўқитувчининг дарсини кузатиш йўли билан;
- 3) ёш ўқитувчининг иши билан яқиндан танишиш орқали.

Бундан ташқари олий ўқув юртларини тамомлаб, мактабда ишлаётган ёш мутахассислар ва улар олиб бораётган таълим-тарбияишларини ўрганиш, уларга тегишли методик ёрдам кўрсатиш, йўл-йўриқлар ва маслаҳатлар бериб бориш, турли мавзуларда ижодий кечалар, тажрибали ҳамда фахрий ўқитувчилар билан учрашувларни уюштириш мақсадида туман Методика

кабинети қошида «Ёш мутахиссислар мактаби»ни ташкил қилиш махсадга мувофиқдир.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

8-маъруза: Дидактиканинг асосий назарий муаммолари

Режа:

1. Дидактика ҳақида тушунча
2. Билим, кўникма, малакаларни текшириш ва баҳолаш
3. Инновацион педагогика

Дидактика ҳақида тушунча

Дидактика таълим жараёнининг умумий қонуниятларини ўрганувчи қисмидир. Дидактика грекча сўз бўлиб, “Дидайко” – ўқитиш, “Дидаскол” – ўргатувчи деган сўзлардан келиб чиққан

Дидактиканинг сўзма-сўз таржимаси таълим назариясини англатади. Таълим назарияси таълим жараёнининг тушунчаси ва моҳиятини, таълим қоидаларини, услублари ҳамда ташкилий шаклларини ўз ичига олади. Таълимнинг асосий вазифаси ёш авлодни илмий билимлар, кўникма ва малакалар тизими билан қуроллантиришдан иборат..

Дидактика педагогиканинг “нимага ўқитиш”, “нимани ўқитиш” ва “қандай ўқитиш” каби саволларига жавоб излайди. Дидактика ўз навбатида айрим ўқув фанларига оид усуллар билан жуда мустаҳкам боғланади. Шу усуллар маълумотига таяниб, ўқитишнинг умумий қонуниятларини ечиб боради ва айни вақтда ҳар бир ўқув фанини ўқитиш усуллари учун умумий асос бўлиб хизмат қилади.

Дидактикага оид яқин ва ўрта Шарқда яшаб ижод этган Ал-Хоразмий, Абу Наср ал-Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби буюк мутафаккирлар тиббиёт, мантиқ, мусиқа, адабиёт, санъат, география, риёзиёт каби илмларни ўқитиш воситасида авлодларни тарбиялаш ғоясини олға сурдилар. Кайковуснинг “Қобуснома”, Носир Хисравнинг “Саодатнома”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Аҳмад Югнакийнинг “Хибот ул-хақойиқ”, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб – ул-қулуб” (Кўнгиллар севгиси) асарларида илғор педагогик қарашлар ҳам ифодаланган. Улар дунёвий таълимни кенг ривожлантиришга катта ҳисса қўшишди.

Шарқ халқлари педагогикасининг буюк алломаси Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг “Қутатғу-билиг” асари орқали илм-фан, маърифатнинг аҳамияти, таърифи ва тавсифида одамларни тинмай илм олишга, билим ўрганишга ундайди. Дунёдаги барча хайрли ишлар, эзгу амаллар негизида илм-маърифат ётади. Илм зиёси туфайли жаҳолат зулмати ёзилади, фикр

равшанланади, оламга рўшнолик таралади. Ҳар бир соғлом фикрли одам дунёнинг борлиқ ишларидан огоҳ бўлиши, бунинг учун тинмай билим олиши, маърифатга интилиши керак.

Мутафаккир Абу Райҳон Беруний (973-1048) илмнинг кадр-қимматини юксак баҳолаган ҳолда, инсоннинг чин фазилати илмда эканлигини алоҳида таъкидлайди: «Илм ўзи лаззат бағишлайди. Одамлар илм туфайли эзгуликка эришадилар. Улар илм туфайли ёвузликдан холос бўладилар. Шунинг ўзи энг аниқ фойда, энг катта давлат эмасми, ахир».

Билимлар ривожда Шарқнинг буюк алломаси Ал-Хоразмийнинг салмоқли улуши бор, албатта. Бу буюк олим алгебра, арифметика, астрономия, география ва мусиқа соҳаларида бир қанча асарлар ёзган. Унинг «Алжабр ва алмуқобала ҳисобидан қисқача китоб» асари асосида алгебра пайдо бўлди.

Ўзбек шеърятининг буюк даҳоси Алишер Навоийнинг дидактик мероси, унинг бебаҳо «Хамса» асарида, ҳикматларида лирик дурдоналарида ўз ифодасини топган. Масалан, «Фарҳод ва Ширин» достонида Фарҳод илмли, ҳунарли, ижодкор шахс. Фарҳод – илм-ҳунарни ҳаёт билан боғлайди.

Алишер Навоий ҳаётининг сўнгги даврларида битган «Маҳбубул қулуб» асари чуқур тарбиявий аҳамиятга молик фалсафий асардир. Асарда донишманд алломанинг ўғитлари, панд-насихатлари мужассамлашган. Асар шоирнинг келажак авлод билан ҳаёлан мулоқотлари тарзида ёзилган.

«Маҳбубул қулуб» баҳонасида улуғ адиб Алишер Навоийнинг педагогик қарашлари ҳақида сўз юритилар экан, бу ноёб асар бошидан-оёқ ҳикмату насихат, ибратли ҳикоя ва ўғитларга сероб бир баҳр эканлигини ҳар бир педагог унутмаслиги, таълим жараёнида бу панду насихатларда унумли фойдаланмоғи керак. Зотан, «Маҳбубул қулуб» да шоирни ўйлантирган муаммолар бугунги кунимизга ҳам ниҳоятда мос тушади.

Илмий дидактикага асос солган чех олими Я.А.Коменский, швейцариялик педагог И.Г.Песталоццилар Европада дидактиканинг ривожланишига катта ҳисса қўшдилар. Я.А. Коменскийнинг фалсафий фикрларига ва ўша даврдаги мактаблар тажрибасига таяниб, ўзининг машҳур «Буюк дидактика» асарини ёзди. Бу асарда у биринчи бўлиб умумий таълим ҳақида сўз юритган ва таълим беришни ташкил этишни, унинг тамойилларини (асосий қоидаларини), методларини, мазмунини асослаб берган эди. Я.А.Коменскийнинг «Буюк дидактика» си кейинги асрларда

жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам педагогиканинг ривож топишига жуда катта таъсирини кўрсатди.

Француз файласуфи Жан Жак Руссо ўзининг «Эмиль ёки тарбия тўғрисида» деган педагогик асарида боланинг ёши ўлғайишига, унга таълим беришга бетакрор тафсифлар бердики, бу эса дидактиканинг ривожланишига жиддий таъсир кўрсатди. У муаммоли, изланувчанлик хусусиятдаги алоҳида ўқув юртлари бўлишини таклиф этган, таълим беришни бевосита табиат ҳодисаларини бевосита кузатиш билан олиб бориш зарурлиги ҳақида гапирган эди.

1997 йил 29 августида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида «Таълим тўғрисида» ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинди. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» нинг 13-моддасида Ўрта махсус, касб-ҳунар таълим тизими фаолияти белгилаб берилган

«Умумий педагогика» нинг асосий бўлимларидан бири – **дидактика** бўлими. Дидактика бир неча категориялардан иборат: ўқитиш тамойиллари, ўқитиш жараёни таълим мазмуни таълим воситаси ўқитиш (таълим) методлари , таълим шакллари, баҳолаш методлари Дидактиканинг ҳозирги вазифаси ўқитишда техника воситаларининг дидактик асосларини тадқиқ этишдан иборат. Ҳозирги пайтда касб-ҳунар таълими муассасалари замонавий техника воситалари, ускуналар ва компьютерлар билан жиҳозланаётир. Лекин, ўқитувчилар ҳар доим ҳам улардан тўғри фойдалана билмайдилар. Таълим воситаларининг оқилона қўлланишининг педагогик жиҳатдан асослаб берилиши ўқув жараёнининг самарадорлигини оширади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

9-Маъруза: Ўқитиш тамойиллари

Режа:

1. Ўқитиш тамойиллари ва унинг турлари.
2. Ўқитишнинг тарбиявий хусусияти.
3. Ўқитишнинг илмийлиги тамойили
4. Ўқитишнинг тизимлилик тамойили

Дидактиканинг асосий қисмларидан бири – ўқитиш тамойиллари қисмидир. **Ўқитиш тамойиллари** – бу ўқитувчининг фаолиятини ва ўқувчилар билиш фаолиятининг хусусиятини белгилайдиган асосий қоидалардир. Бу тамойилларни билмаслик ёки уларни қўлланишдаги нўноқлик ўқитиш ишига тўсқинлик қилади, билимларни ўзлаштирилишини, ўқувчилар шахсига тааллуқли фазилатларнинг шаклланишига тўсқинлик қилади.

Таълим муассасаларидаги ўқув-тарбия жараёни ўқитишнинг анъанавий равишда таркиб топган ва ҳозирга замон шароитларида ҳосил бўладиган ҳамда унинг таълим бериш, ривожлантириш функциялари амалда рўёбга чиқишига имконият туғдирадиган умумий қоидаларга таянади. Педагогикада бу умумий асосий қоидалар ўқитиш тамойиллари деган ном билан юритилади.

Ўқитиш тамойиллари тизимини педагогик тафаккур тарихида биринчи бўлиб Я.А.Коменский ишлаб чиқди. У бу тамойилларни ўқув жараёнини ташкил этилиши учун асос бўладиган қоидалар деб атаган эди.

Таълим муассасалари ўқув жараёнида қўлланиладиган ва амал қилиниши лозим бўлган ўқитиш тамойиллари мазмунининг таърифлари қуйидагичадир :

Ўқитишнинг тарбиявий хусусияти. Бу тамойил бир неча йўналишларда амалга оширилади.

- Ўқув материални мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаёти билан, миллий истиқлол ғояси, халқнинг меҳнатдаги ютуқлари билан, ҳозирги замон фани ватехникаси, маданияти билан боғлиқлиги.

- Шахсда маънавий фазилатларни, интизомлиликни, қатъиятлиликни ва меҳнатсеварликни тарбиялаш.

- Ўқув жараёнида ҳосил бўладиган ҳиссиётлар, кечинмалар, таассуротнинг ҳосил бўлиш жараёнини бошқариш.

- Ақлий қобилиятларнинг ривожлантирилиши ва шакллантирилиши
Ўқитишнинг илмийлиги тамойили. Бизни қуршаб турган оламни билиш жараёни мураккаб, зиддиятли бўлиб, ҳар хил босқичларни, шаклларни ва

турларни ўз ичига олади. Илмий билиш ҳодисадан моҳиятга, нарсанинг ташқи таъсиридан унинг ички тузилишини тасвирлашга ўтишдан иборатдир. Агар ўқув материали ўқувчини қонунлар, тушунчалар, формулалар ва теоремалар олами билан таништиради, бундай билимлар илмий билимлар деб аталади. Улар ақлий ривожланиш учун етакчи аҳамиятга эгадир. Фақат ана

шундай билимларгина ўқув фанининг илмий мазмунини ўзлаштириб олишга, кепгусида эса фанни чуқурроқ эгаллаб, меҳнатда фаол иштирок этишга имкон беради.

Ўқитишнинг тизимлилик тамойили. Бу тамойил тўртта асосий қоидадан ўз ичига олади:

1. Билим одамнинг нарсаларни, ўзини қуршаб турган оламнинг ҳодисаларини ақс эттиришидир. Оламда ҳамма нарса нарса ўзаро бир-бирига боғлиқ ва ҳаммаша ҳаракатда, ривожланишда бўлади. Таълим муассасалари ўқувчилари оладиган барча билимлар, узлуксиз ривожланаётган дунёнинг айрим қирралари, қисмлари, хусусиятлари, ҳолатлари таърифидан иборатдир.

Ўқитишнинг тизимлилик тамойилининг биринчи талаби ўқув билимларининг илк мабаини кўра билишдан, ўқувчи ўқув материали тизимида нарсаларнинг, ҳодисаларнинг реал муносабатларини тасаввур эта олишларидан иборатдир.

2. Ўқув материали фаннинг махсус ишланган асослари, қисмлари, қоидалари, бўлинмаларидан иборатдир.

Ўқитишдаги билимлар тизими билан фандаги тизим бир-бирига тўла мос бўлавермайди. Тизимлилик тамойилининг иккинчи талаби – фандаги билимларнинг коллеждаги ўқувматериалига асос қилиб олинадиган тизимини яхши англаб етишдан иборат. Ўқув фани мазмуни ва уни ўрганиш изчиллигини фаннинг тегишли бўлимларидан фарқини пайқай билиш керак.

3. Таълим муассасаси ўқувчиларининг ўқув материални ўзлаштириш тизими ўқитувчининг тушунтириш усулларига боғлиқдир. Ўқитувчининг тайёргарлик даражаси, унинг ижодкорлиги ва маҳорати ўқувчилар томонидан билимларнинг пухта ва тизимли тарзда ўзлаштирилишини таъмин этади. Тизимлилик тамойилининг учинчи талаби билимларни ўзлаштириш ўқувчиларнинг ёш имкониятларига мос келадиган дастур материални ўрганиш тизимини топишдан иборатдир.

4. Билимларни тизимли равишда тушуниш ўқувчиларни ривожлантириш функцияларини, масалан, таққослаш, таҳлил, синтез қилиш, умумлаштириш, маъхумлаштириш, фикрлашнинг индуктив (ягона ёки унчалик умумий бўлмаган турдан кўпроқ даражадаги умумий хулосаларга ўтиш) ва дедуктив (умумий қоидалардан камроқ даражада умумий бўлган хусусий турига ўтиш) формаларини ривожлантиришини ўз ичига олади.

Тизимлилик тамойилининг тўртинчи талаби – ҳар бир дарсда ўқитиш системаси маҳсулдор бўлиши кераклигидир. Бу ўқув дастуридаги материални чуқур ўрганганликда, фикрлашнинг мантиқий жараёнлари ва шакллари ривожланишда, диққат-эътиборни, хотирани, тасаввурни,

ҳиссиётни тарбиялашда ўқув фаолияти давомидаги қийинчиликларни енгишга ёрдам берадиган ҳислатларни ҳосил қилишда ўз ифодасини топади.

Тушунарлилик тамойили. Билимларни ўзлаштиришнинг осонлиги, малака ва кўникмаларнинг ҳосил қилиниши уларнинг мактаб ўқувчиларининг ривожланиш даражаси билан, уларнинг шахсий тажрибаси билан, ўқувчи олган билимлар, малака ва кўникмалар билан алоқасини кўрсатади. Агар бундай алоқаларни аниқлаб бўлмаса, билимлар тушунарли деб ҳисобланмайди.

Оламда барча нарсалар ўзаро бир-бирига боғлиқ, барча нарсалар, ходисалар ўртасида алоқа маавжуд. Шунинг учун барча билимлар, барча фанлар, барча ўқув фанлари ўзаро бир-бири билан болиқдир. Ўқувчи биладиган билимлар инсоният тажрибасининг бир заррачаси ҳисобланади ва шунинг учун ҳам янги билимларни мавжуд билимлар билан ҳамisha боғлаш мумкин.

Ўқитишнинг кўргазмалилик тамойили. Кишилик жамияти ривожланишнинг илк босқичларида ўқитиш болаларнинг катталарга тақлид қилишлари, катта ёшдаги киши бажарган амалий ҳаракатларни қайтариш ҳисобига олиб бориларди. Ўқитишнинг бу содда формаси ўзининг ишонарли, самарали эканлиги туфайли ҳозирги кунда ҳам сақланиб келяпти.

XVII асрда Я.А.Коменский кўргазмалилик тамойилини ҳар қандай тарздаги ўқитишнинг муваффақиятли бўлиши негизи сифатида таърифлади. И.Г.Песталоцци бу тамойилни ўқитишнинг асосий воситасига айлантирди.

Кўргазмалилик тамойилининг ҳозирги изоҳи қуйидаги асосий коидаларни ўз ичига олади:

1. Кўргазмалилик деганда ўқувчининг ҳиссий билишини ташкил қилиш тушунилади.
2. Кўргазмали куроллардан фойдаланиш ўқув жараёнида ҳиссий билишни ташкил этишнинг бир жиҳати ҳисобланади.

Ўқитишнинг онглилиги ва фаоллиги тамойили. Бу тамойил ўқувчиларнинг билиш фаолиятида ва дарс беришда асос қилиб олинган қоида сифатида учта муҳим жиҳатни – ўқувчилар томонидан ўқув материални онгли равишда тушунилишини, ўқув машғулотларига онгли муносабатда бўлишни, билиш фаолиятининг шаклланишини ўз ичига олади.

Ўқитишнинг пухталиги тамойили. Ўқув материални ўзлаштиришнинг пухталиги кўпгина омилларга: тушунтиришнинг

илмийлиги ва тизимлилигига, тушунишнинг онглилигига, ўқувчиларнинг билиш фаоллигига, ўқиш сабабларига, ўқув китобларнинг сифатига, ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ.

Ўқитишнинг пухталиги тамойили ўқув жараёнининг билимлар пухта бўлишига эришиш имконини берадиган жиҳатларни таҳлил қилишда асосий қоида ҳисобланади.

Ўқитишни индивидуаллаштириш. Ҳар бир ўқувчини умумий ҳислатларидан ташқари индивидуал ҳисларга эгадир. Ўқувчининг билиши, иродаси, ҳиссиётига оид хусусияти, шахсий ҳислатлари ўқишнинг боришига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиши ёки бетараф қолиши мумкин. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини эътиборга олган ҳолда дарс жараёнини ташкил қилиш – ўқитишни индивидуаллаштириш деб юритилади.

Фанлараро боғлиқлик тамойили. Таълим муассасаларида ўтилаётган умумтаълим, махсус ва касбий фанлар бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқ ҳолда олиб борилиши лозим. Бунда фанлардаги мавзулар қайтарилмасдан, балки улар бир-бирини тўлдириб боришади.

Назария билан амалиёт бирлиги тамойили. Ўтилаётган касбий фанлар назарияси бевосита амалиёт билан боғлиқ ҳолда олиб борилади. Назарий дарслар пайтида берилган маълумотлар амалий машғулотлар мобайнида мустаҳкамлаб борилиши зарур.

Таълим жараёнида ўқувчилар анъанавий таълим методлари орқали муайян билим, кўникма ва малакаларни эгаллайдилар. Ўқув материалининг битта мазмунининг ўзи таълимнинг турли воситалари ёрдамида турли усуллар билан ўзлаштирилиши мумкин. Ўқув материалини ўрганишнинг турли шаклларини қидириш дарснинг мақсадлари, вазифаларини англаб олишдан бошланади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

10-Маруза: Ўқитиш жараёни, таълим мазмуни ва воситалари

Режа:

1. Ўқитиш жараёни ташкиллаш.
2. Ўқитиш жараёнининг вазифалари.
3. Ўқитиш жараёни, таълим мазмуни ва воситалари

Инсон фаолиятининг ҳамма асосий турлари (меҳнат, фан, санъат, ўйин каби), унинг теварак-атрофдаги оламни ва ўзини-ўзи билиш билан боғлиқ. Ўқиш теварак-атрофдаги оламни билишнинг махсус ташкил этилган ва ўқитувчи раҳбарлик қиладиган алоҳида тури ҳисобланади. Бу жараённинг моҳияти – билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш, ўқув фанлари мазмунини ўзлаштириб олиш ва билиш кучларини ривожлантиришдан иборатдир.

Ўқитиш жараёни орқали ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш ҳамда билиш фаолияти натижасида **билим, кўникма ва малакаларни** эгаллаб олишга доир махсус ташкил этилган ва бирор мақсадга қаратилган фаолиятдир.

Шунингдек, **ўқитиш жараёнини** ташкил этиш учун аввало, дарсда дидактиканинг барча категориялари бир вақтда ҳамоҳанг олиб борилиши лозим. Хусусан, ҳар бир фаннинг мақсади бўлади, ундан натижа кутилади, натижа эса, назорат ва баҳолаш билан белгиланади. Дарс жараёнида таълим мазмуни, воситаси, ўқитиш методлари, таълимни ташкил этиш шаклларидан фойдаланади, бу ўз навбатида ўқитиш жараёнини ташкил этади (**14-илова**).

Ўқитиш жараёнининг мазмунини **билим, кўникма ва малака** ташкил этади. Ўқувчилар ўқиш орқали билим билан қуролланадилар. Бунда билимнинг ўзи кифоя бўлмайди. Уни ҳаётда кўп унум берадиган қилиб қўллай билиш лозим. Бунинг учун эса, ўқувчида кўникма ва малака ҳосил қилиш лозим.

Кўникма – машқ қилиш натижасида бажариладиган ҳаракатлар йиғиндиси. Кўникма ва иқтидор машқ қилиш ва такрорлаш орқали малакага айланади. Билим асосида кўникма, сўнгра малака ҳосил бўлади. Билим баҳсда керак бўлса, кўникма меҳнатда, дунёни ўзлаштиришда керак. Шу жиҳатдан ўқув юртларида ўқувчилар ўртасида баҳслар, беллашувлар, ўткир зехнлилар мушоираси, кувноқлар ва зукколар беллашуви каби тадбирларни ташкил этиш фойдалидир. **Малака эса**, автоматлашган ҳолда бажарилган назарий-амалий билим ва кўникмалар мажмуидир.

Шунингдек, ўқитиш доимо шуғулланувчиларнинг фаоллигини тақозо этади. Шунинг учун ҳам унинг моҳияти шундаки, бир томондан педагоглар, ўқитувчиларнинг, иккинчи томондан ўқувчиларнинг ўзаро боғланган, бир-бирини тақозо этадиган фаолиятидир.

Ўқитиш жараёни сифатида таълимнинг учта тузилиш элементи бор: ўқитиш (ўқитувчининг таълим берувчи фаолияти), ўқиш (таълим олувчининг билиш фаолияти) ва таълимнинг мазмуни (уларнинг биргаликдаги фаолият объекти).

Дидактика вазифаларининг комплекс тарзда ҳал этилишига ўқув жараёнининг таълим бериш, ривожлантириш ва тарбиялаш функцияларини самарали рўёбга чиқариш имконини берадиган тўлақонли ўқитиш назариясини яратиш учун барча ижобий нарсадан унумли фойдаланиш орқали эришилади.

Ҳозирги шароитда ўқитиш ўсиб келаётган ёш авлодга имконият тажрибасининг айрим жиҳатларини меҳнат, маданият, санъат, фан, ахлоқ ва бошқаларни ўзлаштириш имкониятини таъмин этадиган ва мақсадга йўналтирилган жараёнга айланади. Ўқитишнинг моҳияти мазкур жамиятда яшашга ва меҳнат қилишга тайёрлашдан иборатдир.

Ўқитиш жараёнининг вазифалари. Ўқитиш таълим бериш, камолга етказиш ва тарбиялаш каби учта функцияни ўз ичига олади.

Биринчи, билимларни эгаллаш, ўқув кўникмаларини эгаллаш ва малакаларни шакллантириш жараёнидан иборатдир.

Иккинчиси, ўқувчиларни ақлий жиҳатдан ривожлантирилишини ўз ичига олади. Бир хил турдаги билимлар йиғиндиси ақлий ривожланишнинг турлича даражасига олиб келиши мумкин.

Учинчиси, тарбиялаш функцияси шундан иборатки, ўқув фаолияти ўқувчини тарбиялайди. Унда ватанпарварлик, ахлоқий фазилатлар, нуқтаи-назар, эътиқод, эстетик туйғу, интизомлилик ва меҳнатсеварлик каби хислатлар шаклланади.

Ўқувчилар билимларни эгаллаш жараёнида маълум босқичларни ўтадилар. Муҳандис-педагоглар ўқувчиларнинг билимларни эгаллаш босқичларини яхши билишлари керак. **Ўқувчининг билимларни эгаллаш босқичлари** қуйидагилардан иборат:

Биринчи босқич – бу идрок этишдир. Психологиядан маълумки, идрок этиш – мақсадга йўналтирилган билиш жараёни демакдир. У сайланма характерда бўлади. Шунинг учун ҳам ўқувчиларга аввало мавзу ҳақида хабар бериши, яъни улар нимани ўрганиши кераклигини айтиши керак. Вазифа қўйиши ва уни тушунтириши шарт. Агар ўқувчилар ўқув топшириғини англаб етмасалар, ўқув материали билан таништиришга ўтмаслик керак.

Иккинчи босқич – бу ўқув материални идрок этиш босқичи ҳисобланади. У билимларнинг назарий томонини алоҳида ажратиб кўрсатишдан ва таҳлил этишдан иборатдир. Асосий фикрни топиш, тушунчаларни ажратиб кўрсатиш, уларни белгиларини асослаб бериш, изоҳловчи материалнинг характерини тушуниб олиш мисоллар ва тушунтирувчи фактлар йиғиндисини ўрганиш керак.

Учинчи босқич – бу ёд олиш ва мустаҳкамлашдир. Вазифа олинган билимларни узоқ вақт давомида хотирада сақлаб қолишдан иборатдир. Бу борада билиш фаолияти асосан, машқлар, мустақил равишда репродуктив ва ижодий иш қилиш тарзида номоён бўлади.

Тўртинчи босқич – билим, малака ва кўникмаларни амалий фаолиятда, айниқса ўқув муассаса қошидаги ўқув устахоналарида, лабораторияларда ишлаш чоғида шунингдек, тракторларда, машиналарда, комбайнларда, станокларда ва бошқа машина, механизмларда ишлашга ўргатишдир.

Таълим мазмуни – умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари ҳамда олий таълим мазмунига давлат таълим стандартлари, ўқув режа ва ўқув дастурлари, дарсликлар, ўқув ва услубий қўлланмалар, тавсияномалар киради. Қуйида уларга қисқача таърифлар келтирилади

Давлат таълим стандарти (ДТС) – таълим мазмунига ва унинг ўзлаштириш сифатига қўйиладиган талаблар мажмуини ташкил этади, яъни стандарт таълим мазмунининг ўзлаштириш даражасини белгилиб берувчи меъёрий ҳужжат.

Намунавий, танч ўқув режалари таълим мазмунидан келиб чиқиб, академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари тайёрлов йўналишлари бўйича алоҳида тузилади. Таянч ўқув режалари ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларининг ишчи ўқув режаларини ишлаб чиқиш учун асос ҳисобланади. Таянч ўқув режасида ўқув йили 40 ҳафта ва 2 семестрдан иборат. Ҳар бир семестр 20 ҳафтани ўз ичига олади. Ўқув режаси лойиҳаси шу соҳада тажрибага эга бўлган мутахассислар гуруҳи томонидан

тайёрланади. Ўқув режаси лойиҳаси Республика комиссиясига тасдиқлаш учун тақдим этилади. Айрим ҳолларда ўқув режаси лойиҳаси Марказнинг Илмий-методик кенгаши томонидан ҳам тасдиқланиши мумкин.

Ўқув режалар қуйидагича бўлади: намунавий, таянч ўқув режаси ва ишчи ўқув режаси. Ишчи ўқув режаси муайян таълим муассасаси учун ўқитиш жараёнининг календар тузилмасини ва босқичларини ифодалайдиган, намунавий ўқув режаси асосида ишлаб чиқиладиган ҳужжат ҳисобланади. Намунавий ўқув режа таянч ўқув юртлари томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Фанларнинг ўқув намунавий дастури муайян предметлар бўйича таълим мазмунининг зарурий минимумини ва ўқув материалларини ўзлаштириш даражасини батафсил очиқ берувчи ҳужжат ҳисобланади. У мутахассис фан ўқитувчилари томонидан тузилади ва ЎМКХТ Маркази томонидан тасдиқланади.

Ўқув фани дастури таълим мазмуни, унинг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилишининг энг мақбул усуллари, ахборот манбалари кўрсатилган меъёрий ҳужжатдир.

Фаннинг ўқув дастури ўқув жараёнининг мазмуни ва сифатини белгиловчи меъёрий ҳужжатдир. Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида таълим ўқув режасидаги ҳар бир фан, махсус ва факультатив курс бўйича тасдиқланган ўқув дастурларига мувофиқ олиб борилиши шарт.

Фаннинг ишчи ўқув дастури намунавий ўқув дастур асосида яратилади. Ишчи ўқув дастурида фан бўйича режалаштирилган ўқув соатлари асосида мавзуларнинг соатлардаги тақсимоти (ушбу тақсимотни 10% гача ўзгартириш имконияти ҳисобига олинган ҳолда), мавжуд ўқув-услубий ва техникавий

таъминот, амалий ва лаборатория машғулотларининг соатларидаги аниқ рўйхати келтирилади.

Дарслик – давлат таълим стандарти, ўқув дастури, услубиёти ва дидактик талаблари асосида белгиланган, миллий истиқлол ғояси сингдирилган, муайян ўқув фанининг мавзулари тўлиқ ёритилган, тегишли фаннинг асосларини мукамал ўзлаштиришга қаратилган ҳамда турдош таълим йўналишларида фойдаланиш имкониятлари ҳисобга олинган нашр. Ҳар бир таълим турининг мақсад ва вазифаларини қамраб олган, билим оловчиларнинг ёши ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ўз дарсликлари

бўлади. Дарсликда назарий маълумотлардан ташқари, амалий тажриба ва синов машқлари бўйича зарур кўрсатмалар берилади.

Ўқув қўлланма – дарсликни қисман тўлдирувчи, муайян фан дастури бўйича тузилган ва фан асосларининг чуқур ўзлаштирилишини таъминловчи, айрим боб ва машғулотлар ечимига мўлжалланган нашр. **Услубий қўлланмалар** таълим муассасасининг илмий-услубий кенгаши томонидан тасдиқланади.

Дарсликлар қўлёзмаси тайёр бўлгандан кейин ички ва ташқи тақриздан ўтказилади, таълим муассасасидаги эксперт комиссияси кўригидан ўтиб, тегишли хулоса олгандан сўнг мутасадди кафедра йиғилишидан ўтади, кейин таълим муассаси илмий-услубий кенгашидан ўтади ва нашрга тавсия этиш ҳақидаги таклифни Вазирликнинг Мувофиқлаштирувчи кенгашига тақдим этади. Мувофиқлаштирувчи Кенгаш қошидаги экспертлар кўригидан ижобий ўтгандан сўнг мазкур Кенгашнинг нашр этишга рухсати ҳақидаги қарорини олади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

11-Маруза: Ўқитиш методлари ва уни турлари

Режа:

1. Таълим методларининг классификацияси.
2. Ўқитишнинг замонавий методлари
3. Дарс жараёнларида ўқитишни фаол методларидан фойдаланиш.
4. Ўқитишни ташкил этиш шакллари

Ўқитиш (таълим) методи кўпинча ўқитувчининг ўқувчилар билимларни чуқур, онгли ва мустақил эгаллаб олишларига қаратилган ва ўқувчилар билиш фаолиятини бошқаришни таъминлайдиган фаолият усуллари сифатида таърифланади.

МЕТОД-юнонча атама бўлиб, у мақсадга эришиш йўлини билдиради – муайян маънода тартибга солинган фаолият. Ўқитиш методлари ўқув жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Таълим методи, бу ўқитувчи ва ўқувчининг тартибга солинган ўзаро алоқадаги фаолияти, ўқитиш жараёнида таълим ва ривожланиш масалаларини ҳал қилишга қаратилган фаолиятдир

Таълим методлари ҳозирги вақтда қуйидагича классификацияланади:

- а) *билим олишнинг асосий манбаи бўйича* (оғзаки, кўргазмали ва амалий);
- б) *ўқитувчи фаолияти шакллари бўйича* (ўқитиш методлари) ва ўқувчилар фаолиятининг шакллари бўйича (таълим (олиш) методлари);
- в) *фикрлаш, эслаб қолиш ва билим олиш фаоллигининг характери бўйича* (репродуктив, изоҳли-кўргазмали, муаммоли-изланишли, тадқиқотли);
- г) *хулоса чиқариш турлари бўйича* (индуктив, дедуктив).

Ўқитишнинг оғзаки, кўргазмали ва амалий методлар. Агар ўқувчилар асосий ўқув ахборотини ўқитувчининг оғзаки мулоҳазалари ва исботлари жараёнида ёки дарслик матнлари асосида олсалар, бундай методлар **оғзаки:** тушунтириш, ҳикоя, суҳбат, баён, изоҳ, ва ҳоказо методлар жумласига киради. Оғзаки методлардан фойдаланиш жараёнида кўргазмали куроллардан фойдаланиш мумкин. Аммо, улар ёрдамчи ўрин ўйнайдилар

Кўргазмали методлар деганда таълим жараёнида қўлланиладиган кўргазмали куроллар ва техника воситаларига кўп даражада боғлиқ бўлган ўқув материални ўзлаштириш шакллари тушунилади.

Машқлар, мустақил топшириқлар, амалий ва лаборатория ишлари асосида ўқув материални эгаллаш шакллари таълимнинг **амалий методлари** жумласига киради.

Ўқувчиларнинг ўқув материални эгаллашлари асосан хотиранинг эслаш функциясига асосланган методлар **репродуктив методлар** дейилади.

Изоҳли-кўргазмали методлар янги мазмунни ўрганишнинг турли шаклларида фойдаланилади. Изоҳли-кўргазмали методлар икки қисмга бўлинади: биринчи қисмда назарий маълумотлар берилса, иккинчи қисмда оғзаки тарзда ҳам, кўргазмали қуроллар ёрдамида ҳам маълумотлар берилади.

Муаммоли-изланишли методлар. Ўқувчилар онгида проблемали вазият ёки илмий изланишларни ташкил этувчи методлар муаммоли-изланишли методлар дейилади.

Ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида айрим тадқиқот вазифалари ва ишларни бажаришлари, мустақил кузатишлар, уларни ёзиш ва натижаларни таҳлил қилишлари каби методлар **тадқиқот** методлари дейилади.

Шунингдек, **фаол ўқитиш методлари** – ҳозирги вақтда таълим муассасаларида ўқитишнинг икки хил тури яъни, **анъанавий ва ноанъанавий ўқитишнинг замонавий методлари** қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Анъанавий ўқитиш жараёнида асосан ўқитувчи авторитарлик билан дарсни олиб борса (субъект-объект), ноанъанавий ўқитиш жараёнида эса ўқувчи шахсига эркинлик бериш, муносабатларни демократлаштириш (субъект–субъект) асосида дарс жараёнлари ташкил этилади.

Анъанавий (суст) ва ноанъанавий (фаол) ўқитиш жараёнида ўқувчилар билимларини ўзлаштириш самарадорлигини орқали кўришимиз мумкин.

Дарс жараёнларида юқори самарадорликка эришиш учун қуйидаги фаол ўқитиш метод (усул) ларидан фойдаланиш мумкин :

1. Ақлий хужум. Бу усулда ўқитувчи томонидан муаммоли топшириқ (савол) берилади ва барча ўқувчиларнинг фикр – мулоҳазалари тўпланadi. Дарсда қатнашаётган ўқувчилар бирлашган ҳолда қийин муаммони ечишга ҳаракат қиладилар: уни ечиш учун шахсий ғояларини илгари сурадилар.

2. Гуруҳ (жуфт) бўлиб ишлаш. Дарс қатнашчилари кичик гуруҳларга (4-5 ўқувчи) бўлинган ҳолда ёки жуфт бўлиб ўқитувчи томонидан берилган топшириқни бажаришади.

3. Баҳслар. Ўқув гуруҳини икки командага бўлган ҳолда, бирор мавзу бўйича ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказилади.

4. Мехмон машқлари (уларни кутиб олиш). Дарс жараёнида борор мавзунини таълим муассасаларига тегишли бўлмаган мутахассис иштирокида ўтказиш. Мутахассисни чақириш, уни кутиб олиш, дарс жараёнини ташкил этиш, кузатиб қўйиш каби барча ташкилий ишлар ўқувчилар томонидан бажарилади.

5. Анкета ўтказиш. Касбий фанларни ўқитиш давомида ҳар бир бўлим, боб яқунлангандан сўнг, ўқитувчи анкета сўровлари ўтказилади.

6. Оғзаки ва ёзма машқлар. Оғзаки машқлар таълим олувчиларнинг нутқ маданияти ва мантиқий тафаккурини тараққий эттириш, уларнинг билиш имкониятлари билан боғлиқ.

Ёзма машқларнинг асосий вазифаси – керакли кўникма ва малакаларини шакллантириш, чуқурлаштириш ва мустаҳкамлашдан иборат. Бу машқлар орқали таълим олувчиларнинг ҳуснихатлари, хатосиз ёзиш каби кўникмалари шакллантирилади.

7. Тез ўқиш. Оғзаки машқлар таълим олувчиларнинг нутқини, ҳар хил сўзларни, атамаларни, терминларни тўғри талаффуз қилиш кўникмаларини шакллантирувчи усулдир.

8. Ўз-ўзини аттестация қилиш. Ҳар бир таълим берувчи ва таълим олувчи ўз фаолиятини назорат қилишга қаратилган усул.

9. Натижаларни таҳлил қилиш. Таълим берувчи таълим олувчиларга қўйган баҳолар натижасини, дарс машғулотида қўйилган мақсадга қай даражада эришилганлиги таҳлил этилади.

10. Аудиокассеталар эшитиб, уни ҳикоя қилиш. Касбий фанларда ўқув материалини аудиокассеталарга ёзиб, уни таълим олувчиларга эшиттириш ва уларнинг ҳикояларини тинглаш.

11. Видеоматериаллардан фойдаланиш. Дарс жараёнида мультимедиа тизимидан, видеоёзувлардан, кодоскоп, пректор, ўқув телевидениеси, ахборотни дисплейда акс эттирувчи компьютерлардан фойдаланиш.

12. Тадқиқот. Таълим олувчиларнинг айрим тадқиқот ишларини яъни диплом ва курс лойиҳалари, битирув ишларини илмий асосланган ҳолда мустақил бажаришлари, уларни ёзиш ва қўйилган мақсад ва натижаларни таҳлил қилишлари тадқиқот усулидир.

13. Пантомимо. Таълим олувчилар томонидан ўқув ахборотларини сўзсиз, фақат ҳаракатлар орқали бир-бирларига етказиши.

14. Импровизация. Дарс машғулотида ўқувчиларнинг ностандарт вазиятларни таълим олувчиларнинг мустақил ҳал эта олишлари.

15. Кузатиш ва маълумотларни етказиш. Таълим олувчиларнинг бир – бирларини кузатишлари ва қўйилган муаммо бўйича маълумотларни етказиши.

16. Музёрап. Таълим берувчи ва таълим олувчилар ўртасидаги «тўсиқни» йўқотишга қаратилган усул.

17.Ўйинлар. Ишбилармонлик ёки ролли (вазиятли) ўйинлар – муаммоли вазифанинг бир туридир. Фақат бу ўринда, матнли материал ўрнига ўқувчилар томонидан роллар ўйналадиган ҳаётий вазият сахналаштирилади.

18.Лойиҳалаш ишлари. Бу усул билим ва малакаларни, таҳлил қилиш ва баҳолашни назарда тутувчи таълимнинг мажмуавий усулини амалга оширади. Лойиҳа усулида ўқувчилар режалаштиришда, ташкил қилишда, текширишда, таҳлил қилишда ва бажарилган ишнинг натижаларини баҳолашда кўпроқ иштирок этадилар.

19.Китоб билан ишлаш. Ушбу усул таълим олувчиларнинг ўқув материални мустақил ўзлаштиришини, ўз – ўзини текширув малакаларини, берилган матннинг мазмунини тўлиқ ва онгли равишда баён эта билишига қаратилган усулдир.

20.Индивидуал (амалий) усул. Таълим олувчилар фаолиятида олинган билимларини амалий вазифани ечишга қаратадилар. Назарий олинган билимларни амалиётга тадбиқ қилишдир.

21.Кўргазмали материаллар (сетка, диаграмма, карта, фотография, санъат асарлари, плакатлар) билан ишлаш. Таълим олувчиларни мустақил равишда кўргазмали материаллар билан ишлаши ва уларни тайёрлашлари.

22.Сухбатлашишлар. Бу ўқитиш ва ўқишнинг диалогик, савол – жавоб усулидир. Сухбат индивидуал ва гуруҳ шаклида ўтказилиши мумкин.

23.Вазиятларни ўрганиш. Таълим муассасаларида вужудга келадиган стандарт вазиятларни ўрганиш ва уни ҳал этиш йўллариини ишлаб чиқиш.

24.Пинборд. Бу усулнинг моҳияти шундан иборатки, унда мунозара ёки ўқув сухбати амалий усул билан боғланиб кетади. Таълим олувчилар ахборотлари, маълумотлари доскада тартиб билан жойлаштирилади.

25.Бошқаларни ўқитиш. Бу усулда таълим олувчилар қўйилган муаммо бўйича бир – бирларига ахборотлар ва маълумотларни ўргатадилар.

26.Давра сухбати. Таълим олувчилар давра столида ўтириб, бир–бирларининг саволларига конверт орқали жавоб ёзишади.

27.Баҳолаш. Қўйилган мақсадга эришилганликни аниқлаш мақсадида таълим олувчиларни таълим берувчи орқали ёки бир–бирларини баҳолашлари.

Юқорида санаб ўтилган таълим методлари таълим муассасалари дарс жараёнларида ўқитиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган тартибда ва маълум меъёрда ўтказиладиган фаолиятларининг ташқи ифодасидир.

Педагогикада ўқитишнинг уч хил кўриниши мавжуд: 1) ташкилий (якка таркибда, жуфтликда, кичик гуруҳда, гуруҳлараро, синфда, таълим муассасасида); 2) дарс ўтказиш жойига кўра (ўқув хоналарида, ўқув хоналаридан ташқарида); 3) ажратилган вақтига кўра (бир соатлик дарслар, қўшма дарслар (80 дақиқалик), қўнғироксиз дарслар (4-6 соатлик, яъни

анжуманлар, коллоквиумлар, семинар, амалий машғулотлар, тадбирлар ва ҳ.к.).

Ўқитувчи коллеж ўқувчиларини ўқитишда ҳар бир ўқувчи ўзига белгиланган топшириқни бажараётганда ёки ўқитувчи бутун гуруҳ билан шуғулланганда ҳам, у ҳар бир ўқувчи билан алоҳида-алоҳида ишлайди. Ўқитувчи дарс ўтказиш жойига кўра дарснинг мавзусига қараб ўзи танлайди, хусусан дарс хоналарида ёки дарсдан ташқарида (ишлаб чиқариш корхоналари, цехлар, медицина пунктлари ва ҳ.к.). Ҳар икала ҳолатнинг ҳам афзаллик томонлари мавжуд. Масалан, ўқитувчи дарс хоналарида ўқитишнинг тушунарлилиги, тежамлилиги, изчиллиги, пишиқчилигини таъминлаш ҳамда ўқувчилар жамоасини таркиб топтириш учун шароит яратишидадир. Бунда ўқитувчининг ўрни катта, у таълим-тарбия жараёнининг ташкилотчиси ва бошқарувчисидир.

Қўнғироқсиз дарсларнинг асосий шакллари маърузалар, семинарлар ва шу кабилардир. Унга ўқув жараёнининг алоҳида гуруҳларга бўлиниши ва ҳар бир гуруҳда ўқув жараёнининг ихтисослашган шакллари (анжуманлар, коллоквиумлар, семинар, амалий машғулотлар, тадбирлар ва ҳ.к.) нинг бўлиши мумкин. Ўқитишнинг бундай кўринишида турли ўқув гуруҳлари – оқимлар, гуруҳлар, кичик гуруҳчалар ташкил қилинади. Бундан ташқари айрим ўқувчилар билан индивидуал яъни, якка тартибда режа асосида шуғулланишлари мумкин.

Билим, кўникма ва малакаларни текшириш ҳамда баҳолаш

Таълим муассасалари ўқувчиларининг билим, кўникма ва малакаларини текшириш деганда, уларнинг фанлардан олган назарий ва амалий ўзлаштириш сифатлари натижаларини аниқлашнинг хилма-хил усуллари тушунилади. **Баҳолаш** – бу хоҳ назарий, хоҳ амалий билим, кўникма ва малакалар бўлсинки, уларнинг сифат натижаларига қараб, баҳолаб фикр юритиш тушунилади. Баҳолашнинг қуйидаги турлари мавжуд

1. Текширув
2. Савол ва жавоблар
3. Ҳар хил саволларни танлаш
4. Ўзини – ўзи баҳолаш
5. Тенгдошининг баҳолаши
6. Устозларнинг фикрлари
7. Ҳар хил тавсиялар
8. Рейтинг
9. Презинтациялар (Тақдимотлар)
10. Интервью

11. Тестлар
12. Видеокамера ёки инсон кузатиши
13. Микротопшириқлар
14. Учинчи кишининг баҳолаши (масалан, иш берувчи)
15. Лойиҳалар орқали баҳолаш.

Ўзлаштиришни текшириш ва баҳолаш ўқитишни бошқаришнинг муҳим таркибий қисмидир. У ўқитувчи ва таълим олувчиларга режалаштирилган ахборот ва маълумотларни бериб, «тескари алоқа» вазифасини бажаради, бу эса ҳар иккаласига ҳам ўқув фаолияти мақсадга мувофиқ тузатишлар имконини беради.

Билимларни текшириш ва баҳолашнинг таълимий аҳамияти шундан абортки, бунда ўқув материалнинг ўзлаштирилганлиги ҳақида таълим берувчи ҳам, таълим олувчи ҳам муайян маълумотга эга бўлади. Баҳолаш натижасида, таълим берувчи учун таълим олувчиларнинг нимани билиши ва нимани тушунмаслиги, қайси материал яхши ўзлаштирилгану, қайси бири ҳали етарли даражада ўзлаштирилмаганлиги ёки умуман ўзлаштирилмаганлиги маълум бўлди. Бу таълим олувчининг билиш фаолиятини ташкил эти шва бошқариш учун асос бўлиб ҳисобланади. Таълим берувчи ўз ишининг афзалликларига ва камчиликларига танқидий баҳо беради. Ўз иш методларига тузатишлар киритади. Шунингдек, баҳолаш натижалари таълим берувчининг ўқув дастуридаги материалларни таълим олувчиларнинг билиш имкониятлари нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқиши ва баҳолаши учун жуда муҳимдир.

Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш (текшириш) ва баҳолашнинг тарбиявий аҳамияти шундаки, бунда таълим олувчиларнинг ўқишга, ўз ютуқлари ва муваффақиятсизликларига нисбатан муносабати шаклланади, қийинчиликларни енгиш истаги пайдо бўлади.

Билимларни назорат қилиш ва баҳолаш давлат аҳамиятига эгадр. Баҳолаш натижаларини умумлаштириб, таълим муассасаси жамоасининг таълим-тарбия соҳасидаги фаолиятига, коллеж ўқувчиларининг умумий ўзлаштириш даражасига баҳо берилади ва тегишли хулосалар чиқарилади. Давлат таълим стандартларида давлат томонидан қўйилган талаблар нечоғлик бажарилаётганлиги аниқланади.

Баҳолаш натижасида нафақат таълим олувчининг, балки таълим берувчининг ҳам кучли, кучсиз томонлари, шунингдек, ўқув жараёнидаги камчиликлар ҳам аниқланади. Таълим воситалари, режалар, таълим жараёнини ташкил этиш сифатига ҳам баҳо берилади.

Инновацион педагогика

Инновация педагогик муаммолар ечимини излаш, таълим соҳасида инновацион жараёнларнинг бориши, хусусиятлари, мазмуни, таркиби ва классификациясини текшириш натижаларини таҳлил қилиш билан боғлиқ.

«Инновация» тушунчаси биринчи марта XIX асрда маданиятшунослар изланишлари натижасида пайдо бўлди ва бир маданият элементларини бошқасига жорий қилиш маъносини билдирган. Унинг бу маъноси этнографияда ҳозиргача сақланиб қолган.

XX аср бошларида бирор билим соҳасига янгиликларни киритиш ва қўллаш Фани юзага келди. У маҳсулот ишлаб чиқариш соҳасида техник янгиликларни киритиш қонуниятларини ўргана бошлади. 30-йилларда АҚШ да «инновацион фирма сиёсати», «инновацион жараён» атамалари пайдо бўлди. 60-70 йилларда арбда фирмалар ва бошқа корхоналар амалга ошираётган янгиликларни эмперик текширишлар кенг қулоч ёйди.

Олимлар янгиликлар киритиш ва текширишни уч босқичга ажратадилар:

Биринчи босқич – янгиликлар муваффақиятига ёрдам берувчи ёки тўсқинлик қилувчи омилларни ўрганиш ва турли хил янгиликларнинг эмперик маълумотларни таҳлил қилиш билан боғлиқ.

Иккинчи босқич – янгиликлар киритиш жараёнининг ўзини бир соҳа муҳитидан иккинчи соҳага олиб ўтиш механизминини ҳисобга олиш билан биргаликда ўрганиш деб қарайдилар.

Учинчи босқич – тадқиқотчи диққати турли хил инновацион вазиятларни таҳлил қилиш, таваккалчиликни, баҳолаш методларини ишлаб чиқиш, янгиликларни киритиш соҳасида тавсияномалар юзага келтиришларига қаратилади.

Педагогик инновацион жараёнларни арбда 50-йиллар охирларидан бошлаб, бизнинг мамлакатимизда эса кейинги 10 йилликдан бошлаб олимлар махсус ўргана бошладилар. Жаҳон педагогик жамоатчилигининг қизиқиши махсус инновацион хизмат, нашриёт фаолияти журнал ва информацион мақолалар кўринишида пайдо бўляпти. Хусусан, ЮНЕСКО қошида таълимни ривожлантириш ғосиё педагогик иновациялар маркази мавжуд бўлиб, дунёдаги турли мамлакатлардаги педагогик янгиликларни умумлаштириб, таълим масалалари бўйича халқаро бюро билан биргаликда педагогик жамоатчиликка махсус нашрларда улар ҳақида маълумотлар тарқатади.

Бизнинг мамлакатимизда педагогик инновациянинг ривожланиши кенг жамоатчи педагоглар ҳаракати, таълим муассасасининг тез ривожланишига бўлган талаб ва уни педагоглар амалга ошира билмасликлари ўртасида юзага келган қарама-қаршиликлар билан боғлиқ. Шу сабабли янги билимларга бўлган талаб, янги «янгилик», янги «инновация», «инновацион жараён» каби

тушунчаларни англаш талаби ортди. «**Инновация**» сўзи латин сўзидан келиб чиққан бўлиб, у «**янгилик киритиш**» деган маънони билидиради.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

12-маъруза: Таълим усуллари (методлари) ва воситалари.

РЕЖА:

1. Таълим усуллари (методлари) ҳақида тушунча.
2. Таълим усуллари, воситалари классификацияси ва уларнинг қисқача тафсилоти.
3. Ҳозирги замон таълим усулларига бўлган педагогик талаблар.

Кишилиқ жамиятида бажарилиши лозим бўлган ҳар қандай ижтимоий функциянинг бажариш лозим бўлган методлари, усуллари, чоралари, йўл – йўриқлари ҳамда воситалари мавжуд. Мактабда ёш авлодга фан асосларини сингдиришда, уларни билим, малака ва кўникмалар билан қуроллантиришда ўқитиш усуллари, методлари ва воситалари катта роль ўйнайди.

Одатда, кенг маънода қўлланиладиган «метод» термини кишиларнинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш, маълум объектни ўзлаштириш борасидаги назарий ва амалий фаолиятлари усуллариини англатади. Бошқача қилиб айтганда, ўқитиш методлари ҳар иккала фаолиятнинг, яъни ўқитувчи томонидан ўқувчиларни билим, малака ва кўникмалар билан қуроллантириш ҳамда ўқувчилар томонидан ўша назарда тутилган илмий кўникма ва малакаларни ўзлаштириш фаолиятида қўлланиладиган йўл – усулларни ўз ичига олади. Демак, ўқитиш методи ҳар иккала томоннинг фаоллиги бирлигини таъминлашга қаратилган.

Мактаб таълими системасида ўқитиш методлари билан бир қаторда «усул» ҳамда «восита» тушунчалари ҳам ишлатилади.

Усул – маълум ўқув материалларини ўтишда қўлланилаётган асосий ўқитиш методи билан бирга иккинчи бир ўқитиш методининг айрим элементларидан фойдаланишдир. Масалан, маълум бир мавзунини мактаб маърузаси методи билан баён қилатуриб, йўл – йўлакай ўқувчилар билан савол – жавоб юритилса, ёки кўргазмали материаллардан фойдаланиб, изох бериб ўтилса, (булар бошқа мустақил метод элементлари) асосий методнинг (маъруза методининг) йўналишини ўзгартиради ва у шу методга нисбатан методик усул бўлиб қолади.

Восита эса – маълум ўқитиш методи ёки методик усулларни муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўлган ёрдамчи ўқув материаллари – асбоб, қурол, аппарат ва бошқа шу кабилардан фойдаланиш тушунилади.

Шунингдек, методик усул тушунчаси ҳам ишлатилади. Масалан, ўқувчилар билимини ёзма текшириш усулига хатоларни тузатиш усули киради.

Хўш, таълим методи деб нимага айтилади.

Таълим методи, - деб ўқитувчи томонидан, ўқув режаси, ўқув дастури талаблари асосида ўқувчини билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш билан бирга тарбия беришнинг йўлига, усулига ҳамда чораларига айтилади.

Таълим методлари, усуллари ҳамда воситалари ёрдамида ўқитувчи ҳар бир фандан илмий ва системали, изчил маълумот беради, уларнинг илмий дунёқарашини кенгайтиради ва амалий малакасини оширади. Ўрта Осиёлик буюк аллома Абу Наср Форобий моддий дунёни илмий асосда билишда уларнинг сирларини, хоссаларини англашда жонли мушоҳаданинг ролини кўрсатиб, бундай деган эди: “Дунёдаги жамики борликни, нарса ва ходисаларни билишда, унинг хоссаларини англашда жонли мушоҳададан бошлаш, яъни бизнинг тушунчаларимизни тайёр ва ўзгармайдиган деб тушуниш ҳамдир, балки қандай қилиб билмасликдан билишликка боришни, қандай қилиб тўлиқ ва аниқ бўлмаган билимларни тўлароқ ва аниқроқ билишнинг йўли ва усулларини билиш керак”.

Мактабларнинг таълимий иш тажрибасида қуйидаги ўқитиш усуллари қўлланилади:

1. Ўқув материални оғзаки баён қилиш усули.
2. Таълимнинг кўргазмалилик усули.
3. Таълимнинг амалий машғулотлар усули.
4. Сухбат усули
5. Дарслик ва китоб билан ишлаш усули.
6. Муаммоли таълим усули.
7. Репродуктив усул.(Лотинча “ ишлаб чиқиш”, бирор нарсани унинг оғзаки ёки шартли ифодаси – чизмалар, схемалар воситасида тушуниш.)
8. Индуктив – усул. (Лотинча “келтириб чиқариш” – индукция жузъий ёки яккадан умумийга, айрим далиллардан умумийга қараб боришдаги тафаккур шакли.)
9. Дедуктив усул (Лотинча келтириб чиқариш, умумийдан якка хулоса чиқариш, ёки бир неча маълум умумий ҳукмлардан якка – якка хулоса чиқаришдаги тафаккур жараёни.)
10. Программалаштирилган таълим усули. ҳозирги кунда педагогика фани соҳасида қўлга киритилаётган фан ва техника ютуқларини назарда тутиб, программалаштирилган таълимнинг:

- а) машиналар ёрдамида амалга ошириладиган машғулотлар;
- б) машиналарсиз амалга ошириладиган машғулотларга бўлинади.

Машиналар воситасида амалга ошириладиган программалаштирилган таълимда ўқувчилар ўқув дастури хажмидаги илмий билимларни ўзлаштириб олишлари учун зарур бўлган иш, ҳаракат ва операцияларни шунга боғлиқ кўникма ва малакалар билан қуроллантириш ҳамда ўқувчиларнинг билиш қобилиятини тўғри уюштиришга қаратилгандир. Ҳозирги кунда бундай дидактик мақсадларни амалга оширадиган машиналар асосан қуйидаги гуруҳларга бўлинади :

1. Информация - илмий ахборотлар берувчи ва унинг ўзлаштирилишини текширувчи машиналар.

2. Машқ қилдириш учун ишлатиладиган «тренажор» деб аталадиган ва худди шу вазифани бажарадиган «репититор» машиналар.

3. Ўзлаштиришни текшириб кўрадиган экзаменатор (компьютер) машиналар, масофадан туриб ўқитиш, ўргатиш, синаб кўриш (Интернет) ва хоказолар.

11. Таълимнинг фаол, ноанъанавий усуллари. Таълимнинг усуллари (методлари) қуйидаги берилган схемага қаралсин.

Таълим усуллари (методлари).

Таълимнинг оғзаки баён усуллари

Акроматик баён

Эротематик баён (савол – жавоб)

Ўқитувчининг ҳикояси

Тушунтириш

Мактаб маърузаси

Сухбат

Таълимнинг сухбат усули

Эвристик сухбат
(тоғлим)

Катехисиз сухбат
(мунозара)

Диалогик сухбат
(савол – жавоб)

Билимни мустаҳкамлаш
сухбати

Билимни текшириш
сухбати

Таълимнинг кўргазмали усули

Программалаштирилган таълим усули

Янги маълумотлар
бериш сухбати

Машиналар
ёрдамида

Таълимнинг фаол –
ноанъанавий усуллари

Таълимда иллюстрация усули. (расм,
таблица , диаграмма,жадваллар)

Демонстрация усули.(жонли ҳаракатлар
асосида намоиш акс эттириш)

Интерактив

Инавацион

Театрлашган мунозара
в х.

Театрлашган,
ақл хужуми

Таълим усулларига бўлган педагогик талаблар:

1. Таълим усуллари умуминсоний тарбиянинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишга қаратилган бўлиши лозим.

2. Таълим усуллари – ўқитувчининг ўқувчига илмий ва системали, тугалланган маълумот беришни, ўқувчилар томонидан билимни пухта ва мустақкам ўзлаштириб олишни таъминлашга қаратилган бўлиши керак.

3. Таълим усуллари – дарс жараёнида ўқитувчининг раҳбарлик, етакчилик, ташкилотчилик ролини ҳамда ўқувчиларнинг мустақиллик, ижодий қобилиятини оширишга хизмат қилиши лозим.

4. Таълим усуллари – ўқувчиларнинг ёши ва ақлий тараққиёт даражаларига, дарснинг мақсади, мавзунинг характери ва мазмунига қараб танланиши зарур.

5. Таълим усуллари – ўқув материални аналитик –синтетик йўл билан тўлдиришга, воқеликни ўсиш, ўзгариш ва уларнинг сабабларини илмий равишда исботлашга, ўқувчиларни индуктив ва дедуктив фикрлашга, мантиқий хулосалар чиқаришга ёрдам бериши лозим.

6. Таълим усуллари умумий дидактика принципларига мос ҳолда таълимнинг тарбияловчи характерини амалга оширишга хизмат қилиши керак.

7. Таълимда ҳеч қандай усул (метод) универсал усул сифатида қўлланилмаслиги лозим.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

13-майруза: Таълимни ташкил этиш шакллари.

РЕЖА:

1. Дарс – таълимни ташкил этишнинг асосий шакли эканлиги. Дарс ҳақида тушунча.
2. Дарс тузилиши ва унинг типлари.
3. Ўқитувчининг дарсга ҳозирлик кўриши ва дарс ўтказиш тартиблари.
4. Ҳозирги замон дарсига бўлган педагогик талаблар.

Дарс деб, - ўқитувчи томонидан ёши ва маълумоти жиҳатидан бир хил бўлган ўқувчилар гуруҳига ўқув режаси, ўқув дастури талаблари ва қатъий дарс жадвали асосида, муайян вақт ичида билим бериш, малака ҳосил қилдириш ва иқтидорли қилишдаги ўқув машғулотига айтилади.

Дарс мактаб таълимий иш тажрибасида ўқув ишларининг асосий ташкилий шакли бўлиб ҳисобланади.

Дарсни ташкил этиш учун қуйидаги шарт ва талабларга қатъий риоя этиш лозим.

1. Ҳар қайси синф ёши ва маълумотига кўра бир хил даражадаги болаларнинг доимий гуруҳига эга бўлиши керак.
2. Дарсда ўқитувчи кўзда тутган асосий ўқув мақсадининг аниқ бўлиши.
3. Дарсда таълим вазифаларининг тарбия вазифаларига боғлиқ бўлиши.
4. Дарсни ўқув режаси, ўқув дастури талабига мувофиқ, қатъий жадвал асосида ташкил этиш.
5. Дарс жараёнида дарсга ажратилган вақтдан унумли фойдаланиш.
6. Дарснинг ташкилий жиҳатдан пухта ва белгиланган бўлиши.
7. Дарсни жонли, самарали ва ўқувчиларга эмоционал таъсирли бўлиши учун ўқитувчининг турли хил таълим усуллари, воситалари ва кўргазмалар куруллардан, техника воситаларидан мохирлик билан фойдалана олиши ва хоказо.

Мактаблар тарихий иш тажрибасида олиб бориладиган таълим ишини 2 та асосий турга ажратиш мумкин:

1. Синф – дарс шаклида олиб бориладиган ўқув машғулотлари.
2. Амалий ва тажриба ишлари шаклида олиб бориладиган ўқув машғулотлари.

Ўрта аср авторитар педагогикаси даврида мактабларда таълимнинг синф – дарс системаси қўлланилмаган эди. Бир хонада ёши ва маълумоти ҳар хил бўлган болалар ўқитилар эди. Дарс эса, қатъий белгиланган жадвал асосида олиб борилмас эди. Хусусан, феодализм даврида қадимги Ўрта Осиё

Республикасида асосан ерли маҳаллий миллат болалари учун, асосан 3 типдаги мактаблар бўлган. Булар эски мактаблар – мачитлар хужрасида ўқитилган қорихона мактаблари – дахмалар қошида очилган мадраса мактаблари – олий типдаги дорилфунун. 1880 – 1882 йилларда Ўрта Осиёда рус – тузем мактаблари ишлай бошлади, сўнгра 1889 – 1900 йиллардан бошлаб янги усул, яъни жаидид мактаблари ишлай бошлади. Бу мактабнинг асосчиси татар зиёлиси Исмоил Гаспиринский (1852 – 1914) бўлган ва у дастлаб Бухоро, Тошкент, Самарқанд, Хива, Қўқон, Андижон, Хўжанд шаҳарларида оммалашиб кетишига сабабчи бўлган, жаидидчилар: Ҳамза, Фитрат, Чўлпон, А.Авлоний, Домла Ибодий, Мунаввар Қори Абдурашидов ва бошқалар ўзлари мактаблар очиб дарс берганлар.

Уйғониш даврининг буюк вакили чех педагоги Ян Амос Коменский (1592-1670) таълимнинг синф – дарс системасига асос солди. У ўзининг «Буюк дидактика» асарида ўқитишни назарий ва амалий жиҳатдан ишлаб чиқди ва қуйидагиларни тавсия этди:

- а) мактабга ўқувчиларни йилнинг аниқ бир вақтида қабул қилинсин;
 - б) ўқувчиларни мактабга қабул қилишда уларнинг ёши ва маълумотларига қараб синфларга тақсимлансин;
 - в) дарсни қатъий ўқув жадвали асосида ташкил этилсин;
 - г) ўқув машғулоти аниқ режим, ўқув дастури талаблари асосида олиб борилсин;
 - д) ўқув машғулотларини жиҳозланган синфда, яъни синф – дарс шаклида амалга оширилсин;
 - е) ўқитувчи синфдаги ҳамма ўқувчиларга бир хилда дарс берсин;
 - ё) ўқув жадвалига аввал қийин фанлар, кейин осон фанлар киритилсин;
 - ж) ўқитувчи ўқув машғулотини қичқирқисиз, қувноқ ҳазиллар билан, сўз билан қўл ҳаракатини бирга қўшиб дарс ўтсин;
- з) ўқитувчи дарс беришда бирорта мавзу болаларга тўлиқ сингмагунча, бошқа мавзуга ўтмасин ва хоказо. Буюк олим Коменскийнинг бундай ғояларини рус педагоги К.Д.Ушинский ҳам қўллаб – қувватлади, лекин бу педагогларнинг прогрессив ғоялари буржуа жамиятида реакцион оқимларга маъқул келмади, шунинг учун улар ўз фойдаларини кўзлаган ҳолда Янги таълим системасини ишлаб чиқиб, уни ишга солдилар. Масалан, XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларида Англияда Бель – Ленкастер

системасидаги ўқитиш юзага келди. XX асрнинг бошларида эса, АҚШда бригада – лаборатория системасидаги ўқитиш системаси жорий этилди.

Дарснинг тузилиши ва унинг типлари

Ҳар бир дарснинг самарали ва муваффақиятли бўлиши, кўп жihatдан ўқув машғулотларининг тўғри ва пухта ташкил этилишига боғлиқдир. Бекорга илғор тажрибага эга бўлган педагоглар: “Юқори савияда ўтказилган бир соатлик дарс – йирик бир асарга тенгдир”, - деб айтмаганлар.

Мактабларнинг таълимий иш тажрибасида дарсларнинг тузилиши ва унинг типлари қўлланилган:

1. Дарснинг кириш қисми (ташкилий қисм).
2. Уйга берилган топшириқларни текшириш.
3. Янги мавзунини баён қилиш ва ўтиш.
4. Янги мавзунини мустаҳкамлаш.
5. Янги мавзу юзасидан уй топшириқлари бериш.

Бу кўрсатилган дарснинг тузилиши қатъий эмас ва ҳамма вақт қўлланилавермайди.

Ҳар бир дарсга ҳар томонлама, жиддий, пухта тайёргарлик таълимнинг самарали бўлиш гаровидир. Илғор ўқитувчиларда шундай мақол бор: “45 йил дарс берган бўлсанг ҳам, 45 минутлик (1-соатлик) дарсга тайёргарликсиз кирма!”.

Рус педагоги К.Д.Ушинский бу ҳақда шундай деган эди: “...Ҳар қайси мактабда дарснинг юқори савияда, самарали бўлиши асосий масаладир, буни нима ва ким белгилайди, албатта ва тамоман ўқитувчи шахси белгилайди... ҳар қандай контрол савол, ҳар қандай раҳбарлик, ҳар қандай устав ва программалар буларнинг ҳаммаси ўқитувчи шахсига нисбатан қуруқ бир сўздир...”.

(К.Д.Ушинский Танланган педагогик асар, 1-том, 1959, 155-бет).

Ўқитувчининг дарсга тайёргарлиги асосан икки йўл билан олиб борилади:

1. Фан ўқитувчисининг ўз мутахассислиги бўйича умумий тайёргарлиги.

2. Ўқитувчининг кундалик дарсга тайёргарлиги.

Ўқув йили бошлангунга қадар, ўқитувчи ўзи дарс олиб бораётган синфлар дастурини таҳлил қилиб чиқиши, ўтиладиган фан юзасидан ҳар бир мавзуга оид дарсликларни, қўшимча адабиётларни ўрганиб чиқиши, кўргазмаларни қуруллар ва тажриба асбоб – ускуналарни ўрганиб чиқиши лозим.

Дарсинг типлари қуйидагича:

1. Ўқувчиларга янги билимлар бериш дарси.
2. Ўтилганларни мустаҳкамлаш дарси.
3. Ўқувчилар билим, малака ва кўникмаларини текшириш дарслари.
4. Такрорлаш, ўтилганларни системалаштириш, умумлаштириш дарслари.
5. Аралаш дарслар.
6. Экскурсия шаклида олиб бориладиган дарслар.
7. Семинар шаклида амалга ошириладиган дарслар.
8. Топишмоқли – эвристик шаклда амалга ошириладиган дарслар.
9. Амалий ва тажриба ишлари шаклида олиб бориладиган дарслар қуйидагилардир :
 - а) мактаб – ўқув устахоналарида олиб бориладиган дарслар ;
 - б) мактаб тажриба ер участкаларида ва лабораторияда амалга ошириладиган дарслар.

10. Таълимнинг кўшимча, ёрдамчи, ноанъанавий шакллари: мунозара, прессконференция, эвристик, патехизм, диалогик суҳбат шаклидаги дарслар, ақлий ҳужум, Интернет – масофадан туриб дарс ўтиш, топишмоқли ва хоказо.

Ўқитувчининг дарсга ҳозирлик кўриши ва дарсни ўтказиш тартиблари.

Маълумки, дарс машғулотининг муваффақиятли бўлиши кўп жиҳатдан ўқитувчининг бир соатлик дарсга қанчалик тайёргарлик кўришига боғлиқдир.

Бошқача қилиб айтганда, ҳар бир дарсга ҳар томонлама, жиддий ва пухта тайёргарлик кўриш – таълимнинг самарали бўлиш гаровидир. Илғор ўқитувчиларда шундай мақол бор : “ 45 йил дарс берган бўлсанг ҳам, 45 минутлик дарсга тайёргарликсиз кирма !”

Рус педагоги К.Д.Ушинский таъкидлаганидек : “ ... Ҳар қайси мактабда дарсинг юқори савияда ўтказилиши ва унинг самарали бўлиши асосий масаладир, буни нима ва ким белгилайди ? Албатта ва тамоман ўқитувчи шахси белгилайди...ҳар қандай контрол савол, ҳар қандай раҳбарлик , ҳар қандай устав ва программалар – буларнинг ҳаммаси ўқитувчи шахсига нисбатан куруқ бир сўздир..”(К.Д.Ушинский. Танланган педагогик асарлар. 1-том,1959,155-бет).

Ўқитувчининг дарсга тайёргарлиги асосан икки йўл билан олиб борилади :

1.Фан ўқитувчисининг ўз мутахассислиги бўйича умумий тайёргарлиги.

2.Ўқитувчининг кундалик дарсга тайёргарлиги.

1.Ўқув йили бошлангунга қадар ўқитувчи ўзи дарс олиб борадиган синфлар дастурини тахлил қилиб чиқиши,ўтиладиган фан юзасидан ҳар бир мавзуга оид дарсликларни ва кўшимча адабиётларни ўрганиб чиқиши, мавзуга оид кўргазмали қуроллар ва тажриба асбоб – усқуналарини ўрганиб чиқиши лозим.

2.Кундалик дарсга тайёргарлик кўриш , ўтиладиган мавзуга оид материалларни ўрганиб чиқиш,т режа тузиш, бир соатлик дарс матнини тузиш, дарснинг мақсади ва унинг характерини аниқлаш,дарс ўтиш усуллари ва воситаларини танлаш, дарснинг асосий ўринларини аниқлаш, дарс юзасидан саволлар тузиш, тестлар ишлаб чиқиш, мавзу юзасидан уй топшириқларини аниқлаш ва х.о.

Мактабларда ўқув ишини режалаштириш икки турда амалга оширилади:

а) ўқиш ишларининг календарь режаси.

б) кундалик дарс режаси.

Ўқувчилар уйда бажариб келишлари

учун топшириқлар бериш

Ўқувчиларнинг уйда мустақил бажариб келадиган ўқув машғулотлари синф шароитида ўзлаштирилган илмий билим, кўникма ва малакаларини мустақамлаш, мустақил ишлашга ўргатиш мақсадида олиб борилади.

Мактабларда ўқувчиларга бериладиган уй топшириқларининг турлари жуда кўп ва хилма – хилдир. Айниқса, дарслик ва китоб билан ишлаш, ўтилган мавзулардан келиб чиққан ҳолда қонун қоида ҳамда таърифларни ёдлатиш; ўтилган мавзу юзасидан маъруза, иншо ва баён ёздириш ва шунинг кабилар юзасидан уй топшириқлари бериш мумкин. Баъзан уй топшириқлари беришда кўпол хатоликларга йўл қўйилади. Чунончи, VII – VIII – IX синф ўқувчиларига шунчалик кўп уй вазифалари топшириладики, натижада иккинчи кунги дарс соатининг қарийиб 50 фоизини уй топшириқларини бажариш учун сарфлашга тўғри келади.

Ҳозирги мактабларда уйга бериладиган топшириқларнинг аниқ бир мезони йўқ ва улар маълум тартибга солинмаган.

Илғор мактаблардаги тажрибали ўқитувчиларнинг тахминий тавсияларини назарда тутиб, ўқувчиларга уйда бажариш учун бериладиган уй топшириқлари куйидагича вақт бюджетини ташкил этиши керак:

I-II синф ўқувчилари учун 1 кунлик ҳамма вазифалар 1 соатни ташкил этиши;

III-IV синфда 1 соату 30 минут, V-VII-IX синфларда 2,5 соат; X-XI синфларда 2,5-3 соатдан ошмаслиги лозим.

Ҳозирги замон дарси ва унга бўлган педагогик талаблар.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, XXI аср фан ва техника революцияси асридир, бинобарин халқ таълими тизимида ёшларга дарс бераётган ўқитувчилар замон ва макон талаблари асосида ёш авлодга юқори савияда дарс беришлари шартдир. Буни амалга ошириш учун эса, ҳар бир фан ўқитувчиси куйидагиларга эътибор бериши талаб этилади:

- ҳар бир дарс, албатта аниқ бир мақсадни амалга оширишга қаратилган ва пухта режалаштирилган бўлиши лозим;

- ҳар бир дарс ўқув режаси ва ўқув дастурининг талабига мувофиқ мустаҳкам, сиёсий – ғоявий йўналишга қаратилган бўлиши керак;

- ҳар бир дарс, ҳаёт билан, мустақиллик амалиёти билан боғлиқ ҳолда ташкил этилиши лозим;

- ҳар бир дарс, хилма – хил метод, услубий воситалар ёрдамида юқори савияда жонли, эмоционал, таъсирли ҳолда ўтказилиши керак;

- ҳар бир дарс, ўқувчи ва ўқитувчининг фаоллигини оширишга, ўқувчиларнинг амалий фаолиятини ривожлантиришга, уларда мустақил, эркин фикрлаш малакаларини шакллантиришни кўзда тутиши керак;

- дарс жараёнида ўқитувчи 45 минутлик дарс вақтидан самарали фойдаланиши ва вақтни беҳуда ўтказмаслиги лозим;

- дарсда ўқитувчи таълимнинг тарбияловчи характерини амалга ошириш, яъни таълим билан тарбиянинг боғлиқлигини таъминлаши керак;

- дарс машғулоти бутун бир синф жамоаси билан ўтказилиб, ҳар бир ўқувчининг ёш ва индивидуал хусусиятлари эътибордан четда қолмаслиги лозим;

- ҳар бир дарс ўқувчиларнинг техник тафаккурини ривожлантириш мақсадида, дарс жараёнида турли хил замонавий техника воситалари: компьютер, тренажёр, репититор ва ЭҲМ ёрдамида Интернет, ахборот коммуникацион технологик воситалардан фойдаланган ҳолда ўтказиш ва х.о.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

14-майруза: Педагогик фаолият тизим сифатида.

РЕЖА:

1. Педагогик фаолият драматургияси ва режиссураси.
2. Актёрлик психо-техникасининг амалий усулларини эгаллашнинг зарурлиги.
3. Хотира, диққат ва хаёлни машқ қилдириш актёрлик психотехникасининг уч асосий қисми.

1. Педагогик фаолият драматургияси ва режиссураси.

Тарбиявий жараён ижодкорликдан иборатдир, лекин у педагогик вазиятни таҳлил қилиш маҳоратида ҳам, болалар билан бевосита ўзаро ҳамкорлик қилишда ҳам намоён бўлади. Тарбиячи ижодкорлигининг ўзига хослиги шундан иборатки, у ижодий фикрини ўз шахси орқали амалга оширилади. Бошқача қилиб айтганда, педагогикада ижодкорнинг шахси билан ижодкорлик қуроли (воситаси) бир-бирига мос келади бунда тарбиячининг ўз-ўзини намоён қилиши жуда катта рол ўйнайди. Бу жиҳатдан ўқитувчи нинг фаолияти бир қатор хусусиятлари бўйича актёр, режиссёрнинг бадиий-ижодий фаолиятига яқиндир.

Шуни қайд этиб ўтиш керакки, театр ижодкорлигида ва педагогик таъсир кўрсатишда, яъни педагог билан болаларнинг бевосита ўзаро ҳаракати билан боғлиқ бўлган ҳисси ўзаро фикр алмашиш соҳасида кўпгина умумий томонлар бор. Тарбиячи пировард натижада педагогик таъсир кўрсатиш драматургиясини ишлаб чиқади, уни ривожлантириш соҳаларни белгилайди, тарбиявий таъсирлар режасини тузиб чиқади, бу режа у ёки бу тарбиявий сюжетни режиссиорона кўришни назарда тутаяди, ниҳоят, педагогнинг ўзи тарбиявий ғоялар ва йўл-йўриқларнинг фаол "узатувчиси" бўлиб майдонга чиқади. Бу иккала ижодий жараённи муомала ва ўзаро фақат бир-бирига яқинлаштиради. Улар ҳам театр ижодкорлиги ҳам, педагогик ижодкорликнинг энг муҳим ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади.

Шу билан бирга киши шуни аниқ билиши керакки, бу фаолият турларидаги ўхшаш қисмлар чуқур ўзига хос қисмлар сифатида намоён бўлади, бунга сабаб аввало шуки, бу ижодий жараёнларнинг ўзи, тузилиши ва вазифаларига кўра айнан ўхшашдир. Гап театр ижодкорлиги назариясидан, хусусан К.С.Станиславский системасидан педагогик таъсир

кўрсатиш маҳоратини оширишда фойдаланаш имкониятлари ҳақида бормоқда. Масалан, жараённинг ҳиссий соҳасини таҳлил қилиш борасида театр педагогикаси томонидан тўпланган бир мунча тажриба асосида ўзаро фикр алмашиш амалга оширилади ва бу тажриба педагогнинг ижодий меҳнатига ўхшаш жараёнларни тушуниш фойдалидир, бу эса тарбиявий маҳоратни самарали эгаллашга ёрдам беради.

Театр фаолияти ва педагогик фаолияти мақсаднинг ўхшашлиги ҳам яқинлаштиради. Ҳар иккала ҳолатда ҳам мақсад кишига таъсир кўрсатиши ва кишида муайян кечинмалар вужудга келтириш сифатида белгиланиши мумкин. Театр ва педагогик фаолият бир хилда эканлигининг учинчи кўрсаткичи таъсир кўрсатиш қуролининг умумийлигидир. Ҳар иккала ҳолда ҳам педагог билан актёрнинг ўз психофизик табиати ана шундай қурол вазифасини бажаради.

Педагогик фаолиятда педагогик йўналиш ҳосил қиладиган ва бир-бирига таъсир кўрсатадиган қобилиятларнинг алоҳида бир таркиби вужудга келади. Бу жиҳатдан А.С. Макаренконинг шахси диққатга сазовордир. Бу шахс ўзида педагогик, адабий, актёрлик, мусиқий ва тасвирий қобилиятларнинг ўзаро таъсирини гавдалантиради. Мазкур қобилиятлар умуман Макаренко шахсининг педагогик йўналиши оқимида амалга оширилади. Антон Семеновичнинг беқиёс қобилиятга эгаллигини кўп кишилар кўрсатиб ўтадилар, хусусан, уни овозни, ифодали, имо-ишорани эгаллаш маҳоратини, ўзини идора қилиш маҳоратини таъкидлайдилар.

Театр фаолияти билан педагогик фаолиятнинг ўзаро алоқаларига доир масалалар А.С.Макаренконинг ўзини ҳамиша қизиқтириб келган. Булар ҳақида педагогнинг машҳур фикр-мулоҳазалари бўйича ҳам, камроқ машҳур бўлган мемоар материаллар бўйича ҳам хулоса чиқариш мумкин. Масалан, ўз вақтида Харьков рус драма театрнинг бош режиссеёри бўлган ва А.С.Макаренконинг дўсти Н.В.Петров унинг ҳақидаги кўпгина эсдаликларида, бизнинг суҳбатларимизда театр ва педагогик муаммолар доимо бирлашиб кетарди, деб таъкидлайди.

А.С.Макаренконинг бадиий-театр зиёлилари билан яқиндан танишуви унинг педагогик фаолиятнинг ҳиссий-ижодий табиати моҳиятини тушуниб этишга ҳам тегишли таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмасдир. Шуниси диққатга сазоворки, Макаренко бошловчи педагоглар билан этюд ишлари олиб бориш зарурлиги ҳақида гапирган ва бундай ишни ўз коммунасида ўтказган эди. Макаренконинг этюд ўтказиш амалиётларини таҳлил қилиб, К.С.Станиславскийнинг театр мактаби таъсирини беихтиёр ҳис қиласиз.

Икки буюк педагог ижодкорнинг ижодий табиатини ривожлантиришни ўз мақсадлари деб билдилар, шунинг учун ҳам режиссёр Н.В.Петров ўз вақтида К.С.Станиславский билан А.С.Макаренконинг педагогик концепцияларини таққослаб кўрсатган эди.

Айни вақтда шуни таъкидлаш зарурки, А.С.Макаренко актёрлик ва педагогик қобилиятларининг ўзаро сингувчанлигини бир неча бор кўрсатиб ўтар экан, табиийки, бу икки мустақил ижобий жараёни айни бир хил нарса демаган, Лекин ижодкорликнинг мазкур турларида ижодкор шахсига оид талабларда мавжуд бўлган умумийликни пайқаган эди. У тарбиячининг педагогик маҳоратини шакллантириш ҳақида гапириб ва жараённинг ҳиссий-ижодий жиҳатлари аҳамиятини таъкидлаб: "Бунда ўқув нимадан иборат эди? Аввало педагогнинг феъл-атворини ташкил этишдан, унинг хулқ- атворини тарбиялашдан, кейин эса унинг махсус билимлари ва маҳоратини ташкил этишдан иборат эдики, бўларсиз бирортаси тарбиячи яхши тарбиячи бўла олмайди, ишлай олмайди. Чунки унинг овози яхши йўлга қўйилган эмас ...Юз ҳаракатларини яхши эгалламаган, ўз юзига зарур маъноларни бера олмайдиган ёки ўз кайфиятини ушлаб туролмайдиган киши яши тарбиячи бўлиши мумкин эмас... Мен шунга аминманки, келгусида педагогика олий ўқув юртларида овознинг қуйилиши ҳам, гавданинг тутиши ҳам, ўз аъзоларини бошқариш ҳам ўз юзини эгаллаш ҳам ўқитилади бўларсиз мен тарбиячининг ишини тасавур қила олмайман" -деган эди.

Шу билан А.С.Макаренко: мен актёрлик ва педагогик фаолиятни асло айни бир хил нарсанинг шунчаки ҳар хил кўринишлари деб тушунмайман, деб таъкидлайди. У актёр меҳнатининг ўзига хослигини, эстетик йўналишини чуқур англаб қуйидагича ёзади: "Агар биз театрга бориб яхши ўйнайдиган актёрлардан завқлансак, у ҳолда бу опера бизнинг эстетик завқимизга айланади, бу ерда эса тарбияланувчи ўз олдида худди шундай тирик жонни, ўйнамайдиган, балки тарбиялайдиган инсонни кўриб туради."

Шундай қилиб театр ва педагогик фаолият мазмун (ўзаро фикр алмашиш) ва восита белгилари жиҳатдан (ижодкорни шахси ва унинг психофизик табиати таъсир кўрсатиш воситаси сифатида) бир бирига яқин бўлиб, бир қатор умумий жараён хусусиятларига эгадир, бу хусусиятларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- театр ва педагогик ижодкорлик жараёни у бевосита иштирокида оммавий сўзга чиқиш вазиятида амалга оширилади;

- театр ва педагогик фаолият ўзига хос хусусиятларига кўра ўзи таъсир кўрсатадиган объектни айна вақтда ижод субъектига, шерик ижодкорга айлантиради, унинг фаол иштирокисиз ижодкорлик ишининг ўзи бўлмайди;

- кўпгина фаолият турларидан фарқи ўлароқ, актёрлик ва педагогик ижодкорлик асосида бунинг учун ажратилган муайян вақт давомидаги ижодкорлик этади, у ижодкордан (ўқитувчи , тарбиячидан) ўз рухий ҳолатини бошқаришда тезкорликни ва ижодий кайфиятни айна дақиқада кўзгатишни талаб қилади;

- театр ва педагогик ижодкорлик натижалари жўшқин бўлиб, ривожланиб, ўзгариб боради, бошқача қилиб айтганда, ҳамиша жараёндан иборат бўлади;

- театр ва педагогик ижодкорлик жамоа тусда бўлади. Тарбиявий жараён пировард натижада иккита йирик босқичдан: тарбиявий мақсад ва уни амалга ошириш жараёнидан ташкил топади. Шунинг учун биринчи босқичда ҳам, иккинчи босқичда ҳам айнан ўқитувчи нинг театр-таъсирчанлик қобилиятлари муҳим рол уйнайди. Хўш, бу нарса нималарда намоён бўлади?

Тарбиявий жараён фаолиятдир, мана шунинг учун ҳам бунинг режалаштиришда кишининг ўзаро ҳамкорлиги қонунлари ҳисобга олиниши лозим. Фаолиятга ўқувчиларни кўшиш йўлини тутиш керак. Шундай қилиб тарбиявий таъсир кўрсатишни режалаштириш босқичидаёқ, педагогик драматургия амалга оширилиши мумкин. У педагогик ҳаракатнинг ўзига диалектиклик, жиддийлик бағишлашга ёрдам беради. Педагог дарс ва ҳар қандай тадбир системасида тарбиявий таъсир кўрсатишни режалаштирар экан, уни аниқ одамларга йўналтиради. Демак, умуман жамоага, хусусан ҳар бир жамоага нисбатан бўлажак педагогик фаолият учун зарур тарбиявий-сюжетли вазият яратади. Маълум маънода дарс-бу ўзига хос педагогик пьеса бўлиб, унда ўқитувчи сценарий муаллифи сифатида, муносабатлар драматургиясини барпо этадиган ва уни бошқарадиган киши сифатида намоён бўлади. Тарбиявий жараён ҳар бир катнашчисининг фаолиятдаги ўрнини белгилаб беради, аниқ илмий-педагогик мақсад асосида вужудга келган пьеса қийин кечиши лозим бўлган янгидан-янги педагогик вазиятларни вужудга келтириб туради.

Шундай қилиб педагогик фаолият-бу тарбиячининг педагогик жихатдан тан олинган, режалаштирилган ёки тайёргарлик кўрилган ҳатти-ҳаракати бўлиб, у вазиятни ёки бола шахсини ўзгартиришга олиб келади. Педагогик фаолият аниқ мақсадга қаратилганлиги ва айна вақтда полионизм (кўп

овозлиги), вазият ва тарбияланувчи шахсининг ўхшашлиги билан фарк қилиши, жўшқин, самарали, ўзгаришлар киришга лаёқатли бўлиши, шахслараро муносабатлар системасига мувофиқ келиши керак.

2. Бўлажак педагогнинг актёрлик психотехникасининг амалий усулларини ўрганиш. Ўқитувчи фаолиятининг тузулиши бўлажак педагогнинг ташкилотчилик-бошқарув кўникмалари ва малакаларига маълум талаблар қўяди, шу муносабат билан уни актёрлик ва режиссёрлик маҳорати таркибий қисмларига ўргатиб бориш зарурати ортади.

Харакат, диққат, органика, мушаклар эркинлиги, хаёл, муомала, қилиш, тўппа-тўғри ҳаракат бўлар буюк театр педагоги К.С.Станиславский системасининг асосий тушунчалари бўлиб уларни бўлажак ўқитувчи ҳам ўзлаштириб олиши фойдалидир.

К.С.Станиславский режессурасининг насиҳатларидан бири "ишлаб чиқаришга доир ҳаракат ҳар қандай мажбурийликни ташаббусга айлантиришдир". Бу усул ўқитувчи нинг ўзининг жиддий ҳиссий фаолиятига ва ўқувчиларга нисбатан жаҳлдорликдан, асабийликдан, салбий ҳиссиётлардан қутқаради. Бироқ ижодий руҳланишни жазавадан иборат кўпол ҳазил билан чегараланувчи ортиқча ҳиссиётга берилишдан фарк қилиши керак, ўқитувчи нинг бундай "ёниши" бекорга кетади, у ўқувчиларни ёндирмайди, чунки "томошабиннинг идрок этиши" оширилган танусга ва ҳиссиётларнинг "қизишига" нисбатан тескари мутаносиблик қонунига эгадир. "Ибтидоий-бебош нарсаларни эмас, балки доимо босиқ, дипломатик темпераментига яқин бўлган нарсаларни афзал кўрамиз",- деб ёзган эди театр педагоги ва режиссёри Ю.Мочалов.

Е.Вахтанговнинг маслаҳат беришига кўра, масалан, актёр билан режиссёр, ўқитувчи билан ўқувчи ўртасида "ишқий муносабатлар бошланиши учун ўқитувчи дарсни энг қизғин сахналалардан бошлаш кераклигини" билгани фойдалидир. Фазовий ҳис билан бир қаторда вақтни ҳис қилиш режиссёрнинг асосий касбкор фазилати бўлиб, у педагог учун ҳам муҳимдир. Гордон Крег айтган театр режиссураси шиори ўқитувчи нинг синфдаги тежамли ва бетараддуд хулқ-атворини ҳаммадан яхшироқ тушунтириш учун калит бўлиб ҳисобланади.

Саҳнадаги асосий ҳодисалардан бири келиш ва кетишдир. Машҳур актер С.М.Михаелс бундай ёзган эди: "Ҳар бир келиш ва кетишда актёрни "орқадан" итарувчи сабаб, ёҳуд жозибали, олға чорловчи мақсад бор. Буни ҳис қилиш шунинг учун зарурки, актёрнинг келиши ва кетиши мантиқий,

уйғунлашган бўлсин ва драматурглар ўз матнида ҳисобга олмаган янги ходисаларни белгилаб берсин".

Педагогнинг синфда туриш ҳолати ўзининг аломатларига эга. Масалан, чап кисим энг оддий мизасахнасининг тили "олдин бўлишлик"ни билдиради, бунда кўз қараши гўё ҳаракатни ўнг қисмдаги бўш маконга "ҳайдайди", чунки кўз шартли-рефлекторли физиологик механизмлар туфайли фазона чапдан ўнг томонга қараб "ўқийди". Ундаги композистия тугалликка интилади, чунки чап қисмдаги фазо ўнг томонда жойлашган композистияни сиқиб қўйгандай бўлади ва бу билан уни аҳамиятлироқ, салобатлироқ қилади.

Яқиндаги қисм ҳаракатни йириклаштиради, лекин хаддан зиед тез-тез йириклаштириш томошабиннинг кўз олдида бўлиб, идрокни чарчатиб қўяди. Ўқитувчи ўзининг "дарвоза майдончаси"да худди саҳнада тургандай бўлади. Яқин ёки йироқ қисмдан қандайдир муҳим воқеаларни маълум қилиш учун фойдаланашади, у ахборот узатишга эътиборни қаратади. Иккинчи қисм интим қисм бўлиб, у жамоа ёки оилавий қисм деб аталади ва психологик фарқларни узоқлаштиради. Ҳар ҳолда қолган қисмлар иккинчи, учинчи, тўртинчи қисмлар-ҳали анча юзакидир, чунки улар педагогнинг назаридан, бинобарин, ундан ўтадиган кечинмалардан узоқлашган. Ўқитувчи ўзида саҳна мувозанати, мувофиқлиги, бунда ўзини тингловчилар қандай идрок этаётганлигини ҳисобга олиш мумкин.

Педагогнинг ўқувчиларга юзи билан қараб туриши ёки бурилиб туриши ҳам ўзига хос семантикага эга. Аудиторияга идрокнинг психофизиология қонунлари бўйича тўғри чизик бўйлаб чиқиб кетиш (рўпара туриш) ўқувчиларни сергаклантиради, чунки композиция жиҳатдан ўқувчининг қиёфасини, унга қатъийлик, маънодорлик бахш этади. Гавданинг қандай тутишига (оёқларнинг эркин туриши, гавданинг оғирлиги туфайли оёқлардан бирига кўпроқ юк тушиши, мураккаб таг маъноларни узатувчи бошнинг турлича ҳолатда бўлиши мумкинлиги), "диагоналларнинг самарадорлиги" - синфнинг иш майдонидаги энг узун масофага (у дарҳол икки ўлчовда композитсион ўзгаришни таъминлайди) мувофиқ трур экан "кўп даражада эркинликка" эга бўлади.

Соф ён томонни тадбиқ этиш имконияти чекланган, чунки у аудиторияни кўздан кечириш нуқтаи назардан жуда ҳам яроқсиздир, лекин муозанат вазифаларини ҳал қилиш учун яроқли (худди шунингдек бурилишида ярим эгилиб тўхташ каби), масалан, қотиб тургандай кўриниш,

шунингдек, субъект ниятларининг яширинлиги сезгисини билдириш учун яроқлидир.

Жисмоний ҳаракатлар усули К.С.Станиславский системасининг асосий қисми ҳисобланади. У опера-драма студиясидаги ўз шогирдларига қуйидагиларни айтганлиги (1935 йил ноябрдаги суҳбатнинг стенограммаси) бежиз эмас: "Кимда-ким кичик жисмоний ҳаракатларини бажарса, у системанинг ярмини билган бўлади".

Жисмоний ҳаракатларини бажаришни "ҳаракатга созлаш"дан ва "мускул сиқилишларига барҳам бериш" усулидан бошлаш зарур.

"Созлаш" га қуйидагилар киради: талабанинг ички ихчамлиги, уюшқоқлиги, шеригини тирсагини ҳис қилиб туриши, ўқув ва ижодий иш жараёнига фаол киришишга ҳозирланади.

"Ҳаракатга созлаш" учун материалга бўлиб, ўқув жараёнининг ўзи хизмат қилади: педагогик пайдо бўлганда у билан тик туриб саломлашиш керак, лекин шовқин солмай, уюшқоқлик билан жўшқин тез айна вақтда осон ва ёқимли саломлашиш керак. Сўнгра талабаларга бир жойдан иккинчи жойга шовқинсиз ўтиш, мебелни қайта қуйиш, ярим доира бўлиб икки қаторга ўтириш, ўз стуллари билан бирга жойларини алмаштириш ва ниҳоят, бўларнинг ҳаммасини кўзни юмиб амалга ошириш таклиф қилинади.

Бу хилдаги машқлар талабаларни интизомли қилади, шовқин солмаслик ва жисмоний ҳаракатларини кўзни юмиб бажариш, дарснинг расмий-ички вазиятини эмас, балки бир қадар сирли ғайритабiiйликни вужудга келтиради. Сўнгра "созлаш" мураккаблашади: ҳаммани ҳам бир вақтда ўрнидан туриб, тўғри доира ҳосил қилиши, бир вақтда ўтириши, барча ишни жимгина бажариши, кейин ҳамма нарсани мусиқа овозлари жўрлигида турли суръатда ва ҳаракатлар хусусиятини ўзгартириш билан амалга ошириш керак.

Сўнгра ўқувчи гуруҳининг ҳар бир аъзосига "жисмоний ҳаракатларини бажаришга созлаш" сифатида ўз хоҳиши бўйича қўшиқ айтиш таклиф этилади. Бу ҳол талабаларни "ёрқин қилади". Топшириқлар мураккаблаштирилади, бундан мақсад топшириқларни бажаришга доир турли анализаторларни (кўриш, эшитиш анализаторлари, уларнинг қўшилишлари ва "жилолари"ни) машқ қилдириш ва созлашдир. Масалан, битта сигнал бўйича овоз чиқариб қўшиқ айтиш иккинчи сигнал бўйича қўшиқни ичида қуйлашни давом эттириш, сўнгра хор бўлиб қуйлаш, битта сигнал бўйича фикран, иккинчи сигнал бўйича айрим товушларни алоҳида

ажратиб қўйлаш керак. Ўзаро ҳаракат қилишга ва диққатни ушлаб тура олишга қаратилган созлаш машқ қилинади.

Баъзан ана шу мақсадларда талабаларга у ёки бу рақамлар қўйилади ва педагогни қарсак чалиши билан "босма машинка" ишлай бошлайди ёки дам олади.

Асаб жараёнларнинг тезлиги учун мусобақа тарикасида талабалар сигнал бўйича муайян ҳаракатлар мажмуини бажариб кўришлари керак.

Сўнгра мускулларни бўш қўйиш машқларда "нол ҳолат", яъни зўриқишни бўшаштиришдан ажратиб турадиган ҳолат изланади. "Нол ҳолат" ни топиш учун талабалар мускул зўриқиши юқоридан пастга, мускулдан мускулга қараб "кузатиш" машқини бажариб кўрадилар. Уларнинг ҳолатига баҳо бериб, бетараф (холис) сезгиларни излайдилар. Даставвал "нол ҳолат" юздан қидирилади: юз мускулларини "ҳаракатга келтириш", уларни буриштириш, зўриқишига ва бўшашига баҳо берадиган ва нол кайфият изланади.

Кўпгина ўқувчиларда кадам ташлаш (юриш) ва пантамимика бурчаксимон бўлиб, мускулларнинг сиқилиши уларни эркин нафас олишларига ҳалақит беради, улар, айтиш мумкин, худди "хода ютгандек" кеккайиб юришади. Бу ҳолатларга барҳам бериш учун гавда мускулларга ишлов берадиган, нафис кадам ташлаш тавсия этилади.

Қўл мускулларни бўшатиш учун иродани зўриқтириш машқни ҳам бошлаш, кейин бармоқ мускулларни бўшатиш керак бўлади. Бунинг учун олдинга бармоқни зўриқтириш (таранг қилиш), уни мушт қилиб қисиш, кейин елка олди ва елка мускуллари билан ишлаш, сўнгра қўлда оғирликни ва бўшашни ҳис қилишга эришиш зўр, шунда қўл новдадай осилиб туради. Агар қўл мускулларида зўриқиш бўлмаса, у ҳақиқатдан ҳам бўшашган бўлса машқ бажарилган ҳисобланади. Иккинчи қўл билан ҳам, кейин ҳар иккала қўл билан ҳам биргаликда шундай қилиб кўрилади.

Навбатдаги машқ зўриқишни ва бўшашишни алоҳида-алоҳида сезиш машқидир. Масалан, ўнг қўл билан чап оёқ мускулларини бўшатиб, чап қўлни ва ўнг оёқни зўриқтириш мумкин. Талаблар ҳаракатни буриш ва қайтаришни машқ қиладилар, худди мускул қувватини қўл бўйлаб елкадан бармоқ учларига етказгандай бўладилар, сўнгра "у ёққа қара", "йўқол бу ердан" ифодали ҳаракатларини қиладилар. Машқлар онгли ҳаракатларини психологик жиҳатдан "оқлаш" билан етказилади: қўл панжасининг пастдан юқорига кенг ташланиши саломлашиш имо-ишораси, юқоридан пастга

ташланиши-бармоққа ёпишган хамирни силкитиш, бармоқларни букиш ва очиш билан бирга қўл панжасини юқорига ва пастга ҳаракат қилдириш-хамирни аралаштириш, бармоқларни шиддат билан олдинга ташлаш-гимнастик қўл ҳаракатлари ва шу кабилардир. Мускулларни бўшаши "оқлаш" дан ташқари фикрий тасаввур қилиш ва онгли равишда ўз-ўзига таъсир қилиш билан бирга бориши мумкин.

3. Хотира, диққат ва хаёлни машқ қилдириш актёрлик психотехникасининг уч асосий қисми. Хотирани машқ қилдириш актёрлик психотехникасининг машқ қилдиришнинг машҳур қоидалари ва усуллари асосида амалга оширилади. Маълумки, диққат-психик фаолиятни шундай ташкил этишдан иборатки, унда муайян идроклар, тасаввурлар, фикр ёки ҳис-туйғулар иккинчи планга ўтиб кетган ёки бутунлай англаб бўлмайдиган бошқа идроклар, тасаввурлар, фикрлар ёки ҳис-туйғуларга қараганда аниқроқ идрок этилади. К.С.Станиславский умумий психология тушунчаларига тўла қўшилган ҳолда диққат онгнинг муайян объектидаги йўналиши ва жамланиши билан намоён бўлади, деб ҳисоблаган эди. Актёрлик психотехникасини машқ қилдириш таркибий қисмларини ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилди. Атоқли актёр Михил Чехов "Актёрнинг техникаси тўғрисида" номли китобида диққатни машқ қилдиришга доир қуйидаги машқларни маслаҳат берган эди: "... 1-машқ: Оддий буюмни танглаб олинг. Уни кўздан кечириб чиқинг. Буюмга "қараш" дан қочингда, ўзингиз учун уни ташқи кўринишини тасвирланг. Диққат жараёнини ташкил этувчи ҳамма ҳаракатни ичдан (руҳий)-қилиб кўринг: буюмни қўлга олиб, уни ўзингизга тортинг, унга интилинг, у билан бирга қўшилиб кетишга ҳаракат қилгандай ичига киринг. Бу ҳаракатларини ҳар бирини дастлаб алоҳида-алоҳида, кейин биргаликда қилинг, иккитадан, учтадан ва ҳоказо қилиб бирлаштиринг. Машқни давом этиринг, шуни кузатиб борингки, сизнинг сезиш аъзоларингиз ҳам, гавда мускулларингиз ҳам ортиққча зўрикмасин. Диққатингиз объектини қуйидаги тартибда алмаштиринг: 1-оддий кўринадиган буюм, 2-товуш, 3-одам нутқи, 4-эсга тушган оддий буюм, 5-эсга тушган товуш, 6-эсга тушган одам нутқи (сўз ёки битта ибора), 7-сиз яхши билган, эсга тушган киши образи, 8-пьеса ёки адабиётдан олинган образ, 9-хаёлий мавжудот, манзара, меъморий шакл ва шу кабиларнинг сиз ўзингиз яратган образи. Диққат ва унинг тўртта ҳаракати сиз учун бажариладиган, ягона, маънавий ишга айлангунча машқни давом эттиринг..." Айниқса, бошланишида ўзингизни чарчайдиган даражага олиб борманг. Машқларнинг онда-сонда бажаришдан кўра, уларнинг мунтазамлиги (бир кунда икки уч

марта) муҳимроқдир. Вақти-вақти билан дастлабки анча оддий машқларга қайта муурожаат қилиб кўринг".

Ишни диққатга доир вазифалардан бошлаш тавсия этилади. Ўқув хонасида бор бўлган ҳар қандай объектга (қалам, сиёхдон, кўзгу) эътиборни қаратиш мумкин, зарурий шарт "сахна" га (ёзув тахтаси енидаги шартли жойга) чиқишдир.

"Сахна"га чиқиш ўз-ўзидан бутунлай соғлом талабаларда "сахна саросимаси" ёки ҳаяжонланишнинг бошқа шакллари билан бирга бўлади, талабалар ўзларини йўқотиб қуйиб, объектда диққатларини бир жойга жамлаб ола олмайдилар. Ишчанлик қобилиятлари пастроқ бўлган ўқувчилар билан ишлаш яна ҳам мураккабдир.

Шундай қилиб ўқувчи бир-икки дақиқа ичида бутун гуруҳ олдида "сахна"да турган буюмга (масалан, стулга) кўз югуртириб чиқади ва педагогнинг "бўлди" деган командаси билан ўзи кузатиб бўлган нарсаларни, буюмни ўзи сезган фазилатларини гапириб беради. Ўқитувчи ҳар гал "сахна" га чиққанида аста-секин, лекин ҳар ҳолда режали, осойишта ва диққат билан ишлай бошлайди: у энди буюмнинг тафсилотларини пайқаб олади ва ҳатто уларни туркумларга ажратади-буюмнинг рангини, шаклини ва у қандай материалдан ясалганлигини, унинг таркибий қисмларини, қаерда туриши ва шу кабиларни айтади. У талабанинг кўриш диққатидан ташқари, эшитиш диққатини ҳам машқ қилдиради: нимани эшитяпсиз, қандай товушлар келяпти, улар қаердан эшитиляпти, уларнинг таркибий қисмлари, турган жойи қандай?

Ташқи буюмларни кўришдан ташқари ички диққатни-уни бирор фикрга ёки муаммога қаратишни машқ қилдириш тавсия этилади, бундан мақсад-уни ҳар томонлама қараб чиқишдир.

Машқларнинг навбатдаги гуруҳи диққатнинг ҳаракатчанлиги ва кўчувчанлигини машқ қилишга қаратилган. Талабалар аудиториясига бирорта объектга (масалан, ўқув аудиториясидаги эшик, деразага) диққатини қаратиш таклиф этилади, сўнгра бошқа объект (масалан, билакузук, талабанинг соатидаги сиферблат) тилга олинади ва диққат қаратилгач, ўқитувчи навбат билан команда беради: "дераза", "соат", "дераза", "соат" ва ҳоказо.

Талабалар олдига қўйиладиган асосий вазифа-жисмоний ҳаракатлар орқали, "мускул қувончи" орқали ички маънавий шодлик ҳолатини топишдан иборат бўлиб, у юксак ишчанлик қобилиятига, тўла куч билан ишлаш

истагини пайдо бўлишига ёрдам беради. Бундан ташқари, жуда юксак мақсад "ўта вазифа" ўзни худи тажрибали педагог сифатида тутиш вазифаси кўйилади. Бу тасаввур ҳулқ-атвордаги жисмоний машқ орқали ўзини бахтиёр ва меҳнатсевар ҳис қилишда ёрдам беради.

Шундай қилиб жисмоний ҳаракатларининг ташқи томони орқали психологик томонни машқ қилдириш содир бўлади, у сенсомотор кўникмалар, хаёл, ҳиссий реакцияларни чуқурлаштиришга қаратилгандир. Жисмоний ҳаракатлар усули айрим ўзаро фикр алмашиш кўникмаларини машқ қилдириш учун ҳам қўлланилади. Баҳамжиҳат бўлиб ишлаш-ўзаро боғланган жамоа фаолият-гуруҳ аъзоларини жипслаштиришга, уларнинг биринчи навбатда психофизиологик жиҳатдан мувофиқ келишига ёрдам беради.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

15-майруза: Илғор педагогик технологиялар ва уларнинг турлари

таълим тизимиغا педагогик технологияни татбиқ этишнинг зарурати

Режа:

1. Илғор педагогик технологиялар ва уларнинг турлари.
2. Таълим тизимиغا педагогик технологияни татбиқ этишнинг зарурати.
3. Ўқув жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилиш услублари.

XX аср кишилик жамияти тараққиёти тарихидан фан ва техника соҳасида юз берган инқилоблар даври сифатида жой олди. Илм-фан ва техника ривожининг юксак суръати моддий ишлаб чиқариш жараёнини назарий (ғоявий) ҳамда амалий жиҳатдан бойитиб бориш билан бирга ижтимоий муносабатларнинг янгича мазмунини амалга оширишни таъминлади. Хизмат кўрсатиш соҳаларининг пайдо бўлиши, янгича турмуш тарзи кишиларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларининг янгиланиб ҳамда ортиб бориши ўз навбатида замин этувчи фаолиятнинг йўлга қўйилишини тақозо этди. Ижтимоий зарурат маҳсули бўлган технология соҳаси ва жисмоний куч сарфланган ҳолда юксак сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш имконини беради. Моддий ишлаб чиқариш, хомашёни қайта ишлаш соҳалари (хусусан, қишлоқ хўжалиги саноат, транспорт маиший хизмат кўрсатиш ва ҳ.к.)да ёндашув аънанаси юзага келди. Ишлаб чиқариш жараёнига технологик ёндашув ушбу жараённинг умумий тавсифини ёритишга хизмат қилади, яъни муайян маҳсулотни ишлаб чиқариш мақсадида хом ашёни танлаш (дастлабки босқич) дан маҳсулотни истеъмолчига етказиб беришгача бўлган (сўнги босқич) даврни ўз ичига олган жараён технологик жараён сифатида эътироф этилади. Ишлаб чиқариш жараёнига нисбатан технологик ёндашув муайян соҳаларда ислохотларни ташкил этиш, уларнинг муваффақиятини таъминлаш ва уларни бойитиб бориш каби мақсадларга эришишнинг самарали омили сифатида ташкил этилди.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларига замонавий, илғор, юксак технологияларнинг қўлланиш шартларидан бири - малакали мутахассисларни тайёрлаш, уларнинг касбий маҳоратини доимий равишда ошириб боришни йўлга қўйиш эканидан ҳам англандики, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёт бир-бири билан узвийлик, алоқадорлик ҳамда яхлитлик тамойили асосида ривожланиб боради.

Жамият ижтимоий ҳаётида етакчи ўрин тутган ғоя ва қарашлар иқти - содий ишлаб чиқариш ривожига ўз таъсирини ўтказса, ўз навбатида иқтисодий ўсиш аҳоли маданий турмуш тарзининг яхшиланишига олиб келади.

Инсоният цивилизациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ўта қатъий ҳамда мураккаб талаблар асосида йўлга қўйиш зарурати кун тартибига қўйилмоқда. Чунончи, мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёни моҳиятини тўлақонли англай олган, фавқулотда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олиш салоҳиятига эга бўлган малакали мутахассисни тайёрлаш зарурияти таълим жараёнини ҳам технологик ёндашув асосида ташкил этиш лозимлигини тақозо этмоқда.

Шу боис ижтимоий тараққиёт билан узвий алоқадорликда ривожла - ниб бораётган педагогика фанининг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табиий равишда замонавий фан техника ютуқларидан самарали ва унумли фойдалана олиш вазифаси номоён бўлмоқда.

Айни вақтда республика ижтимоий ҳаётига кенг қўламли ва шиддатли тезликдаги ахборотлар оқими кириб келмоқда. Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулосалаш ҳамда талабага етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш юқо - рида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилади.

Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёнида рўй бераётган ўзгаришлар натижасида ҳалқ хўжалигининг турли соҳалари учун малакали кадрларни тайёрлаб бериш эҳтиёжи юзага келди. Ушбу эҳтиёжни қондириш ишлаб чиқариш соҳалари томонидан турли мутахассислик ёки иқтисослик бўйича касбий маълумотга эга кадрларни тайёрлаш ишига масъул саналган таълим муассаса - ларига ижтимоий буюртма бериш ҳамда мазкур буюртманинг сифатли бажари - лиши асосида ҳал этилади. Айни вақтда Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган таълим муассасалари зиммасига эркин, мустақил фикр юрита оладиган тафаккури ва дунё қараши кенг, билимли, шунингдек, мутахассис - лиги бўйича чуқур билим, юксак малакага эга

бўлган кадрлар (мутахассислар) ни тайёрлаб беришдек маъсулиятли ижтимоий вазифа юкланган.

Ишлаб чиқариш соҳалари учун малакали кадрларни тайёрлаб бериш бора - сидаги ижтимоий буюртма моҳияти ўз-ўзидан таълим-тарбия тизимига таалукли. Ушбу тизим доирасида фаолият кўрсатувчи таълим муассаса - ларининг фаолияти мазмуни тубдан ёки қисман ўзгаради. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган таълимий ислохотлар ҳамда кадрлар тайёрлаш борасидаги ижтимоий буюртма моҳиятига кўра, 1997 йил 29 августда олий мажлиснинг IX-сессиясида қабул қилинган янги тахрирдаги «Таълим тўғрисида» ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида узлуксиз таълим тизими яратилиб, аниқ вазифаларни бажарувчи босқичлар белгиланди. Шунингдек, янги турдаги таълим муассасалари фаолият юрита бошлади.

Узлуксиз таълим тизимининг шаклланиши ўз-ўзидан кадрлар тайёр - лаш жараёнининг янгича мазмун касб этишини таъминлайди. Баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлашга йўналтирилган узлуксиз таълим (шу жумладан, тарбия) жараёнининг янги мазмуни мазкур жараёнга илм фан, техника ва ишлаб чиқариш соҳаларида яратилган ғоя, кашфиёт ва ютуқларнинг тадбиқ этилиши. Ушбу жараёнда демократик, инсонпарварлик тамойилларининг устувор ўрин тутиши, таълим ва тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш (яъни, таълим-тарбия жараёнининг асосий субъектларидан бири бўлган талаба - таълим олувчи шахснинг хурмат қилиниши. Унинг шаъни, ор-номуси, кадр-қиммати ва ҳуқуқлари дахлсизлигининг таъминланиши), таълим олувчи (талаба) нинг педагогик жараёндаги фаол иштирокини юзага келтириш учун муайян шарт шароитларни яратиш, уларнинг хоҳиш-истаклари билан ўртоқ -лашиш, шахсий ташаббусларни қўллаб қувватлаш, уларда мустақил фикр юритиш лаёқатини тарбиялаш, бу борада муайян кўникма хосил қилиш, хосил қилинган кўникманинг фаолият малакасига айланишга рағбат билдириш, ўқув (манбълари ва кўрсатмали воситалар) мазмунида юқорида қайд этилган ғояларнинг ўрин олишига эришиш, таълим олувчиларда билим олишга нисбатан ички эҳтиёж, қизиқиш, рағбатни юзага келтириш, шунингдек, онгли муносабатни қарор топтириш ва ҳоказолар асосида яратилади.

Янгича мазмун касб этган кадрлар тайёрлаш жараёни баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлаш борасидаги ижтимоий буюртманинг бажарилиш даражаси ва сифат кўрсаткичининг юқори бўлишини кафолатлайди. Бозор иқтисодиёти муносабатлари ишлаб чиқариш

маҳсулотларига нисбатан аҳоли томонидан билдирилаётган талаб ва таклиф асосида тартибга солинар экан, муайян йўналиш бўйича малакавий (касбий) маълумотиغا эга мутахассиснинг ижтимоий рақобатга бардошлиги муҳим аҳамиятга эгадир. Ҳалқ хўжалигининг рақобатбардош мутахассислари билан таъминланиши узлуксиз таълим тизимида ташкил этилган педагогик фаолиятининг самарали, муваффақиятли эканлигини кўрсатувчи далил ҳисобланади. [9]

Ишлаб чиқариш соҳаларининг баркамол шахс ва малакали мутахассис билан таъминланиши ижтимоий ҳаракатни юзага келтирувчи восита, ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлашнинг энг муҳим омилдир.

Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт. Ижтимоий буюртманинг бажарилиши сифат кўрсаткичи малакали кадрлар тайёрлаш жараёнига нисбатан технологик ёндашув ушбу жараённинг самарадорлигини таъминлашга олиб келади. Шу боис сўнгги беш йиллар мобайнида таълим тизимида янги педагогик технология лардан самарали фойдаланиш масаласига республика миқёсида алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Таълим муассасаларининг фаолият жараёнига янги педагогик технологияларни тадбиқ этиш бир қатор шартларга мувофиқ амалга оширилади. Хусусан, бўлажак педагогик фаолиятни ташкил этаётган ўқитувчиларни янги педагогик технологиянинг моҳиятини очиб берувчи назарий маълумот - лардан хабардор этиш;

- бўлажак ёки фаолият олиб бораётган (педагог) ларни янги педагогик технология ҳамда унинг моҳияти хусусида тўлақонли маълумот бера олиш имконига эга бўлган ўқув манбълари (ўқув дарслиги, қўлланма, методик тавсиянома, шунингдек, муайян ўқув фанлари бўйича машғулот лойиҳалари ва ҳ.к.) билан етарли даражада таъминлаш;

- таълим муассасалари фаолиятида янги педагогик технологияларни қўллаш борасида тўпланган етакчи хорижий мамлакатлар, шу жумладан маҳал - лий педагогларнинг илғор тажрибаларини оммалаштириш;

- бўлажак ёки педагогик фаолият олиб бораётган таълим жараёнидаги янги педагогик технология назарияси ғояларидан самарали, ўринли ва мақсадга мувофиқ фойдалана олиш кўникмасини ҳосил қилиш, ушбу кўникмани амалий фаолият малакасига айлантириш учун зарур шарт-шароит яратиш (чунончи, назарий ва амалий конференция, семинар ва давра суҳбатлари, махсус ўқув курсларини ташкил этиш, педагог ходимларнинг ривожланган мамлакатда тажриба орттиришларини йўлга қўйиш ва ҳ.к.).

Юқорида билдирилган фикр мулохазалардан шундай хулосаларга келиш мумкин:

1.Таълим жараёни самарадорлигини ошириш, таълим олувчиларнинг мустахкам назарий билим, фаолият, кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларни касбий маҳоратга айланишини таъминлаш мақсадида ўқитиш жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш давр тақозоси ҳамда ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига қўйилмоқда.

2.Таълим жараёнига янги педагогик технологияни тадбиқ этиш кадр - лар тайёрлашга йўналтирилган умумий жараён мазмунининг сифат жиҳатдан ўзгаришини таъминлайди.

3. Янги педагогик технология назарияси ғояларидан фойдаланиш асосида ташкил этилган таълим жараёни баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаш борасидаги ижтимоий буюртманинг бажарилиш ҳолатининг сифат кўрсаткичига эга бўлишига олиб келади.

4. Баркамол шахс ва малакали мутахассисларнинг ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнидаги фаолиятлари ҳамда уларнинг самараси ижтимоий тараққиётнинг тезлашувига олиб келади.

Ўқув жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилиш услублари

Инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқи - олдида маълум бир мақсад қўйиб, сўнг унга томон ҳаракат қилишидадир. Киши мақсади сари қиладиган ҳаракати (фаолияти) жараёнида муайян табиий ва сунъий тўсиқларни енгиб ўтади. Бу тўсиқларни бартараф этиш учун у бир қатор тадбир ва чоралардан фойда - ланади.

Мақсадга етишда муайян тўсиқни енгиб ўтиш учун қўлланиладиган тадбир ва чоралар мажмуини усул дейилади.

Мақсадга етишда бир неча, гоҳо ўнлаб-юзлаб тўсиқларни енгиб ўтиш усуллари маълум бир тизимда қўлланилади. Мақсадга етишда қўлланиладиган усуллар тизимини услуб (йўл) дейилади.

Усулларнинг маълум бир услубда қўлланиш жараёнида ҳар бир ҳаракат мақоми муайян мақсад кўрсаткичларига бўйсундирилади. Ундан ташқари, киши мақсадга етиш жараёнида бир қатор қонуниятларга ҳам тамойил сифатида амал қиладди.

Киши мақсад сари қилган ҳаракатида унинг учун тамойил вазифасини бажарувчи мақсад кўрсаткичлари билан ҳаракати давомида амал қилиниши шарт бўлган қонуниятлар мажмуига методология дейилади. Ҳар бир шахсни, ижтимоий гуруҳни ва бутун жамиятни энг умумий ва хусусий мақсадлари бўлади, инчунин уларнинг энг умумий, умумий ва хусусий методологик асослари мавжуд.

Ҳар бир соҳада мавжуд мақсад кўрсаткичлари билан фақат шу соҳада ҳукм сурувчи қонуниятлар шу соҳада фаолият кўрсаткичлари учун умумий методологик асос ҳисобланади.

Одамлар фаолият кўрсатиш жараёнида ўз ишларини энг умумий, умумий ва хусусий методологиялардан бирдай келиб чиққан ҳолда амалга оширадilar. Акс ҳолда қилган ҳаракатлари зое кетади. Усул, услуб ва методология тушунчаларига умумфалсафий таъриф бериб чиққанамиздан сўнг, уларнинг ўқув жараёнида ишлатилишини кўриб чиқамиз.

Инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқи - унинг ўз олдига мақсад кўйиб, мақсад сари ҳаракат қилишидир. Табиий савол туғилади. Бу мақсадлар қаёқдан пайдо бўлади? Жавоб: ҳар қандай мақсад алоҳида бир шахс, ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг эҳтиёжидан келиб чиқади.

Инсон биоижтимоий мавжудот бўлганлигидан, унинг биологик эҳтиёжи баробарида ижтимоий эҳтиёжи ҳам мавжуд.

Ижтимоий эҳтиёжга кишининг ижтимоий тараққиёти натижасида вужудга келадиган фикр юритиш, фикр алмашиш, билим олиш, меҳнат қилиш, завқланиш, севиш ва севилиш каби эҳтиёжлар киради.

Эҳтиёжни қондириш устида маълум вақт фикр-мулоҳаза юритилгандан кейин эҳтиёж ё инкор қилиниб бостирилади, ёки унга етишиш мақсад қилиб кўйилади.

Мақсад ва унинг кўрсаткичлари аниқ бўлганидан кейин, унга етишиш усуллари тизими излаб топилади ва ҳаракат бошланади. Шундан мақсад кўрсаткичлари билан ҳаракат пайтида ўз мавжудлигини намоён қилувчи қонуниятлар йиғиндиси ушбу фаолиятнинг методологик асосини, яъни амал қилиниши шарт бўлган тамойиллар мажмуини ташкил қилади.

Ҳар қандай жамиятнинг ҳам энг умумий мақсади бўлади. Уни миллий ғоя дейилади. Ўзбекистон Республикаси халқларининг асосий мақсади ҳуқуқий демократик давлат барпо қилиш ҳамда одил фуқаролик жамиятини шакллантиришдир.

Бундай давлат ва жамият сифатларини ифода этувчи кўрсаткичлар бўлади. Улар фалсафанинг энг умумий қонунлари билан биргаликда жамият аъзоларининг барча фаолиятига, шу жумладан, таълим-тарбия соҳасидагиларга ҳам, энг умумий методологик асос вазифасини бажаради.

Педагогик жараёнининг умумий методологияси соҳа олдида қўйган мақсад кўрсаткичлари билан дидактиканинг умумий тамойилларидир. Педагогика соҳа - сининг эса умумий мақсади жамиятнинг энг умумий мақсади, яъни ғоясидан келиб чиқиб, унинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Маориф соҳасининг умумий мақсади ҳуқуқий демократик давлат ҳамда одил фуқаролик жамиятининг талабларига жавоб берувчи кишиларни тарбиялаб беришдан иборатдир.

Ўзбекистонда муаллифлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, эркин, маърифатли ва демократик давлат фуқаролари қуйидаги ижтимоий сифатларга эга бўлиши керак:

- Ақлли - мустақил фикр юрита оладиган;
- Одобли - миллатимиз тўплаган барча фазилатларга эга;
- Меҳнатсевар - меҳнат кишининг ижтимоий эҳтиёжига айланганлиги;
- Билимли - диний, дунёвий ва фазовий билимларни кўп ва чуқур эгаллаб олиб, уларни ҳаётда қўллай олиши;
- Соғлом - жисмоний, рухий ва ижтимоий саломат;
- Миллий ғурурга эга - аждодларимизнинг моддий ва маънавий меросини эгаллаб, улар билан фахрланувчи ва уларни бойитишга хисса қўшувчи;
- Ватанпарвар - Ватан учун, халқ учун фидокорона меҳнат қилувчи, уларни муҳофаза қила олувчи ва зарур бўлса улар учун жонини қурбон қилувчи;
- Инсонпарвар - инсон зотида фақат яхшиликлар уловчи ва улар учун эзгу ишлар қилувчи;
- Жасур ва шижоатли - ҳар бир ишга мардона киришиб, уни шижоат билан охирига етказувчи.

Бу ўнта ижтимоий сифат жамият эҳтиёжларидан келиб чиққан давлат буюртмаси бўлиб, таълим соҳасида фаолият кўрсатаётган ҳар бир инсон

улардан умумий методологик асос сифатида фойдаланиши керак. Бу умумсоҳавий методологиянинг биринчи қисми ҳисобланади.

Умумий методологиянинг иккинчи қисмини ҳамма ўқитувчи (педагог) ларга яхши таниш бўлган дидактика тамойиллари ташкил қилади.

Уларга:

- таълим-тарбия жараёнида таълим олувчи диққатини берилаётган билимга қаратиб, уни жараён охиригача сақлаб туриш;
- ҳар бир билимни илмий асослаб бериш;
- билим беришда талабанинг имконияти ва ёш хусусиятидан келиб чиқиш;
- билим беришда мумкин қадар кўпроқ кўргазмали воситалардан фойдаланиш;
- билим беришда мунтазамлилик билан қўшиб олиб бориш;
- таълим ва тарбия жараёнида талабаларнинг фаоллиги ва онглилигини таъминлаш;
- таълим ва тарбиянинг тизимли, изчил бўлиши ва бирлиги тамойиллари киради.

Ҳар бир фаолиятнинг энг умумий методологик асослари билан бир қаторда хусусий методологияси ҳам мавжуд. Бизнинг мисолда, бу муайян ўқув предмети, муайян мавзу ва муайян дарсларни ўтишда кутилган мақсад кўрсаткичлари билан педагогик технологиянинг беш тамойиллари ҳисобланади.

Педагогик жараёнида амал қилиниши шарт бўлган уч турдаги методологик асосини кўриб чиқдик. Ўқув жараёни билан қўлланувчи ҳар бир ўқитувчи (педагог), тарбиячи ва бошқалар ушбу уч методологик асоснинг ҳаммасига бирдай амал қилиши шарт. Фақат шундагина улар кутилган натижага эришиши мумкин.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

16-Маруза: Педагогик технологиянинг назарий асослари

Режа:

1. Педагогик жараёнига ёндашиш турлари.

2. Янги педагогик технологиянинг асосий принциплари.

Республикамизда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» да таъкидлаганидек, замонавий таълим-тарбия ишларини давлат стандарти даражасига кўтариш учун педагогик жараёнга илғор ахборот ва педагогик технологияларни жорий этиш зарур (3.4 модда). [9]

1999 йил апрел ойида Тошкент шаҳрида ҳамда май ойида Андижонда ўтказилган Республика илмий-назарий семинар қарорларига мувофиқ барча илмий ва олий ўқув муассасаларига кадрларни тайёрлаш миллий моделига мос илғор педагогик технологияларнинг назарий асосларини ишлаб-чиқиш вазифаси юклатилди.

Бу вазифани тўлиқ бажариш мақсадида, энг аввало, олимлар мактабларда ва олийгоҳларда ишлаётган ўқитувчилар ҳамкорлигида бир неча муаммоларни ечиш керак, шу жумлада:

- янги педагогик технологиянинг моҳиятини аниқлаш ва унинг назарий асосларини яратиш;

- унинг принципларини ишлаб чиқиш;

- педагогик технологияни амалда қўллаш учун самарали йўлларини танлаш ва ҳоказо.

Педагогик технология нима? Нега энди шунча йиллардан бери яраб келган таълим жараёнини эскича ташкил этишдан воз кечишимиз керак ва ўқув жараёнини лойихалаштиришга янгича ёндашиш зарур?

Бу йўналишлар:

- Таълим-тарбия мақсад, вазифа мазмуни, тизимини ислох қилиш;

- Таълим-тарбия бошқарувини ислох қилиш;

- Таълимнинг бозор иқтисодиётига асосланган механизмини яратиш;

- Ота-она, ўқитувчи-талабанинг таълим жараёнига бўлган янгича қарашларини шакллантириш;

- ва нихоят, бу туб ислохотларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи - янги педагогик технологияни амалиётга тадбиқ этишдан иборат.

Ташхисланувчан ўқув мақсадларини қўллашга ўтилиши, ўқитиш технологиясида баҳолашнинг ўзига хос янги мазмунга эга бўлишига олиб келади. Мақсад ташхисланувчан усулда аниқланар экан, ўқув жараёнининг боришида унинг белгиларига ҳам эталон сифатида қараш мумкин бўлади. Ўқитиш жараёнида жорий баҳо қайтувчан алоқа ролини ўйнайди ва эталон мақсадга (ёки унинг қисмларига) эришишига қаратилган бўлади. Агар мақсадга эришилмаган бўлса, унда жорий назорат натижалари асосида ўқув жараёнига тузатишлар киритилиши лозим. Шунинг учун ҳам, жорий баҳолар билимларни шакллантирувчи функцияни бажаради. Демак, жорий назоратлар

баҳоланмайди. Жорий мулохазалар мазмуний ҳарактерга эга бўлиб, улар талабага ва унинг фаолиятига тегишли тузатишлар киритишига ёрдам бериши лозим. Якуний баҳо балларда ифодаланади. Жорий баҳо каби якуний баҳо ҳам ташхис усулида қўйилган мақсадларнинг эталон мезоний белгилари асосида аниқланади ва шунинг учун ҳам мезоний ҳарактерга эга бўлади. Ўқув жараёни ҳам шунга мувофиқ йўналишга эга бўлади. Мезоний баҳолаш бу усулда ўқитишнинг асосини ташкил қилади.

Талаба билимларини шакллантирувчи жорий баҳолар, уларга фан (курс) нинг ҳар бир бўлими бўйича тавсия этилган назорат топшириқлари билан аниқланади. Бундан мақсад, талабаларда содир бўладиган қийинчи -ликларни тезкорлик билан бартараф қилишдир. Бундай тест вариантларининг бири бўлим материални тўла қамраб олган бир неча саволлардан иборат бўлиши мумкин. Ҳар бир савол рўпарасида 4-5 та жавоблар (танлаб белги -лаш учун) ёзилади. Ҳар бир жавоб варианты бир қарашда тўғрига ўхшаган бўлиши, лекин фақат биттаси аниқ тўғри бўлиши зарур. Жавоблар А, В, С, Д, Е каби ҳарфлар билан белгиланади. Жавоблар ўз-ўзини текшириш бланка -сига ўтказилади. Уни тўлдириб бўлгандан сўнг, талаба ўз жавобларини тест калити билан таққослайди ва қайси саволларга тўғри (нотўғри) жавоб берган - лигини ўзи аниқлайди. Жавоб бераолмаган саволларни ўзи мустақил равиш - да (зарур бўлса ўқитувчи ёрдамида) ўзлаштиради. Бунда у алтернатив ўқув материаллари (ўқув қўлланмалари, видеоматериал, лаборатория ишларини бажариш учун кўрсатмалар) дан фойдаланиши ҳам мумкин.

Педагогик технологиянинг энг муҳим ютуқларидан бири - тестлар фон - дини, ўқув жараёнининг боришини тўла қамраб олган назорат - текширув топшириқлар тўпламини яратилишидир. Олдиндан тайёрланган, стандартлашган тестлар ишда анчагина қулайлик туғдиради. Ҳар бир ўқув циклида тест ёрдамида баҳолаш тезкор қайтувчан алоқа ўрнатишга имкон беради ва ўқув жараёнини белгиланган мақсад томон кетма-кет равишда йўналтириб туради.

Педагогик жараёнига ёндашиш турлари.

Янги педагогик технологиянинг моҳияти ва аҳамиятини чуқурроқ тушуниш учун, бизнинг фикримизча, педагогик жараёнга комплексли нуктаи назардан қараш керак, чунки педагогик жараён, таълим ва тарбия жараёндан иборат бўлиб, жуда мураккаб, кўпқиррали жараёндир. "Комплексли" деганимизда биз бу тушунчасига "тарихий", "тизимли", "психологик" тушунчаларни ҳам киритяпмиз. Энди ҳар бирини алоҳида кўриб чиқамиз.

А. Таълим - тарбияга тарихий ёндашув. "Педагогика тарихи" фани дарсларида сизга таълим-тарбия саноатининг тарихий жабхаларида тутган ўрни ва тараққиётидаги аҳамияти маълум бўлди. Лекин буни аниқлаш керакки, тарбия ва ўқув жараёнининг моҳияти қадим замондан то бугунги кунгача ўзгармади.

Тарбиянинг моҳияти - ўсиб келаётган ёш авлодни мазкур муҳит, жа - мият талаблари асосида ҳаётга тайёрлашдан иборат бўлиб - жамиятда ўз муҳим ўрнини тутди.

XX асрнинг бошларида Абдулла Авлоний "Тарбия бизлар учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё халокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир" бекорга демас эди, чунки тарбиянинг жамиятдаги роли, унинг ўтмиш ва ҳозирги замонда аҳамияти муҳим.

Таълим эса, тарбия жараёнининг муҳим элементи бўлиб, - бу талабаларда маълумот шакллантирадиган жараёндир.

Мактабдаги, асосан, бошланғич мактабдаги ўқитиш жараёнида таълим, тарбия ва маълумот ўзаро мустаҳкам боғлиқ равишда амалга оширилади.

Ҳаммамизга маълумки, жамиятимиз доимо тараққиёт давом этади. Бунинг учун эса янгича билим бериш, ўзгариб боровчи меҳнат ва ҳаёт шароитларига мувофиқ, танқидий ижодий фаолият билан шуғуллана олиш кўникмалари таркиб топган бўлиши лозим. Демак, тарбия ёш авлодни ҳаётга, меҳнатга тайёрлашда, у мавжуд жамият имкониятларини шакллантириш, янада ривож -лантириш мақсадида кекса авлод томонидан орттирилган тарихий тажрибани тўлдирилган, янада мукаммаллаштирилган ҳолда ёш авлодга сингдиради.

Таълим-тарбия моҳияти сақланаётган ҳолда ўқитувчи ўз иш фаолитида усуллар, воситалар ва шаклларни ўзгарган шароитларда янгилашга мажбур - дир, чунки янги давр унга доимо янги талаб қўяди.

Б. Педагогик жараёнига тизимли ёндашув. Профессор Н.В.Кузьмина ёзганидек, "Педагогик тизим - бу ўзаро боғланган ва талабаларни таълим - тарбия мақсадига йўналтирилган компонентларнинг йиғиндиси".

Бу тизимни янада такомиллаштириш учун биз унинг таркибини ва таркибий қисмларини чуқур ўрганишимиз ҳамда бу тизимда педагогик технологиянинг ўрнини аниқлашимиз зарур. Бу нуқтаи назардан педагогик жараёнини қуйидаги таркибий қисмларга бўлиш мумкин:

Бу жараён бутун жараён бўлиб, ўқитувчи - тарбиячининг талабага-тарбияланувчига педагогик таъсирларни ўз ичига қамраб олади.

Биринчи - назарий, методологик блок - замонавий таълим-тарбия жараёнига жамиятимиз томонидан қўйиладиган талабларни ижтимоий буюртма сифатида ёритилади, вазифаларни аниқланади, фаолиятини ташкил этиш принциплари (қоидаларни) кўрсатади ҳамда таълим-тарбия натижаларига таъсир этувчи омиллар ва зарурий шарт-шароитлар тавсифланади.

Иккинчи - амалий, технологик блок эса таълим-тарбиянинг мақсад вазифаларни муваффақиятли амалга қўллаш учун зарур бўладиган шахс фазилатларини ва билим-кўникмаларини шакллантирувчи усул ва восита, ўқув-тарбия ишларини ташкил этиш шакл ва уюшмаларини ўз ичига қамраб олади. Бу блокдаги элементларнинг йиғиндисини биз "педагогик технология" деб аташимиз мумкин.

Содда қилиб, биринчи блокда - ижтимоий буюртма, иккинчида эса - уни амалга ошириш йўллари кўрсатилган.

Бу иккала блокларнинг ўзаро боғлиқлигини бузиш мумкин эмас, чунки педагогик тизим бузилиб қолса, унинг натижаси самарали бўлмайди.

В. Таълим-тарбия жараёнига психологик ёндашув. Инсоннинг фаолияти психолог нуқтаи назаридан учта турларидан иборат бўлиб (ўйин, ўқиш ва меҳнат), мулоқотда асосланади. Педагог ўз фаолияти ҳамда ўқитув - чилар фаолиятини фақат мулоқот орқали ташкил қилиши мумкин.

Педагогик мулоқот таълим-тарбиянинг психологик асоси бўлиб, уни самарали бошқариш учун мулоқот жараёнининг моҳияти ва механизмини аниқ бўлишини талаб қилади, чунки мулоқот бошқариш технологияси ўз хусусиятига эга бўлган жараёндир.

Шундай қилиб, биз педагогик жараёнга турли хил назардан қараб, қуйидагича хулоса чиқаришимиз мумкин: педагогик жараёнга комплексли ёндашув технология ёрдамида таълим-тарбия мақсади, яъни вазифаларни белгилаб олишдан бошланиб, бу жараённинг бир бутун яхлитликка йўнали - шини назарда тутати.

Янги педагогик технологиянинг асосий принциплари.

Янгиланаётган таълим тизимида якуний натижа, хоҳлаймизми, хоҳла - маймизми, бевосита таълим-тарбия жараёнини амалга оширадиган ўқитувчи

меҳнатининг қандай ташкил этилишига бориб тақалаверади. Таълим зиммаси - га қўйилаётган улкан вазифалар эса таълим беришга муносабатни, ёндошув - ни ўзгартиришни тақозо этмоқда, "Халқ таълими", Бошланғич таълим. Маъ - рифат ва бошқа журнал-газеталарида айнан шу муносабат ва ёндошувни ўзида мужассам этиши лозим бўлган янги педагогик технология хусусида бир қанча мақсадлар эълон қилинди (Ж.Йўлдошев, Н.Сайидахмедов, К.Абдуллаевлар каби). Бироқ хозирдаги ислохотлар жадаллиги мавжуд назарияни тезроқ амалиётга тадбиқ этишни талаб этади.

Янги технологияларни лойихалаш ва улардан таълим-тарбия жараё - нида фойдаланиш маълум қонуниятларга асосланади. Бу асослар педагогик технология (ПТ) нинг ўзига хос жихатларини ифода этади ва методикадан фарқли томонларини кўрсатиб беради. Бошқача айтганда, уларни ПТ прин - циплари, деб аташ мумкин.

Принцип – юнонча - "prīncip" сўзидан олинган бўлиб, асос, дастлабки холат, бошқарувчи ғоя, умумлашган талаб каби маъноларни англатади.

Биз педагогик технология принциплари деганда лойихаланган ўқув - тарбиявий жараённи амалга оширишга юқори натижаларга эришиш учун риоя қилинадиган умумий меъёрлар, қоидалар ва талабларни тушунамиз. Демак, у ёки бу педагогик ходиса принцип бўлиши мумкин, қачонки уни ўқув жара -ёнида ҳисобга олиш (риоя қилиш) зарур бўлса, яъни унга таянилса.

Олиб борилган тахлилий - синтетик тадқиқотларнинг кўрсатишича, ПТ принциплари дидактик принциплардан тубдан фарқ қилади ва ўзида му - ҳим сифат кўрсаткичларини мужассамлаштиради.

Аслида ҳам мактаб (лицей, коллеж, гимназия, олий ўқув юрти) амалиёти ПТнинг моддий воситалари китоблардан, техник жихозлардан ва ўқитиш методикаларидан кўпдан буён фойдаланиб келинади ёки олдиндан режалаш - тирилган таълим-тарбия жараёни ўқитувчи фаолияти орқали амалиётга жорий этиляпти. Шу билан биргаликда ПТ - бу қотиб қолган, сиқувга олинган лойиха эмас, балки таълим ва тарбия самарадорлигини белгиловчи қатор омилларни баҳолаш имконини бера оладиган ижодкорлик, яратувчилик, фидойилик фаолияти натижасидир.

Н.Сайидахмедов томонидан ПТ принципларини аниқлашда қуйидаги холатлар эътиборга олинди:

- 1) мавжуд жамият талабларига мос келадиган таълим-тарбия мақсади;

- 2) дидактик жараённинг объектив қонуниятлари;
- 3) таълим-тарбия жараёнида амалга ошириладиган шарт - шароитлар.

Шу нуқтаи назардан янги педагогик технологияларни амалда қўллашни қуйидаги принципларга боғлаб қўйиш мумкин.

1. Яхлитлик принципи технология лойихаси яратилаётганда педагогик тизимнинг барча элементлари ўзаро таъсир доирасида бўлишини ва ўзаро боғлиқлигини эътиборга олишни тақозо этади;

2. Педагогик технология ўқув-тарбиявий жараёни олдиндан лойиха - лаш ва кейинги босқичда бу лойихани аудиторияда амалга оширишни кўзда тутлади;

3. Якуний натижанинг кафолатланиши ПТнинг яна муҳим принциpidир, ҳамда "Якуний натижа қайси сатҳда бўлиши керак?" саволга кейинги;

4. ПТнинг жуда муҳим принципи: ўқитишнинг тугалланганлик принципи жавоб беради. [4]

Юқорида биз ПТнинг асосий принципларини ёритишга ҳаракат қилдик. Улар, биринчи галда, ўқув-тарбиявий жараёни илмий асосда қўришга йўналтирилгандир ва уларни амалда ижод билан қўллаш зарур.

Хулоса қилиб айтсак, янги таълим тизими, мазмуни, ўқув режа, дарс - ликлар асосида ўқув жараёнини лойихалаштиришга ҳам янгича ёндошиш ва ташкил этиш зарурати туғилмоқда.

Президентимиз Ислом Каримов алоҳида таъкидлаганларидек, "...биз мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлодимиз қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётда нечоғли фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак". Шу сабабли ҳам биринчи навбатда таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, хусусан, бу мазмунга нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятни ташкил қилувчи - ижодий фаолият тажри - баси, теварак-атрофга муносабатларни ҳам киритиш ғояси кун тартибига кўн - даланг қилиб қўйилди. [8]

Ж.Г. Йўлдошевнинг фикрича, бу ғояни ижтимоий ҳаётнинг қуйидаги компонентлари рўёбга чиқариши мумкин:

- фаолият турлари (моддий-амалий, ижтимоий, маънавий);

- ижтимоий онг шакллари (ахлоқ, саноат, сиёсат, фалсафа, фан ва бошқалар);
- ижтимоий муносабатлар тизими (моддий ва мафкуравий);
- моддий ижтимоий ва табиий бойлик (кейинги авлодларга мерос қилиб қолдириладиган бойликлар). [12]

Шундай қилиб, янги педагогик технологиянинг илмий-назарий асослари яратилиб бормоқда десак хато бўлмайди, ҳозирда бу иш давом этмоқда. Педагогик технологияни жорий этиш тажрибасини ўрганиш ва унга ижодий ёндашиш, ўқув жараёнини инсонпарварлаштириш, бунда талабани суи объектдан фаол субъектга айлантириш, билиш фаолиятининг аниқ, мақсадлар -га йўналганлигини ҳамда ўқув жараёнини ишлаб чиқариш жараёни каби такрорланувчанлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Шунингдек, педагогларда турли шаклдаги тест топшириқлари тузиш, уларни синаш малакалари шаклланади ва такомиллашади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

17-майруза: Таълим жараёнида ўқувчи шахси.

РЕЖА:

1. Шахс сифатлари тузилишининг даражалари.
2. Билим, кўникма, малака.
3. Ақлий ҳаракат усуллари.
4. Фалсафада инсонпарварлик қоялари ва уларнинг педагогик технологияларга кўрсатган таъсири.
5. Таълим-тарбия мақсадларидаги ўзгаришлар.

XIX асрда маориф Оврқпада бир қадар тез ривожлана бошлади ва шахс камолотида таҳлимнинг имкониятлари эҳтироф этилди. Айниқса, буюк чех педагоги Я.А.Коменскийнинг ққитиш назарияси вужудга келгач, педагогика деганда биринчи галда айнан дидактика тушунилар эди. Ўанузгача ўозирги замон педагоглари қртасида немис педагоги Гербартнинг “бола тарбияси – уни ққп томонлама ққитиш жараёни натижасидир” деган фикр оммабоп ўисобланади.

XX аср бошларидаёқ шахсни шакллантиришга таҳсир этувчи омиллар кенг тадқиқ қилина бошланди ва қисқа муддатда тажриба тқпланди, бола шахсини ривожлантиришга ўқув фаолиятдан ташқари қйин ва меўнат фаолияти ўам ижобий таҳсир ққрсатиши таъкидланди.

қатор олимларнинг изланишлари натижаси қлароқ қтган асрда педагогика дидактик билимлардан ташқари тарбия назарияси бқйича тизимлаштирилган билимлар билан бойитилади. Шу боисдан, педагогикани ўқув жараёнида амалга ошириладиган тарбия ҳақидаги фан эмас, балки таълим ва тарбия ҳақидаги фан сифатида талқин этиш тқри бқларди. Бироқ, бу шахсни мақсадга мувофиқ шакллантиришнинг икки томонини ифодалайди. Шу боисдан, бир мунча аниқроқ таъриф қуйидагича бқлиши мумкин: педагогика – бу шахсни мақсадли шакллантириш ҳақидаги фандир.

Маълумки, шахсни шакллантиришда ирсият, муҳит, педагогларнинг мақсадли фаолияти, инсон хусусий фаолияти ва ўз-ўзини тарбиялаш каби омиллар катта имкониятга эга. Таклиф қилинган таъриф таълим ва тарбиянинг муҳимлигини пасайтирмайди, аксинча, унинг баъзи бир афзалликларини санаб қтиши мумкин: биринчидан, у педагогик фаолият қрнини шахсни ривожлантириш ва тикланиш омиллари (ирсият, муҳит ва б.) орасида белгилаб беради; иккинчидан, педагогик жараён сифатида таълим ва тарбия аўамиятини мувозанатлаштиради; учинчидан, “тарбия” атамаси қайси маънода – тор ёки кенг – ишлатишни ққрсатиш заруратидан соқит қилади.

Шахсни шакллантириш ҳақида гап борар экан, қатор педагоглар уни “маълумот” тушунчаси билан ққшиб юборишади. Шундай ёндашув акад. В.В.Краевский фаолиятида ўам учрайди. Гап шундаки, шахс аллақачон маълумотли, яъни инсон жамиятнинг меъёрий ўаётига тайёр деб тушунилади. Унда қаратилаётган тушунча “шакллантириш” атамасига, аниқро\и, “шаклланган шахс” тушунчасига тқ\ри келади. Бироқ бу юқорида келтирилган “мақсадли шакллантириш” сўзини “маълумот” сўзи билан алмаштириш мумкин, деган гап эмас. Маълумот сўзининг тарихий маъноси таълим сўзи билан шунчалик яқинки, уни ққллаш, “инсонни ўаётга тайёрлаш учун ққитиш етарли” деган анъанавий ақидани келтириб чиқаради. Дунёга келган гўдак маълум ёшга қадар индивид ҳисобланади. «Индивид» лотинча «инднвидиум» сўзидан келиб чиққан бўлиб, «бўлинмас», «алоҳида», «ягона» маъноларини англатади. Индивид биологик турга кирувчи алоҳида тирик мавжудотдир.

Шахснинг шаклланишида ҳаракат ўзига хос омнл саналади. Гўдак (чақалок) ҳам турли ҳаракатларни қилади. Бироқ, бу ҳаракатлар кейинчалик шартли рефлекслар бўлиб, онгли равишда эмас, балки шартсиз ва шартли кўзғатувчиларга жавоб тарзида юз беради.

Гўдакда нутқнинг ҳосил бўлиши, шунингдек, унинг томонидан ташкил этилаётган ҳаракатлар онгли равишда содир бўла бошлаши ва албатга, ижтимоий муносабатлар жараёнидаги иштирокининг рўй бериши шахс шаклланишининг дастлабки босқичи ҳисобланади.

Шахс деганда муайян жамижтнинг аъзоси тушунилади. Одам-инсон индивиди шахсга айланмоғи учун руҳий жиҳатдан тараққий этган, ўз хусусияти ва сифатлари билан бошқалардан фарқ қилиши лозим.

Ҳар бир одам шахс сифатида турлича намоён бўлади. У ўзининг хусусияти, қизиқиш, қобилияти, ақлий жиҳатдан ривожланганлик даражаси, эҳтиёжи, меҳнат фаолиятига муносабати билан бошқалардан фарқланади. Булар шахснинг ўзнга хос хусусиятлари бўлиб, мазкур хусусиятлари ривожланиб, маълум бир босқичга етсагина у камол топган шахс сифатида намоён бўлади. Шахс ижтимоий муносабатлар жараёнида қарор топади.

Шахснинг ривожланиши, аввало унда шахсий хислатларнинг шаклланиши билан бошланади. Ривожланиш - ўзида шахснинг жисмоний, ақлий ва бошқа хислатларнинг такомилени намоён этадиган жараён бўлиб, бундай хислатлар туғма, баҳзилари кейинчалик эришилган бўлади.

Шахс номини олиш учун нималар керак?- деган саволнинг туғилиши табиийдир. Одам ижтимоий мавжудот сифатидан шахсга айланиши учун унга ижтимоий - иқтисодий ҳаёт шароитлари муҳит ва тарбия керак бўлади. Ана шулар ҳамда шахснинг наслий хусусиятларининг такомиллашиб бориши одамнинг ривожланиши, шахс сифатида намоён бўлишини таъминлайди.

Одам боласининг шахс сифатида ривожланишини, унинг ҳар томонлама камолга етиши учун педагогика фани шахс ривожланишининг умумий қонуниятларини, унга таҳсир этадиган омилларни, ривожланиш жараёнига алоқадор босқичларни аниқлаши керак. Шунингдек, бола шахснинг ривожланишида фаолиятининг ўрни ва аҳамиятини ҳам ўрганиши лозим.

Биз юқорида «ривожланиш» тушунчасини жуда кўп ишлатдик. Энди ушбу тушунчага атрофлича ёндошиб, таҳриф беришга ҳаракат қилайлик. Одам биологик мавжудот саналади, табиий, биологик ва ижтимоий қонуниятларга бевосита бўйсунди.

Бошқача қилиб айтганда, шахс, инсон тирик организмдир, шу сабабли унинг ҳаёти биологиянинг умумий қонунларига, ёшлар анатомияси ва физиологиясининг махсус қонунларига бўйсунди. Булардан ташқари одамнинг қонини инсон бўлиб етишувида аниқ мақсад асосида ташкил этилган ҳатти-ҳаракат, ирода сифатларининг камол топиши асосида айрим нуқсонларнинг бартараф этилиши қийинчиликларни енгиб ўтишга бўлган ишончи ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Маълумки, ҳаёти давомида инсон жисмоний ва психик жиҳатдан ўзгариб боради. Лекин болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади.

Бола мана шу йилларда ҳам жисмоний, ҳам рухий жиҳатдан ўсиши, ўзгариши туфайли шахс сифатида камолга етади, бунда берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аҳзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар системасида ўзига муносиб ўрин эгаллайди.

Анатомик ва физиологик характердаги ўзгаришлар жисмоний ривожланишга тааллуқлидир. Одам бўйининг ўсиши, гавда оғирлигининг ортиб бориши, гавда тузилишининг ўзгариши, қон бо-сими, ўпка сифими, таянч-ҳаракат аппаратининг ҳрлати ва бошқалар жисмоний ривожланиш кўрсаткичларидир.

Темпераментни ўрганиш методикаси. Темперамент формуласи.

Темпераментни ўрганишнинг жуда кўп хилма-хил методлари мавжуд. «Знание — сила» ойномасида (1971 йилги 1-сон, 54-бет) А.Белов тавсифлаган методни таклиф қиламиз. Муаллиф темперамент «паспортини» тўлдиришни, кейин эса анча оддий математик ишлов бериш йўли билан темперамент формуласини чиқаришни таклиф этади. «Паспорт»ни тўлдиришда нима деб жавоб беришни, сиз одатда ҳар куни (қандайдир алоҳида, фавқулодда ҳолларда эмас) ўзингизни қандай тутишингизни ҳисобга олиш керак.

... ШУНДАЙ ҚИЛИБ:

1) Агар сиз...

- A) Сабрсиз, ҳовликма бўлсангиз;
- B) Кувоноқ ва хушчақчақ бўлсангиз;
- C) Босиқ ва совуққон бўлсангиз;
- D) Уятчан ва тортинчоқ бўлсангиз;

2) Агар сиз...

- A) Енгилтабиат, сержаҳл бўлсангиз;
- B) Ғайратли ва ишчан бўлсангиз;
- C) Ишларда собитқадам ва мулоҳазали бўлсангиз;
- D) Янги вазиятда ўзингизни йўқотиб қўйсангиз;

3) Агар сиз...

- A) Бетоқат бўлсангиз;
- B) Кўпинча бошланган ишни охирига етказмасангиз;
- C) Эҳтиёткор ва андишали бўлсангиз;
- D) Нотаниш кишилар билан алоқа ўрнатишда қийналсангиз;

4) Агар сиз...

- A) Одамлар билан муносабатда кескин ва ростгўй бўлсангиз;
- B) Ўзингизга ортиқча баҳо беришга мойил бўлсангиз;

С) Кутишга қодир бўлсангиз;

Д) Ўз кучингизга ишонмасангиз;

5) Агар сиз...

А) Қатҳиятли ва ташаббускор бўлсангиз;

В) Янгиликни тезда илғаб, қабул қилишга қодир бўлсангиз;

С) Камгап ва бекорга гапираверишни истамасангиз;

Д) Ёлғизликка осон кўниксангиз;

б) Агар сиз...

А) Қайсар бўлсангиз;

В) Қизиқишлар ва майлларда тутуруқсиз бўлсангиз;

С) Осойишта, бир маромдаги, ҳис-ҳаяжони яққол ифодаланмаган, ҳаракат ва мимикага бой бўлмаган нутққа эга бўлсангиз;

Д) Муваффақиятсизликда ўзингизни эзилган ва бетоқат сезсангиз;

7) Агар сиз...

А) Тортишувда топқир бўлсангиз;

В) Муваффақиятсизликлар ва ноқулайликларни осон кечирсангиз;

С) Вазмин ва сабр-тоқатли бўлсангиз;

Д) Ўзингиз билан ўзингиз овора бўлишга мойил бўлсангиз;

8) Агар сиз...

А) Тиришқоқлик билан ишласангиз;

В) Турли шароитларга осон мувофиқлашсангиз;

С) Бошланган ишни охиригача етказсангиз;

Д) Тезда чарчаб қолсангиз;

9) Агар сиз...

А) Таваккал қилишга мойил бўлсангиз;

В) Ҳар қандай ишга зўр қизиқиш билан киришсангиз;

C) Кучингизни бекорга сарфламасангиз;

D) Нутқингиз секин, заиф, баҳзан пичирлаш даражасига тушиб қолса;

10) Агар сиз...

A) Кексиз ва аразламайдиган бўлсангиз;

B) Агар иш сизни ҳизиктирмай қўйса, дарҳол хафсалангаз пир бўлса;

C) Вужудга келган ҳаёт тартибига, ишдаги системага қатғий риоя қилсангиз;

D) Сухбатдошингиз характериға беихтиёр мослашсангиз;

11) Агар сиз...

A) Тез, эҳтиросли, пойма-пой нутққа эға бўлсангиз;

B) Янги ишга тез киришиб кетсангиз ва бир ишдан иккинчисига тезда қўшилиб кетсангиз;

C) Тутоқиб кетишдан осонгина ўзингизни тийсангиз;

D) Ҳиссиётга берилувчан бўлсангиз;

12) Агар сиз...

A) Бетайин ва қизикқонликка мойил бўлсангиз;

B) Бир хил, кундалик, сермехнат иш билан банд бўлсангиз;

C) Маҳқуллаш ва танбеҳлардан кам таҳсирлансангиз;

D) Маҳқуллаш ва танбеҳға ниҳоятда таҳсирчан бўлсангиз;

13) Агар сиз...

A) Тажовузкор, уришқоқ бўлсангиз;

B) Дилкаш ва меҳрибон бўлсангаз, ўзингиз учун янги бўлган кишилар билан муомала қилишда тортинмасангиз;

C) Мулойим бўлсангиз, ўз шахнингизга айтилган қалтис ҳазилларга кечирувчан муносабатда бўлсангиз;

D) Ўзингизга ва атрофдагиларга юксак талаблар қўйсангиз;

14) Агар сиз...

- A) Камчиликларга тоқатсиз бўлсангиз;
- B) Бардошли ва ишчан бўлсангиз;
- C) Ўз муносабат ва қизиқишларингизда барқарор бўлсангиз;
- D) Шубҳа билан қарашга, бадгумонликка мойил бўлсангиз;

15) Агар сиз...

- A) Ифодали имо-ишорага эга бўлсангиз;
- B) Жонли имо-ишоралар, ифодали мимика билан ажралиб турадиган аниқ, тез ва баланд овозли нутққа эга бўлсангиз;
- C) Ишга бафуржа киришсангиз ва бир ишдан иккинчисига секинлик билан ўтсангиз;
- D) Ҳаддан ташқари таҳсирланувчан ва азобланувчан бўлсангиз;

16) Агар сиз...

- A) Тез ҳаракат ҳилишга ва ҳал этишга қобилиятли бўлсангиз;
- B) Кутилмаган, мураккаб вазиятда ўзингизни йўқотмасангиз;
- C) Ҳаммага бир хилда муносабатда бўлсангиз;
- D) Ҳаддан ташқари аразгўй(салга хафа бўладиган) бўлсангиз;

17) Агар сиз...

- A) Янғаликка тинимсиз интилсангиз;
- B) Ҳамиша қувноқ кайфият билан ажралиб турсангиз;
- C) Барча соҳада пухталиқ ва тарбияни ёқтирсангиз;
- D) Ичингиздагини ҳеч кимга айтмайдиган ва одамови бўлсангиз, ўз фикрларингизни ҳеч ким билан баҳам кўрмасангиз;

18) Агар сиз...

- A) Кескин, шиддатли ҳаракат қилсангиз;
- B) Тезде ухлаб ва тезда уйғонсангиз;
- C) Янги шароитга, қийинчиликка мослашсангиз;

D) Камҳаракат ва журҳатсиз бўлсангиз;

19) Агар сиз...

A) Қўйилган мақсадга эришишда қатғийтли бўлсангиз;

B) Кўпинча фикрингизни бир жойга тўплаб ололмай, бир тўхтама келишда шошма-шошарлик қилсангиз;

C) Ўзингизни тута билсангаз;

D) Гап қайтармай бўйсунувчан бўлсангиз;

20) Агар сиз...

A) Қайфиятингиз тез-тез ўзгариб туришига мойил бўлсангиз

B) Баҳзан юзада юришга, турли нарсаларга чалғишга мойил бўлсангиз,

C) Босиқ бўлсангиз

D) Атрофдагиларнинг хайрихоҳлиги ва ёрдамани қўзғатишга интилангаз;

Булар сизнинг ўз-ўзингизга берган субъектив баҳоингиз эканлигани унутманг.

Темперамент «паспорти»да сиз ижобий жавоб берадиган сифатларни (қ) белгиси билан қайд қилинг. Агар у ёки бу типдаги темперамент «паспорти»даги ижобий жавобларнинг миқдори 16— 20 тани ташкил этса, сизда темпераментнинг мазкур типига хос белгилар яққол ифодаланганлиги маълум бўлади. Борди-ю, ижобий жавоблар 11—15 та бўлса, демак сизга мазкур темпераментнинг сифатлари муайян даражада хос ҳисобланади. Агар ижобий жавоблар 6—10 тадан ошмаса, сизда мазкур типдаги темперамент сифатлари жуда оз даражада мавжуд бўлади.

Энди темперамент формуласини аниқланг:

$$ТФ \text{ қ} X \left(\frac{Ax}{\Phi} \times 100\% \right) \text{ қ} C \left(\frac{Ac}{A} \times 100\% \right) \text{ қ} \Phi \left(\frac{A\phi}{A} \times 100\% \right) \text{ қ} M \left(\frac{MA}{A} \times 100\% \right)$$

Бунда;

Т_Ф— темперамент формуласи;

X — холерик темперамент;

C — сангвиник темперамент;

Ф — флегматик темперамент;

М — меланхолик темперамент;

А — барча типлар бўйича плюсларнинг умумий сони;

А_х — холерик «паспорти»даги плюслар сони;

Ас — сангвиник «паспорти»даги плюсларнинг умумий сони;

Аф — флегматик «паспорти»даги плюсларнинг умумий сони;

МА — меланхолик «паспорти»даги плюсларнинг умумий сони.

Пировардида темперамент формуласи, жумладан, куйидаги кўринишга эга бўлади:

Т_Ф -35%Х қ 30%С қ 14%Ф қ 21% М.

Бу — мазкур темпераментнинг 35 фоизи холерик, 30 фоизи сангвиник, 14 фоизи флегматик ва 21 фоизи меланхолик эканлигани билдиради.

Агар темпераментнинг қандайдир бир типи бўйича ижобий жавобларнинг сонига оид нисбий натижа 40 фоиз ва ундан юқори бўлса, сизда темпераментнинг мазкур типи устун даражада эканлигани билдиради. Агар бу натижа 30—39 фоизни ташкил этса, у ҳолда мазкур типнинг сифатлари анча яққол ифодаланган бўлади. Агар натижа 20—29 фоизни ташкил этса, мазкур типнинг сифатлари ўртача ифодаланган бўлади. Натижа 10—19 фоизни кўрсатса, темпераментнинг бу типига хос хусусиятлар оз даражада ифодаланган, деб айтиш мумкин.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

18-маъруза: Педагогик технологияларнинг илмий асослари.

РЕЖА:

1. Педагогик технологияларнинг аспектлари.
2. Педагогик технологиялар даражалари.
3. Педагогик технологияларнинг таркибий тузилиши.
4. Педагогик технологияларга қўйиладиган талаблар.

ПТ – педагогик фанлардан бири.

1) ПТ – маълумотни ишлаб чиқиш, намоиш этиш, тасаввур қилиш, ўзгартириш усул ва воситалари йиғиндиси;

2) Ўқитувчининг ўқувчиларга педагогик жараён давомида зарур техник ва ахборот воситалари орқали таъсир кўрсатиш йўллари бақидаги фан.

Педагогик маҳорат қуйидагилардан намоён бўлади:

- 1) Зарур маълумот танлаш.
- 2) Оптимал усуллардан фойдаланиш.
- 3) Оптимал воситалар ишлатиш.

Таълим технологияси бу тизимли категория ва унинг **таркибий қисмлари** қуйидаги

- 1) *Таълим мақсади.*
- 2) *Таълим мазмуни.*
- 3) *Педагогик мулоқот (ўзаро таъсир) воситалари.*
- 4) *Таълим жараёнини ташкилланиши.*
- 5) *Ўқитувчи, ўқувчи.*
- 6) *Фаолият натижаси.*

ПТ – таълим беришнинг самарали йўлларини ўрганувчи фан. ПТ – таълимда ишлатиладиган усуллар, тамойиллар тизими.

ПТ – кечаётган реал ПЖ

ПТ манбаси бўлиб педагогика, психология, социология фанлари нотуқлари, илғор педагогик тажриба, энтпедагогика ўтган асрлар давомида яратилган барча эътиборга лойиқ ютуқлар.

Хар хил бажарувчилар қўлидан турли технологиялар турлича кўринишга эга бўлади. Бу ерда педагог шахси сифатлари, ўқувчиларнинг ўзига хосликлари, синфдаги психологик мухит ва кайфият рол ўйнайди. Бир хил технологияни қўллаётган икити ўқитувчи етишган натижа бир хил бўлмаслиги мумкин, лекин улар бир бирига яқин бўлади. Демак, технология шахс томондан ўзлаштирилади, лекин шахс асосий аниқловчи ролини ўйнайди.

Я. А. Каменский мактабни типография билан солиштирган: «Типография ишчилари китоб яратиш қандай воситалар билан фойдаланса, шундай воситалар билан ўқитувчи ҳам таълим жараёнида фойдаланади» - деган эди у.

Шундай қилиб у оқимли ишлаб чиқариш тамойилига асосланган технология яратди. Ушбу технология элементлари бу: 1) Мактаб хаётини синф-дарс асосида ташкиллаш.

2) фанларни алоҳида ўқитиш.

3) таълим мазмунини етказишнинг маълум қоидаларга асосланган (кўрсатмалилик, тизимлилик, навбат ва бошқалар)

1) И. Т. Пестеловци ўз ютуғи деб ҳар қандай педагог ҳар қандай ўқувчини тарбиялай оладиган механизм яратиш деб билган.

2) Ижод педагогикаси технологияни тан олмаган «шахслар нечта бўлса, уларни тарбиялаш воситаси ҳам шунча». – деган улар.

Муаммоли савол: ҳар икала концепцияга далил келтиринг ва сиз тўғри деб ҳисоблаган нуқтаи назарни аниқланг.

XX асрни 20 йилларида педагогика тарихи борасида ката ишлар олиб борилди – педагогика фани ривожланди.

1) бола ривожланишига таъсир этувчи маиший, табиий, иштимой, маданий факторларни ўрганиб чиқиш.

2) Табиат, меҳнат иштимой муносабатлар дунёсига олиб кириш билан болани тасаввурини бойитиш ва ривожлантириш (оила, қишлоқ, мамлакат, дунё)

3) Ҳаётни ўзгартириш меҳнат орқали шахсий шароитларни, муҳитни ўзгартириш.

XX аср 90 йилларида бошқа тўқтаи назар шаклланди (В. С. Виготский, С. Л. Рубинштейн) ғояси тобора ривожланиш фақат ва фақат таълим тарбия таъсирида рўй беради.

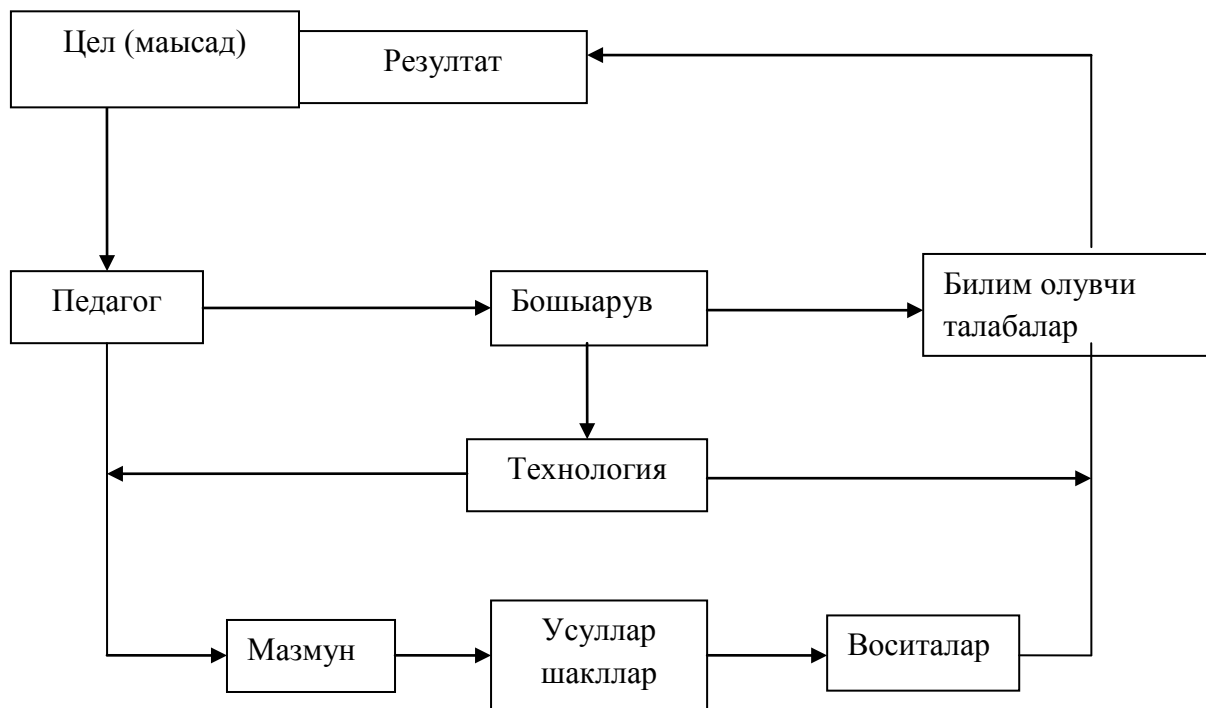
А. С. Макаренко технологияси. Жамоода тарбиялаш.

Кўп технологиялар уларни яратган шахс номини олган ва унинг ўлими билан сўнган, лекин ктга кучга эга бўлганлари бошиданок объективлаштирилган.

Анъанавий ўқитиш технологияси. Масалан: нимага айнан XIX аср охири ва XX аср боши педагогик технология яратиш даври бўлди.

Педагогик тизим ва ундаги бугунги ўзгаришлар.

Педагогик жараён педагогик тизимда бўлиб ўтади. Педагогик тизим бир неча таркибий қисмдан иборат бўлиб улар ўртасидаги боғлиқлик жуда мустаҳкам.

Ушбу тузумда мақсад ва натижа бир бирига қиёсланади ва уларни максимал даражада мос тушиши ПЖ-ни самаралилигидан далолат беради.

Технология контракт мавжуд бўлган шароитдан келиб чиққат холда лойихалаштирилади.

Технолог яхши маълум бўлган, исботланган далилларга таянади. У эксперимент ўтказиш билан шуғилланмайди, аксинча олдиндан белгиланган натажа асосида иш олиб боради. Технологияни бирор – бир қисмидан вос кеча олмаймиз – бу тузумни ортиқча ўзи йўқ.

Хар бир П Тизимнинг мақсади самаралиги 100%, бундай натижага яқинлашиш учун албатта қўйилган мақсадлар билим олувчиларнинг ривожланиш соҳасидаги яқинроқ бўлган мақсадлар бўлиши шарт.

П Тизимни самарасини оширишни икки йўли бор: интексив ва экстенсив. Интексив ривожланиш П тизимининг ички имкониятларидан фойдаланган холда амалга оширилади. Экстенсив эса, қўшимча пул сарфлашни тақазо этиш.

Қайси муаммолар кўпроқ иновациялар объектига айланади? 1) (қандай қилиб) ўқиш мотивациясини ошириш; 2) дарсга ажратилган вақт ичида қандай қилиб кўпроқ материалларни ўзлаштириш; 3) таълим «тезлигини» ошириш; 4) вақт йўқотишлардан хам бўлиш ва хаказо.

II. Тизимидаги инновациялар йўналиши.

1. Умуман II Тизим
2. Ўқув юртлари
3. Педагогик назария
4. Ўқитувчи
5. Билим олувчилар
6. Педагогик технология
7. Мазмун
8. Шакл, усул, восита
9. Бошқарув
10. Мақсад ва натижалар

Иновацион ўқув юртлари деб, ўз фаолиятига янгиликлар киритаётган ўқув юртлари номланади.

II Т-лар деганда Я. А. Коменский фаолиятдан бошлашимиз мумкин.

Мактаб – устахона, жохли типография. Ўқитувчи бола тарбиясида босмахона ишчиси туфайли иш олиб беради, ўхшаш воситалар ишлатади. Таълим асоси – вақт, фанлар ва усулларни оптимал режалаштириш. Я. А. Коменский технологиясига оқимли ишлаб чиқариш тизим тамойилига асосланган.

Асосий тарбиявий қисмлари:

- мактаб хаётини синф, дарс тизимида асослантириш.
- таълимнинг фанлар тизими орқали бериш.
- ўқув мазмуни етказишга бўлган бир неча қоидалар (кўрсатмалилик, тизимлилик, кетма-кетлик ва хаказо)

И. Т. Песталоцци

Махсус тайёрланган ўқитувчига ҳар қандай ўқувчини тарбиялашга имкон берувчи механизм.

Ижод педагогикаси: Линде

Бола шахси – бетакрор. Болалар сони неча бўлса, унга таъсир ўтказиш учун ҳам шунча тарбия воситалари, йўллари мавжуд.

«Усул – маълум шахснинг мулки.»

Л. Н. Толстой, К. А. Вентцел – шахснинг индивидуал хосликлари биринчи ўринда туради.

XX асрнинг 20 йиллари.

Педагогика фани ривожланиши (бола ривожланишининг қонуниятлари ўрганувчи фан)

1. Болани хар тамонлама ўрганиб чиқиш.
2. Болани табиат, меҳнат ва ижтимоий ҳаётга олиб кириш орқали уни маънан бойитиш, ривожлантириш.
3. Ҳаётга нисбатан фаол бўлиш – маълум ўзгартиришлар киритиш. Болалар ижтимоий ҳаётда зарур кўникмаларга эга бўладилар.

М. С. – келтирилган схемага аниқловчи сўз (охирига) (диалектик ёзинг)

XX асрнинг 30 йиллари.

Л. С. Вьготский, С. А. Рубинштейн, А. Х. Леонтов (юқоридагига тескари) Бола ривожланиши фақат ва фақат ўқитиш ва тарбилаш орқали амалга оширилади.

А. С. Макаренко

Жамоа концепцияси – Болани жамоада ва жамоа орқали тарбияланиши.

Жамоа қадриятлари, унинг ўзига хослигини шакллантириш. Бундан ташқари – моддий бойликлар яратувчи меҳнат фаолияти ҳам муҳим рол ўйнайди. ПТ таснифига тегишли қуйидаги фикрларни шаклланишига олиб келди:

-концептуал асос ПТ ни мазмуни, педагогик жараён субъектларини узаро муносабатларини фаолият турларини белгилайди.

- ПТ унинг муаллифи шахси билан узвий боғлиқ. Лекин технология канчалик муаллифдан объективлашган бўлса, шунчалик кучлидир.

- Хар бир технология тарихий ижтимоий маданий, иктисодий муҳит, ҳолат таъсирида яратилади.

М.С. XX асрнинг 20-30 йилларида талимда булиб ўтган янгиликлар эътиборни жалб этади. Нима учун айнан шу даврда таълимда қуш кашфиётлар руй берди?

Шу давр турли йуналишлар, мактаблар, ижодий изланишлар булиб утди, Пт лар яратилди, куп тажрибалар утказилди.

XX асрнинг 20 йилларида С.Т.Шацкий Ушбу ажойиб педагогик карашлари асосида «мактаб марказида китобдан олинадиган билим эмас, балки меънат фаолияти бўлиши зарур». деган фикр ётади. С.Т.Шацкий, олдга сурган шиорлар:

Болалар мактаб учун эмас, мактаб болалар учун.(м.с) **қайси фалсафий оқим гояларига яқин?** «Ўқитувчилар эътибор марказида фанларни ўтиш эмас, балки бола ҳаёти туриши керак» Педагог фаолиятини С.Т.Шацкий 3 этапга бўлган.

1- болани атрофлича ўрганиб чиқиш (уйда, кўчада, ғамма жойда) (м.с) **нимаси норел?**

2- бола дуёқарашини бойитиш, уни қадрятлар тизимида олиб кириш.

2- олинган билимларни ҳаётий тажрибага айлантириш. Тажриба станциясида ўқувчилар картошка, редика, қизилча етиштиришган махсулот ишлаб чиқариш самарасина ишлаб чиқишган, ўз ишини режалаштиришни ўрганишган (м.с) **нимага шу даврда меънат фаолиятига, айниқса қишлоқ хўжалигига катта эътибор кўрсатилган.**

Н.И.Попова тажрибаси.

Илғор рус ва чет эл гояларини мужассамлаштирувчи Попова очган мактаб «Ҳаёт мактаби» деб номланар эди. Асосий гоялар:

- 1 мехнат бола тарбияси ва ривожланишининг муҳим таркибий қисми.
- 2 Таълимда изланиш усуллари ва ўйин шакллари устунлиги.
- 3) Боланинг атрофдаги ҳаёт билан узвий боғлиқлиги.

Ёз дастури ўз ичига қишлоқ хўжалик ишлари, тажриба қўйиш ва изланиш олиб боришни ўз ичига қамраб олган. Натижа табиатни англаш.

Попова технологияси асосий элементи – ўқувчи изланиш фаолиятини ташкиллаш. Бунда ўқитувчи роли – билим трансметори узатиб бекрувчи эмас, баоки болалар фаолиятини ташкилловчисидир.

Субъектив ўртасида ғамкорлик муносабатлари юзага келади.

Болалар фаолияти почта, вакзал, магазин, новойхона ва хоказоларда ўтар эди. Фаолият схемаси. Материал тўплаш. Уни таълили натижалари

Мактабнинг асосий тамойиллари ўқувчиларга ортиқча меънат юкламаслик.

Меънатнинг иккинчи босқичида ўқувчилар устахоналарда касб эгаси бўлиб етишар эдилар.

Ўқиш билан биргаликда тасвирий санъат, театр, чизмачилик, коллекциялар йиғиш, драматик санъати ривожлантирилган.

Ушбу _____ асосий қисми – ўйин фаолияти ташкиллаш: 1) эркин ўйинлар- ўйинчоқлар, _____, бекинмачок; 2) ҳаракатли ўйинлар, беллашувлар, меънат фаолияти ҳам ўйин элементларини ўз ичига олган. **«Бола меънатфаолиятида ўйин қанчалик кўп бўлса у шунчалик уни ҳаёти билан боғланиш кетади»** деган ғоя мавжуд эди.

«Достоевский номидаги мактаб» (ШКИД) В. Н. Сорока – Росинекий.

Тарбияси қийин бўлган етим болалар билан ишлаш тизими муалифи. **Асосий ғоя – бола ижодига текиш.**

Ушбу тизим таркибий қисмлари: 1) таянч билим (ҳар куни 10 саотдан дарс) ва 2) ижод болалар энергияси шунга сарифланиши учун.)

С-Р болани ўз-ўзини тарбияланишига катта эътибор қаратган. У маъсус фанлар _____ яратилиши ҳақида савол қўйган. Биринчи бўлиб педагог психологиясини ўрганган ва уларни шундай классифни берган:

1) назариётчилар; 2) реалистлар; 3) _____ (тадбиқчилар); 4) интуитивистлар (артистлар).

Педагогик технологияни назарий таснифи.

АТ лар классификацияси

Педагогик технология атамаси 70 – йилларда АҚШ да биринчи бор пайдо бўлди ва тез орада кўа мамлакатларда оммалашиб кетди. Чет эл адабиётида Педагогик технология аввалом бор «таълим жараёнида техник воситаларни ишлатиш» маъносини аниқлатади.

Айнан 70 йилларда педагогикада таълим жараёни бу тўлиқ бошқарила оладиган жараён деган ғоялар шаклланди, бундан қуйидаги келиб чиқди:

таълимдаги муаммолар аниқ аниқ берилган мақсадга эга бўлган таълим жараёнини бошқариш орқали ечиш мумкин.

Шундан сўнг турли илмий журналларда педагогик технология таърифини берувчи кўп мақолалар билан чиқилди.

Педагогик технология бир неча **аспектлардан** кўриб чиқдик.

Энди хар қандай (3)**педагогик технологияга қўйиладиган асосий талаблар** деб тан олинаётган қоидаларни келтирамиз. Ушбу талаблар ҳам рус олими Г.К.Селевко томонидан шакллантирилган.

1. *Концентуаллик*. Хар бир технология маълум бир илмий концепцияга асосланган бўлиши шарт ва Ушбу концепция ўз ичига таълим мақсадларига эришишнинг фалсафий, психологик дидактик ва ижтимоий педагогик асоси исботини ўз ичига олган бўлиши керак.

2. *Тизимлилик*. Педагогик технология тизимни барча сифатларига эга бўлиши шарт. Булар: жараённи мантиқлилиги, барча қисмларни ўзаро узвийлиги, бутунлиги.

3. *Бошқарувчанлик* мақсадни олдиндан белгилай олиш режалаштириш, таълимий жараённи лойихалаш. Хар этапни диагностика қилиш, турли усул ва воситалар ишлатиш йўли билан натижани коррекция қила олишни назарда тутати.

4. *Самаралилик*. Замонавий технологиялар конкуренция мухитида қўлланилмоқдалар ва натижалари сарфланадиган маблағлари томонидан самарали бўлишлари, таълимнинг маълум стандартига эришишни кафолатлаши шарт.

5. *Такрорлана олиш* турли ўхшаш ўқув юртларида бошқа субъектлар томонидан ҳам ишлата олишни назарда тутати.

ИТ классификацияси (таснифи).

Махсус адабиётларда педагогик технологиялар **классификацияси** берилди. Умумлаштирилган холда ушбу тизимни Г.К.Селевко берган.

1. *Қўлланиш даражаси* (уровенр) нуқтаи назар.

(умумметодологик), (махсус услубий), (локал модулар)

2. *Фалсафий асоси:*

Материалистик, илмий гуманистик, идеалистик, диний антигуманистик ва бошқалар.

3. Шахс ривожланишига таъсир кўрсатувчи асосий деб олинган омил бўйича: биоген, социоген, психиоген, идеалистик.

Бугун шахс шаклланишига бир эмас бир неча омил таъсир кўрсатиши тан олинган. Лекин турли технологиялар омиллардан бирини устун қўяди.

4. Педагогик технологияларнинг муҳим томони жараёнда таълим олувчи позицияси ва унга нисбатан таълим берувчи муносабатидир. Шу нуқтаи назардан бир неча типдаги технологиялар мавжуд.

А) *Авторитар технологиялар* ... педагог ягона фаол шахс. Ўзбекирликнинг йўқлиги, мажбурлаб ўқитиш.

Б) *Дидактоцентристик технологиялар* – бунда ўқувчи шахсига безътиборлик, ўқитишни тарбиялашдан кўра устун қўйиш, ўқитиш воситалари шахсни шакллантирувчи асосий омил деб ҳисобланади.

В) *Шахсга қаратилган технологиялар*, бутун таълим тизими марказига шахсни қўядилар, унинг табиий қобилиятларини ривожлантириш, унинг ривожланиши учун хавфсиз шароитлар яратиб беришни ўз мақсади деб билади. Бу технологияларда шахс таълим тизимининг мақсади бўлиб чиқади. Бу технологиялар 3 га бўлиниши мумкин.

1. *Инсонпарварлик технологияси* – бошқалардан инсонпарварлик моҳияти, шахсга ёрдам беришга йўналтирилганлиги билан ажралиб туради. Улар болага нисбатан ўрнат ва муҳаббат ҳояларини олдга суради.

2. *Ҳамкорлик технологияси:* педагог ва ўқитувчилар ўртасида демократик муносабатларни қўллаб қувватлайдилар. Ўқитувчи ва талабалар биргаликда мақсадни, таълим мазмунини аниқлайдилар, баҳолайдилар, ҳамкорликда изланадилар.

3. *Эркин тарбия технологияси* болага унинг ҳаётидаги маълум миқдорда мустақил танлаш учун шароит яратиб беришни назарада тутди. Шунда бола ташқи таъсир орқали эмас, балки ички туйғулардан келиб чиққан ҳолда мақсадга интилади.

Бугунги кунда анъанавий таълимни замонавийлаштириш йўлида биргина технологияга асосланган ўқитиш учрамайди. Одатда ўқитиш асосида бир технологиялар элементлари бир йўла қўлланилади.

Муаммо ҳар бир позицияни + (ижобий) ва –(салбий) томонини аниқланг.

Масалан:

1. Педагогик муносабатларни демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш. Бу йўналишга мисол қилиб Ш.А.Амонашиливли, Е.И.Илрин, Мамажонов Т ларни айтиш мумкин.

2. Ўқувчилар фаолиятини фаоллаштириш ва интенсевлаштириш асосидаги технологиялар: бу ўйин технологиялари, муаммолаи ўқитиш, таянч белгилар ёрдамида (В.Г.Шаталов технологияси).

3. Ўқув жараёни бошқарувини самарасини оширишга йўналтирилган технологиялар. Масалан: программалаштирилган ўқитиш, дифференциал ўқитиш, компютер технологиялари.

4. Услубий ва дидактик ўзгартиришлар киритиш. Масалан: П.М. Эрдиевнинг дидактик қисмларни катталаштириш технологияси, «маданиятлар диалог» (Л.С.Библер) ва бошқалар.

5. Халқ педагогикаси усуллари қўлловчи шахс табиатига мослаштириладиган технологиялар: Л.Толстой, М.Монтессори.

Бундан ташқари:

Олдинлаб кетиш технологияси;

Муаммо асосида қурилган технология;

Эмоционал-психологик асосга эга технология;

Муқобилликга асосланган технология; ва бошқалар.

Таълим жараёнини вазият ўйин асосида қуришни назарда тутувчи технология.

Таълим жараёнини диалог асосида тузишни назарда тутувчи технология.

Таълим жараёнини жамоада ўқитиш усули асосида ташкиллашни назарда тутувчи технология

Алгоритм асосида ташкилланган технология.

Дастурлаштирилган асосда қурулган технология.

Этнопедагогик технологиялар.

Муаммоли савол: Халқ кашф этган ўқитиш, тарбиялаш йўллари

ям технология деб аташ мумкинми?

Ўзбек халқ педагогикасининг ўзига ҳосликлари борми ёки барча халқлар педагогикалари бир-бирини такрорлайдиларми?

Жахон ғамжамияти интеграллашуви халқларнинг Ўзбекистон маданиятига бўлган эътиборини тобора кучайтирмоқда. Турли маданиятларни мавжудлиги дунёни рангбаранглиги битта полимаданият таълим ғақида гапиришга имкон беради. Ушбу таълим инсонларнинг дунёқарашини бойлигини таъминлайди.

Этнопедагогик назарияларнинг тахлили тахлили одам ўзини дунё, умуминсоний, маданият билан таққослагунча, бошқа маданият «тили» ни ўргангунича у ўз миллати, маданияти билан танишиб чиқиши зарур. Фақат таълим гуманизацияланиши этномаданий кўпфирлиликни шакллантиришга имкон яратади. Кўп урушлар мусибатлари таъсирида инсоният шундай фикр ишлаб чиқди. Маданият бу техникавий прогресс, танк, самолёт ва узоққа учадиган ракета эмас, бу цивилизацияларда минг йилликлар ичида пайдо бўлаётган ва ривожланаётган маънавий инсон ғуқуқини аниқловчи йўриқномаларни ривожланиш даражасидир.

М.С. Этнопедагогика ва шу кунгача сиз таниш бўлган педагогик фанларни фарқи нимада?

Талимни халқ педагогикасига асослаб ташкиллаш жуда қийин жараён ва унинг механизмларидан бирдан-бири бу таълим тизимида халқ томонидан яратилган жамоа арзосини тарбиялаш усул ва услубларни қўллаш. Бу ижтимоий тажриба, жамоада тутиш қоидалари, анъанавий ҳаёт тарзи ва миллий маънавийтни авлоддан авлодга ўтишидир.

Ушбу педагогика миллий характер ғусусиятларини тарбия жараёнига бўлган қарашларини инобатга олади. Бу ғоялар аниқ шаклланган педагогик тизим кўринишига эга эмас. Улар тарбия тизимида халқ манфаатлари учун муҳим бўлган муаммоларни ечимда иштирок этадилар. Яъни халқ педагогикаси функцияси амалий тарбия масалаларини ечишда кўринадди. ва одамлар онгига ақлий, маънавий экологик, эстетик, жисмоний, маданиятни турли жихатларини кириб боришига ёрдам беради.

М.С. Ўзбек халқ педагогикасини ўзига хос жихатлари деб қайсиларини биласиз?

Масалан: Ўзбек ва Кавказ халқларида ёши катталарга хурмат тарзида бўлиш одат тусига кирган бўлиб, шу кунгача ғам тарбияда муҳим ролр ўйнайди. Ушбу халқларга бошқа миллатларга бўлган толерантлик хос.

Инсонла доимо бир-бирларини тарбиялаб келадилар... Бу жараён уларнинг ҳар хатти харакатида намоён бўлади: ҳо у саволга жавоб бўлсин, ҳо

сўзлаш оъанги, табассум ёки жиддий қараш, кириб келиш ёки чиқиб кетиш, илтимос ёки талаб, мулоқатга киришганда ёки орани очик қилганда – деган эди бир донишманд. Шу жумладан инсонлар ўртасидаги барча ранг-баранг муносабатлар мужассам.

Ушбу муносабатлар халқ ижодиётида табиий равишда акс этган. Ушбу маданият қатламида ҳар бир инсон ва ҳар бир оилани маънавий баркамоллиги изохланади. Масалан барча халқларда эр-хотинни ўзаро муносабатлари мустаҳкам бўлиши мумкинлигини таъкидловчи мақоллар бор. Кўп мақоллар оила аъзоларини вазифаларни аниқлаб беради. Фолклор аёл кишига нисбатан яхши муносабатда бўлишни, ҳақиқатга интилишни ростгўйлик олий сифатлар деб ифодалайди. виждон ва номус ўқидаги моқоллар ҳам фолклорни жуда катта қатламини ташкиллайди.

Шахсан ижобий фазилатларини шакллантириш халқ ижодиётини етакловчи мавзулардан бири:

«Кимки мени мактаса ўша менинг душманам» (Корейс мақоли)
«Мақталгандан, ёмонлангандан кўра узокроқ юр» (Рус мақоли), «Кимдаки камчиликлар кўп бўлса, ўша бошқаларда ҳам ларни тез топа олади».

Дунёнинг барча халқларида бола тарбияси билан буви ва боболар шуғулланиб келишган Шунинг учун ҳам қарияларни жамиятда тутган ўрни мусылмонларда ҳам, христианлар ҳам, буддистлар ва яъудийларда жуда юқори. Барча динларда маънавий қадриятларни умумий тамойиллари ва тизими мавжуд ва улар бир-бирларига ўхшаб кетади, шунинг учун биз умуминсоний идеаллар ўқида гапиришимиз мумкин. Мисол учун олти дунё динлари томонидан эътироф этиладиган бир «Олтин қоида»ни келтирамиз:

Буддизм: Ўзинг ёмонлик деб билган нарсани бошқаларга қилма.

Индуализм: Сенга оғриқ келтирадиган нарсани бошқаларга ҳам қилма.

Яқудилик: Ўзинг ёмон кўрган нарсани бршқага ҳам қилма.

Даосизм: Яқин инсонингни ютуғини ўзингни ютуғинг деб, йўқотишини ўзингни йўқотишинг деб бил.

Ислом: Ўзига раво кўрган нарсани укаси ёки синглисига раво кўрмаган инсонни эътиқодли инсон деб бўлмайди.

Христиан дини: Сенга қандай муносабатда бўлишларини истасанг, бошқаларга ҳам шундай муносабатда бўлгин.

Ўсиб келаётган авлодни бошқа миллатларга нисбатан томранглик руҳида тарбиялаш саёрамизни эртанги кунини тинч, барқарор бўлишини таъминлайди. Ушбу тарбияда меҳмондўстлик одатига ўргатиш муҳим ўрин тутди. Ўзбек ўалқида бу анъана жуда ривожланган. Меъмондўстлик турли

халқлар ўртасида муносабатларни ўрнатишда ёрдам берган бу аҳоқалар эса мулоқатда бўлган халқларни тарақий этишига олиб келган.

БМТ ва ЮНЕСКО ХХІ асрни биринчи ўн йиллигини Голерантлик ўн йиллиги деб эълон қилишди.

Масалан: чечен мақолида «Ақлли одамга бутун дунё Ватандир дейилади» Мана бу эса осетик мақоллари: «Дунёни эмас унда мавжуд бўлган барча билимларни запт этишга интил», «Кимки ўз халқини яхши кўрмаса бошқа халқни ҳам яхши кўрмайди», яъудийлар мақоли «Ким қаърамон? Душманини дўстга айлантираган қахрамон»

Олимлар ХХ аср охирларидагина тинчлик ва зўравонсизлик концепцияларини ишлаб чиққан бўлсалар бу ғоялар халқларда минг йиллардан бери яшаб келмоқда.

Болаларни толерантлик рухида тарбиялаш учун тажриба сифатида Россияда маъсус боғча ва мактаблар очилди. Унда 32 та миллат вакиллари таълим оладилар. Ушбу мактаб ўқув режасига регионал (ъудудий) курслар киритилган. Унда турли халқлар маданияти билан боғлиқ бўлган маълумотлардан фойдаланилган.

Дарсдан ташқари вақтда турли тадбирлар ўтказилади, масалан: миллий таомларкўриги, миллий санъатлар фестивали, миллат ғафтаси ва ь.к.

Натижада мактабда сўнги 8 йил ичида бирор бир миллатлараро конфликт бўлмади. Психологик-педагогик диагностика эса болаларда толерантлик индексини юқори даражада эканлигини кўрсатди.

Кўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

19-майруза: Хозирги замон анъанавий таълими.

РЕЖА

1. Анъанавий таълимнинг тамойиллари, мазмуни.
2. Анъанавий таълим усулларининг хусусиятлари.
3. Анъанавий таълим шаклларининг ижобий ва салбий томонлари.

Мавзуда педагогик технологиялар тушунчаси ва унинг аспекти: илмий, жараёнли – ифодавий (ифода этиш, ўқув жараёни алгоритми), жараёнли – амалий (ўқув жараёни амалга ошириш).

Педагогик технологиялар даражалари; умумпедагогик (умумдидактик), хусусий методик (предметли), локалр (модули).

Педагогик технологияларнинг таркибий тузилиши; концептуалр асоси, мазмунли яхлит, процессуалр қисми – технологик жараён. Педагогик технологияларга қўйиладиган талаблар (технологик курсаткичлари); тизимлилик, бошқаручанлик, самаралилик, кайта такрорлаш.

Педагогик технологияларнинг илмий асослари; материалистик ва идеалистик, диалектик ва методик, илмий ва диний, инсонпарварлик ва инсонпарварликка қарши прогматик ва экстенсиялистик, эркин тарбиялаш ва мажбурлаш назариаси ва бошқалар ёритилган.

Мавзуда кўриладиган масалаларнинг қисқача мазмуни (аннотация):

Мавзуда анъанавий синф – дарс технологиясининг фаркланиш белгилари, анъанавий таълимнинг классифакцион тамойиллари, анъанавий таълимнинг принциплари, анъанавий таълим мазмуни ва методикаси хусусиятлари, таълимнинг анъанавий шаклининг ижобий ва салбий томонлари ёритиб берилган.

Мақсадлар каталоги - талаба бу мавзуни тўла ўзлаштиргандан сўнг:

Анъанавий синф – дарс технологияси энг аввало ўзининг авторитар характерга эга эканлиги билан ажралиб туради.

“Авторитар педагогика”нинг яроқсиз томонлари нимадан иборат эди? деган саволга Ўзбекистон Миллий Университети хузуридаги Олий педагогика институтининг “Олий таълим педагогикаси” кафедраси мудирини,

ЎзПФИТИнинг “Янги педагогик технологиялар илмий асослари” лабораторияси раҳбари Нурали Сайидахмедов қуйидагича жавоб беради:

- Шўро давлатига хизмат қилиб келган педагогикага объектив баҳо бермасдан туриб янги аср педагогикаси ҳақида фикр юритиш мутлоқо мумкин эмас. Педагогика инсон фаолияти билан шуғулланувчи соҳа сифатида ўз тузилмасида жараённинг субъект ва объектларини қамраб олади. Анъанавий “субъект-объект” педагогикасида ўқувчи объект ҳисобланиб, ўқитувчи унга тажриба узатар эди. Замонавий педагогика, кўпроқ, болага ўқув фаолиятининг субъекти сифатида, ўз-ўзини бошқарадиган ва ўзини намойиш этишга интилаётган шахс сифатида мурожаат қилмоқда. Анъанавий педагогика хусусида матбуотда, диссертацияларда баъзи бир танқидий мулоҳазалар билдирилмоқда. Бизнингча, авторитар педагогиканинг ҳақиқий “қиёфа”сини очиш уни педагогик тизим нуқтаи назардан батафсил таҳлил этиш керак бўлади. Чунки, XXI асрда таълим-тарбияни ҳаракатга келтирувчи куч ўзида аниқ дидактик масалаларни ифодалаган ва уларни ҳал этиш технологияларини бириктирган педагогик тизим ҳисобланади. Энди табиий ҳолда савол туғилади:

Педагогик тизим нима?

Педагогик тизим деганда, ўқувчи (талаба)ларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини шакллантиришга мақсадли педагогик таъсир этишни юзага келтира оладиган воситалар, методлар, жараёнларнинг ўзаро боғлиқ мажмуаси тушунилади. Ҳар қандай истиқболли педагогик инновацияга баҳо беришда тизимли ёндашилгандагина ўзининг объектив баҳосини олиши мумкин. Келинг, энди анъанавий педагогика фаннинг асосий масалаларини педагогик тизим ёрдамида қиёслашга киришайлик.

Биринчидан, совет педагогикасида таълим-тарбия мақсади ҳар бир ўқувчи шахсини ҳар томонлама ва гармоник ривожлантириш, мазмунан эса кўпроқ фан асослари бўйича билимлар тизимини шакллантиришдан иборат эди. Афсуски, “ҳар томонлама ривожлантириш”, декларация, чақириқ эди, холос. Унинг қисқача моҳияти: техникавий тараққиёт давомида инсоннинг меҳнат фаолияти ўзгариб туради, шу боисдан, кенг умумий ва политехник таълимни бундай ўзгаришлар асоси сифатида жорий этиш зуруратга айланган эди. Бугун ҳаётнинг ўзи гувоҳлик бераптики, техник тараққиёт мумкин қадар юқори касбий маҳорат даражасини тақозо этади. Унга эришиш учун маълум меҳнат тури доирасида фаолиятни мақсадли йўналтиришни талаб этипти, доимий ўрин алмаштиришни эмас.

Иккинчидан, таълим мазмуни анъанавий педагогикада технократик характерга эга эди, ўқувчи маънавиятини, унинг ички дунёсини шакллантиришга эътибор деярли қаратилмас эди. Таълим мазмуни режалаштирилган, марказлаштирилган, собиқ совет давлати бўйича ягона базисли ўқув режалари ишлаб чиқилар ва жорий этилар эди. ўқув предметлари мустаҳкам “хитой девори”дан қалъа қуриб олган, ўқувчи унинг ичида (фақат ичида) ҳаракатланиши мумкин эди.

Бугун таълим-тарбия мазмуни умуминсоний ва миллий қадриятлар асосида қайта ишланмоғи, миллий истиқлол мафкураси сингдирилмоғи, жамиятимиздаги ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий, техник-технология ютуқларини мужассамлаштирмоғи лозим. Шу билан биргаликда тарбия мазмуни ижодий фаолият тажрибасидан, новатор-педагоглар томонидан яратилаётган илғор технологиялардан баҳра олиши шарт.

Учинчидан, авторитар ўқитиш жараёни ўртача ўзлаштирадиган ўқувчига йўналтирилган, ўқувчи фаолияти регламентлашган, назорат эса марказлаштирилган эди. Ўқувчиларда мустақиллик йўқ, ўқитувчи тайёр билимларни ўргатар, болалар уларни тўтидек такрорлар, ўқитувчилар ўқув меҳнати кучсиз мотивлашган. Янги асрда ўқитиш жараёни дидактик жараёнга айланмоғи лозим. Бошқача қилиб айтганда, илғор педагогика технологиялар ёрдамида ўқувчининг ақлий заковатини, эркин фикрлашини, мустақил фаолият кўрсатишини таъминлаши зарур. Бунинг учун ўқув-билиш фаолиятини ташкил этишда интерфаол методлардан (дидактик ўйинлар, гуруҳларда ишлаш, дарс-аукцион, дарс-суд ва бошқа.) мумкин қадар кўпроқ фойдаланиш керак бўлади.

Тўртинчидан, анъанавий ўқитиш ташкилий жиъатдан XVII асрда Я.А.Коменский томонидан шаклланган синф-дарс тизимига бўйсунди ва ҳозир ҳам таълимнинг бу шакли жаҳон мактабларида устуворлик касб этиб турибди. Унинг ўзига хос атрибутлари:

- бир хил ёшдаги болалар синфини ташкил этади, бутун синф дарс жадвалига биноан, ягона йиллик режа ва дастур бўйича ишлайди. Оқибатда ўқувчилар йил давомида олдиндан аниқланган кун соатлар бўйича мактабга келиб кетаверади;

- ягона машғулоти тури – дарс ҳисобланади;

- дарс бир ўқув предмети мавзусига бағишланганлиги сабабли синф ўқувчиларининг барчаси бир хил материал билан иш кўрадилар;

- ўқитувчи дарсда ўқувчилар фаолиятини тўлиқ бошқаради;

- ўқувчининг китобдан фойдаланиши, асосан, уй топишриқларини бажаришда амалга оширилади.

Шундай қилиб, дарс-синф тизимининг қонуниятлари махсус адабиётларда тўлиқ ёритилган: ўқув йили, ўқув кун, дарс жадвали, ўқув таътили, танаффус ёки дарслар ўртасидаги дам олиш.

Учинчи минг йилликда ўқитиш, (тарбиялаш)нинг ташкилий шакллари ривожланган давлатлар тажрибалари асосида такомиллаштирилиши лозим: дидактик бирликларни йириклаштириш, ўқитиш натижаларини олдиндан белгилаш, режалаштириш, таълим жараёнини психологиялаштириш, компртерлаштиришга эътибор қаратилади. Ана шу йўналишлар аниқ таълим-тарбия мақсадини ечишга қаратилган ҳолда яхлитлаштирилса, бу амал натижасида кучли технология вужудга келади. Бу технология интеграл технология деб аталади.

Интеграл технологиялар учун янги машғулот шакли – семинар – практикум яратилади. Унинг мазмуни: машғулотни ўтказиш учун ўқувчи (талаба)лар кичик гуруҳларга бирлашади ва ҳар бир гуруҳ чегараланган вақт давомида бажара оладиган топшириқлар олади. Ана шу топшириқни бажаришга киришадилар ва бунда таълим-тарбия жараёни объектини тўғри танлаш жиддий аҳамият касб этади. Объект обдон тадқиқ қилинган, натижалар бўйича кичик гуруҳлар ҳисоб берадилар, яъни машғулот “публик ҳимоя” кўринишида ташкил этилади. қарабсизки, ўқувчилар ўз-ўзини ўқитиш, баҳс, мунозара, мавқеини мустахкамлаш орқали мавзунини чуқур ўрганадилар ва шу тарзда яқиний натижа таъминланади.

Бешинчидан, анъанавий таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи ва ўқувчининг тутган ўрни қуйидагича: ўқувчи-тарбиявий (таълимий) таъсирга бўйсунувчи объект, ўқувчи – етилмаган шахс, ўқувчи – бурма винт, хоҳлаганча бураш мумкин, ўқувчи – аскар. ўқитувчи – командир, ягона ташаббускор шахс, судря (ҳар доим ҳақ.) унинг қуроли – ёзма ва оғзаки нутқларга асосланган субъектив (5 балл) баҳо.

Янги минг йилликда педагогик тизим иштирокчилари – ўқитувчи ва ўқувчи (талаба) фаолиятини “субъект” қонуниятлари асосида ташкил этиш таълимда қўзланган натижани кафолатлайди, яъни ҳамкорликдаги педагогика “иш”га тўлиқ тушади: таълим-тарбия мазмуни энг сўнгги инновацион жараёнлар билан таъминланиб боради. Педагогик жараён марказида ўз имкониятларини тўла намойиш эта оладиган, турлича ҳаётвий вазиятларда жавобгарликни ҳис этган ҳолда онгли равишда янги тажрибаларни қўллаш оладиган яхлит шахс туради. Демак, эртага “талабалар” педагогикаси “муносабатлар” айланишига шубҳа йўқ.

Тажрибали педагог ушбу келтирилган замонавий технологиялар йиғиндиси билан самарали фойдалана олади, чунки уларни қўллаш турли омилларга боғлиқ.

Таълим жараёнини анъанавий технологияларга асосланган ташкиллаш	Педагогик жараён замонавий технологияларга асосланган ташкиллаш.
Тарбия ўртасидаги горизонтал тескари боғланиш.	
⇐ Кузатиш асосида	⇒ фаол иштирок этиш асосида
⇐ Тажриба асосида	концентруал асосида
Кетма-кетли касосида	блоклар асосида
Олдинлаб кетиш мослик	олдинлаб кетиш –II–
Тушунтириш намоиш этиш	муаммо асосида

<i>Билимлилик асосида</i>	шахсга қаратилганлик асосида
<i>Муқобилсизлик асосида</i>	муқобиллик асосида
<i>Монолог асосида</i>	диалог асосида
<i>Академик асосида</i>	вазият асосида

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

20-маъруза: Педагогик техника ҳақида тушунча.

РЕЖА

1. Педагогик техника – ҳақида тушунча. Унинг воситаси.
2. Педагогик техника таркибий қисмлари.
3. Ўқитувчининг ўз руҳий ҳолатини бошқариш техникаси.

Дарс- педагогик ижодкорликнинг асосий майдони. Педагогнинг асосий педагогик эҳтиёжи-ўргатиш, етказиб бериш-айнан дарсда амалга ошади. Шундай экан, дарс таҳлим жараёнини ташкил қилишга тўғри, янгича муносабат керак.

Дарс жараёнида педагог олдида муҳим бир масала туради. Ўқувчиларни билим олишга жалб қилиш, уларни олға ҳаракатлантиришдир. Бу эса педагог ва ўқувчиларни (ўзаро) биргаликдаги меҳнатга жалб қилади. Бунинг учун ўқитишга мажбур қилмаслик керак. Педагогик ҳамкорликнинг қарашларидан бири-дарсда ўқувчидаги қўрқувни йўқотиш, уни эркинроқ, дадилроқ қилиш, ўзини кучига ишонтириш, унга жиддий ижод қилишга кодир шахс сифатида қараш.

Дарсда аниқ мақсад ғояси. Бу-ўқувчилар билан ҳамкорлик руҳида иш олиб бориш, уларга аниқ бир мақсад қўйиб, бу мақсаднинг мураккаблигига ва бунинг амалга оширишга ишонтириш - уларда ўзига бўлган ишончини, аниқ, мушкул масалани ҳам еча олиш мумкинлигини шакллантириш.

Дарс ўтиш давомида педагог шундай усуллардан фойдаланиш керакки, ўқувчилар ўзларини шахс сифатида ҳис қилишсин. Бу-ҳар бир ўқувчи ҳар бир дарсда ўзининг баҳосини олиши, масалаларни ўзи танлаб олишда намаён бўлади. Ҳар ким ўз гуруҳида ҳимоя остида, ҳечким уни шубҳа билан ҳақорат қилмайди.

Бу педагогнинг ихтисослигига, унинг қизиқувчанлигига, эҳтиёжларига, интиликтуал фаолиятига боғлиқ. Албатда бунда ўрганилаётган материал мазмунини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Дарс бир нечта

омиллардан иборат. Шуларнинг асосий давлат педагогикаси томонидан қабул қилинган материал. Педагог ўқув программанинг асосий йўналишларини билиши керак. Ҳар бир дарсда 3 та масалага эҳтибор қаратиши керак. Булар;

1. Тарбиявий масалалар- педагогнинг бўлаётган масалаларга, атрофга бўлган дунёқарашини шакиллантиради. Уларда инсон парварлиге, ватанпарварлик руҳини тарбиялайди.

2. Илм оширадиган масалалар- ўз ичига ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллаттиришини олади.

3. Билиш масалалари- ўқувчиларда ўрганилаётган материаллардан асосийсини, муҳим жойларини ажрата олиш қобилиятини, ўқув фаолиятида ва фикирлашда мустақил бўлишни, ўқишда қийинчиликларни енгишни шакиллантириш.

Тажрибали педагоглар томонидан ўқувчиларнинг дарсдаги муҳим, керакли жойлари қайсалигини, қайси жойини эслаб қолиш, қайси жойидан шунчакий хабардор бўлиши кераклиги аниқланади.

Педагог томонидан дарсни ишлаб чиқиш, яҳни педагог-дарснинг муаллифи. Дарснинг қандай бўлиши унинг ижоткорлигига ва маҳоратига боғлиқ. Аввало дарснинг ижодий режаси тузилади. Режа ўз ичига қуйидагиларни олади;

- ўқув дарсидан келиб чиқиб, ҳар бир мавзу материалнинг мазмунини чуқур билиш;
- педагогнинг ҳаётий ва тажрибага, маҳнавий ҳолатига мос бўлишқ;
- ўрганилаётган мавзунинг олдинги ўтилган, кейинги ўтилиши керак бўлган мавзуларга мос келиши;
- ҳар бир мавзунинг ўқувчилар психологиясига мослашиши мақсадга мувофиқдир.

Дарс жараёнини педагог ташкил этар экан, у ўрганишнинг самарадорлигига, ўқувчини таҳлимнинг субъектига айлантиришга, ўқувчилар ҳам шу дарснинг ҳам муаллифлигига айлантиришга интилади.

Дарсни ишлаб чиқиш-тегишли материални ўзлаштиришнинг энг самарали усул ва воситаларни танлаш демакдир.

Шуни таҳкидлаш керакки, дарсни ишлаб чиқишда ўрганилаётган материали ўзлаштиришнинг методик уусулларини танлаш-биринчи ўринда туриш керак, кейин эса унинг бошқа кампанентлари уй вазифани текшириш мустаҳкамлаш методларига амал қилиш керак.

Ўқувчиларда ўрганилаётган предметга қизиқиши, уни яхши кўришини шакиллантиришига, изланувчанликка, янги билимларни очишга, муаммоли характердан масалаларни ечишга жалб қилиш муҳимдир. Шундай экан, ўқитиш турли-туман бўлганда қизтқ бўлади. Бир хил ахборот ва фаолиятнинг бир хил усуллари тезгина зериктириб юборади.

Ўқитилаётган предметга қизиқишни орттириш учун, унинг умуман ёки алоҳида бўлимларда кераклиги, муҳумлиги, мақсадга мувофиқлигини аниқлаш керак. Янги материал қанчалик олдинги материал билан боғлиқ бўлса, у шунчалик қизиқарлироқ бўлади. Унчалик осон ёки унчалик қийин бўлмаган материал қизиқиш уйғотмайди. Ўқитиш қийин, лекин уддалаш мумкин бўладиган бўлиши керак.

Ўқувчи ишини қанчалик тез текширилиб ва баҳолаб турилса, ўқувчи учун ишлаш шунчалик қизиқарли бўлади.

Ўқув материалининг ёрқин бўлиши ўқувчиларда қизиқиш уйғотади.

Тажрибали педагоглар ўқитиш усулларини танлашда ижодий ва катта маҳсулият билан ёндашадилар. Агар гуруҳ ёш группа билан ишлаш жараёнида бир хил методлардан фойдаланиган бўлса, тарбиялаш жараёнида ижодкорликнинг асари ҳам қолмайди.

Педагог ўқитиш жараёнида ҳар хил қизиқарли воситалар, ўйинлардан, масалалардан, мисоллардан фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўқитишда ҳамма нарса ҳам қизиқ бўлавермайди. Шунинг учун педагог ўқувчилада ирода, қатъиятликни шакллантириши керак.

Дарсдаги иши формаларнинг турли-туманлиги.

Тажрибали педагоглар асосий эҳтиборни маъруза-дарслар, семинар мустақил иш дарслар, конкурс-дарсларни ўтишга қаратади. Педагогнинг маҳорати шундай турлардан дарсларни ўта олиш техникасида ҳам намайён бўлади.

Маъруза дарси ўқувчилар онгига, фикрлашини фаоллаштиришда катта ёрдам беради. Тажрибалар шуни кўрсатадики, маъруза бошлашида ўқитилаётган материалнинг мақсадини, нимага ўқитилаётганини тушунтириш мақсадга мувофиқдир. Кейин эса керакли билим олишда асос бўладиган принциплар, фикирни исботлаш ва қандай йўл тутиш кераклигини кўрсатади.

Шундан кейингина кўриб чиқилаётган масалани мағзи чақилади.

Маъруза дарсида педагог саволлар, диалог, такрорлаш, таққослашлардан фойдаланилади.

Семинар дарси- ўқувчиларни юқори ақлий фаолиятини, янги билим ва кўникма олишга интилишини келиб чиқаради. Бундай педагог ностандарт усулларидан фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Мунозара дарси - ўқувчиларни муаммоли масалалар билан тўқнаштириш ўзларининг фикрларини баён этириш учун (ўқув) педагогдан катта маҳорат талаб этилади.

Педагог хар бир дарсни муаммоли, изланувчан, фаол бўлиши учун, ўқувчиларга савол ва топшириқлар тизимини яратади. Бу саволлар қисқа ва лўнда бўлиши керак. Бундай саволлар ўқувчиларнинг нафақат фикирлаш доираси, изланувчанлигини кенгайтиради, балки уларни ижодий қоблиятларини, ташкилотчилигини, интизомлигини, кучайтиради.

Шундай саволларни қўллаш керакки, уларда эҳтирозли, қарама-қаршилиқ томонлари бўлсин. Ўқувчи мулоҳаза юритсин. Шунини айтиш керакки, саволларнинг кўплиги ёки камлиги гуруҳдаги ўқувчиларнинг ёшга интеллектуал қобилиятига мос келиш керак.

Педагог ўзининг дарсида ўқувчиларнинг хатога йўл кўйиш мумкинлигини инобатга олиш керак. Ўзи эса саволларни тўлдириб, жавобларни ҳам тўла бериши керак.

Жавобларни юзаки, саёз бўлиши кейинги савол беришга бўлган хоҳишни сундириши мумкин, шу билан бирга ўқувчиларни фаоллиги ҳам сўнади.

Дарсдаги мустақил иш. Тажрибали педагогнинг ёш педагогдан фарқи у кам куч сарф қилиб яхши натижага эришади, чунки у ўқувчиларни мустақил билим олишга ўргатади. У шундай қоидага бўйсунди; агар материал осонроқ бўлса, у ўқувчиларга мустақил иш қилиб беради, агар қийинроқ бўлса, ўзи тушунтиради. Мустақил ишнинг кўп турларини ўқитувчилар ўқувчиларни янги билимни эгаллашга тайёрлаш учун қўллашади. Биринчи навбатта бу такрорлаш характеридаги ишлар. Уларга олдинги ўтилган мавзулар юзасидан масала, мисоллар, педагогнинг топшириғига асосан бирор дарсликни танлаб бериш, график ишлар, яхши схема, жадвал ва бошқалар.

Бундан ташқари мустақил ишни янги материални ўрганишда ҳам қўллаш мумкин. Биринчи ва иккинчи ҳолатларда мустақил ишни ўқитиш жараёнига сингдириш педагог раҳбарлигида олиб борилади.

Тажрибали педагоглар ўқувчиларни дарслик билан мустақил ишлашга, конспект қилиш техникасига, ижодий ишларнинг методикасига ўргатиб бориш керак.

Тажрибали педагог дарсда, ўқувчиларнинг дарслик билан ишлаётган пайтида, тез ишлайдиган ўқувчини тўхтатмайди, секин ишлайдиган ўқувчини шошилтирмайди.

Берилган саволга тўғри жавоб берган ўқувчига кейинги саволни беради. Хатога йўл қўйган ўқувчига тезгина қўшимча топшириқ беради.

Мустақил ишни ташкил қилишда ёш педагог ўзига камроқ мажбуриятни олади. Ўқувчилар шунга ўрганиб қолишадикки, педагог ҳамма нарсани тушунтириб, керакли жойини муҳимлигини таҳкидлаб ўтади. Ваҳоланки, шу материални мустақил ўрганиб чиқишга, уни қайта ишлашга ўқувчилар ўрганмаган бўлади.

Ҳар доим ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ўрганиб, кузатиб, ҳисобга олиб юрадиган педагог уларнинг мустақил ишини ташкиллаштиришда педагогик маҳоратга эга бўлади.

Бундай маҳоратга педагог ўқувчилар билан мулоқот қилган кузатувчанлиги, яхши ривожланган тасаввур ва чуқур мулоҳазали бўлгандагина эришилади.

Бундай педагоглар тўғрисида ўқувчилар; «Улар ҳамма нарсани кўрадилар, улардан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди.» деб гапиришади, одатда. Шунинг учун, муносабатни амалга оширишнинг асосий талаби тарбияланувчи психологиясини англай олишдир.

Савол тугилади; қарама-қарши муносабатни қачон амалга оширса яхши бўлади? Илғор педагоглар кўпинча дарсни олдинги билимларни фаоллаштиришдан эмас, балки муаммоли вазиятни туғдириш ёки олдин кўйилган муаммони ечими тўғрисидаги тахминларни, ўртага ташланган тахминни исботлаш вақтида, улар аввал эгаллаган билимларни долзарб эканлигини қўллашади. Муаммони долзарб ғояси педагогга дарсни нимадан бошлаш кераклигини ҳам кўрсатиб беради. Баҳзида дарсни оғзаки сўроқ билан бошлаш, баҳзида эса масала берувчи ёки мисолни ечиш билан бошлаш мақсадга мувофиқ .

Шуни айтиш керакки, дарснинг бошланиши унинг кейинги боришини ҳам, ўқитиш усулини ҳам танлашни белгилаб беради. Бу албатта педагогнинг ўз ташаббускорлиги ва ижодкорлигига боғлиқ.

Уй-мустақил иши. Етук педагог – мутахассислар ўқувчиларнинг ўзлаштиришини ошириш самарадорлигини ҳар доим уй – мустақил ишини тўғри ташкил этиш билан боғлайдилар. Яхши педагоглар уй вазифаларини кизиқарли бўлишига ҳаракат қиладилар.

Шу мақсадда улар вазифаларни ҳарактер ва формасига қараб: оғзаки ва ёзма, муҳим ва ўз хоҳишидаги, кўшимча адабиётларни қўллаб, ўзи танланган топшириқ, индивидуал ва группали ва х.к.га ўзгартиришади.

Уй вазифасини аниқ ва тўғри бўлиши учун педагог дарс жараёнида самарали қилиб, тушунтириш ишларини олиб бориши керак. Шунинг учун ҳам малакали педагоглар янги материални тушунтиришга кўпроқ вақт ажратадилар. Чунки билимларнинг оғзаки мағзини чақиш, англаш жараёни қанчали самарали бўлса, кейинги дарсда уй вазифалари текширишга шунчалик камроқ вақт кетади.

Шубҳасиз, уй вазифаларини бажаришининг фаоллаштириш сабабларидан бири, уларни тез – тез педагог томонидан текширилиб борилишидир. Акс ҳолда педагогларда уй вазифаларининг назоратсиз (тарзда) бўлиши вужудга келиши мумкин ва улар уй вазифаларни бажаришда суст бўлиб қолишади. “Топшириқ бердингми – текшир, текширмадингми топшириқ берма” – бу қоидага педагог доимо амал қилиши керак.

Дарснинг психологик аспектларини ҳисобса олиш. Биринчи навбатда, ўқувчига ҳалақит бераётган, диққатини бир жойга жамлашга тўсқинлик қилаётган, гуруҳ шароитида, ўртоқлари ёки педагогнинг ҳаракатларида ёки ўзининг мустақил ишида қалғитадиган, ғашига тегадиган нарсаларга барҳам топиш керак:

Ёш педагог ўқувчиларга, дарсда нима иш билан шуғулланишаётгани, лоқайд ўқувчиларнинг бор-йўқлигидан бохабар бўлишлари лозим. Шубҳасиз бундайлар ҳар бир педагогда ҳам бўлади. Бунга сабаб педагогда ҳали етарли маҳоратга, ўқувчига таҳсир этиш қобилиятига эга эмаслигидир.

Ўқувчини кўп нарса безовта қилади: тайёрланмаган уй вазифаси, яқинда ўқиган китоби, севимли футбол командасининг мағлубияти ва х.к. Шунинг учун, педагог ўқувчиларнинг юзидан уларнинг кўнглида нима кечаётганини, уларнинг диққатини жалб қила олиши учун махсус психолог бўлиш керак.

Шундагина, хатони жуда лоқайд, бефарқ ўқувчини ҳам дарсга қайтариш мумкин.

Қизиқишларни, қобилиятларни, фикрлаш сурҳатларни, тайёрланиш, ўқувчиларга бўлган муносабат, ўқувчилар характерининг хусусиятларини ҳисобга олиш ижодий дарснинг асосий талаби.

Педагогнинг ўқувчига бўлган талабларининг харакати. Шу нарса маҳдум бўлдики, ҳар хил дарслар жараёнида педагог ўзининг тарбияланувчиларидан жуда кўп талаблар қилади. Лекин гап қанча талабларни айтишда эмас, уларни қай тарзда айтишда.

Талаб қилишни қандай ўрганиш керак?

Баҳзи ходисалар уни келажакка етаклайди, баҳзиларига у бефарво бўлиши мумкин. Бир хил нарсаларни яхши кўриб бошқаларини ёмон кўриш, баҳзи педагогларни ёқтириб, бошқаларига фақат тоқат қилиш мумкин. Психологларни айтишича, ижобий тийғулар фаолиятини туғдиришади.

Дарсни эмоционал-интеллектуал шароити турли хил усуллар орқали яратилади.

Биринчидан, ўрганилаётган ёки қўшимча материал таркибида бирор қизиқ информация, ахборот келтириш орқали.

Иккинчидан, дарсга у ёки бу ҳақидаги маҳдумотларни, олимларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги маҳдумотларни, инсоннинг ақл заковати нималарга қодир эканлигини кўрсатувчи ҳикояларни киритиш.

Учинчи йўналиш, ўқувчиларга қизиқ бўладиган ижодий ишга жалб қилиш усулларидан иборат. Бундай усуллар кўп. Уларни танлаш турли хил муаммо вазиятини вужудга келтириш билан боғлиқ.

Тўртинчи йўналиш, педагогнинг ўқув материалга нисбатан ижобий муносабатда бўлишини билдирувчи ҳис-туйғуларга боғлиқ. Шундай вазиятлар бўладики, педагог дарсга қанчалик тайёрланмасин, дарс кўнгилдагидек ўтмаслиги мумкин.

Эндигина ишга тушган педагоглар шуни эслаб қолишлари керакки, ўргатилаётган материалнинг гўзаллиги, қирралиги, эмационал, тўғри етказа олишда ўқувчиларга ҳам ўтади «юқади».

Дарс сурҳати педагог учун нафақат меҳнат маданиятининг муаммоси, балки интизом, дарснинг сифати муаммоси. Ўқув ишининг сурҳатини юқори

қилиш учун мутахассислар ўқувчиларда амалий кўникмаларни шакллантиришга ҳаракат қилишади. Тажрибасиз педагоглар, улгуролмасликдан кўрқиб, ўқувчиларнинг ўзлаштириш қобилиятини ҳисобга олмай, дарснинг сурҳатини ошириб боришга ҳаракат қиладилар. Дарснинг турлича бузулиб кетиши, ўқувчиларнинг ишчи кайфиятига, лекин ҳотиржам ишдан кўра кўпроқ салбий таҳсир қилади, уларни толиқтиради.

Дарсда ўз-ўзини назорат қилиш. Педагог уз-ўзини назорат қила олиши педагогик қобилиятнинг ривожланишини тезлаштиради, тажрибали педагог маҳоратини намоён қилади.

Дарсдаги қилиниши керак бўлган ва қилинган нарсаларни таққослаш:

Ўқувчиларнинг олдинга силжиш даражасини (кўникмада, ривожланишда) текшириб бориш, уни олдинги натижалари билан таққослаш:

ўқувчиларни дарсдаги иштиёқини аниқлаш.

Дарснинг сифатли томонлари. Дарсда қўйилган масалаларни ечилишини баҳолашда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини ўзлаштириш даражаси намоён бўлади. Агар натижалар ўқувчиларнинг максимал имкониятлари даражасида бўлса, эришилган масала ечилиш сифати ва самарадорлигини ижобий деб тан олинади.

Дарснинг сифатли томонларини аниқлаш педагог учун маҳорат. Коллеж машғулоти таҳлил қилишда энг самармли усул ва методларни танлаш ва қўллаш шартидир. У дарсда нимага эришади-ю, нимага эришмайди, муваффақиятсизликнинг сабаби ва уни бартараф қилиш йўлларини кўра олади, кеинчалик йўлларини нимани ривожлантириб, нимани мустахкамлаш кераклигини аниқлайди.

Дарснинг сифатини англаш учун анҳанавий схемани қўллаш мумкин: сўроқ-тушунтириш-мустахкамлаш-уйга вазифа. Яна шуни айтиш жоиз-ки, замонавий дарснинг анализини «кенг» ва «тор» ўринда бажариш ва асосий дидактик категориялар ва структурали элементлар асосида ўтказиш керак.

Дарснинг тузилишида ҳар бир мавзунинг муҳимлиги ўқувчиларда янги тушунча ва кўникма ва малакаларнинг шаклланиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Буларнинг ҳаммаси дарснинг сифатини ташкил қилади.

Ёшларни ўқувчи бўлгунга қадар ота-онаси, коллеж ўқувчилари, қариндош-уруғи, маҳалла-куй назорат қилиб олади. Ўқувчи бўлганидан кейин бу назорат сусайиб кетади. Бу ҳолатни ўқувчининг ўзи англаб етиши лозим,

шундан кейин бошқарув назариясининг тамойили, тушунча ва қоидаларини эгаллаган ҳолда ўзини-ўзи тарбиялашни бошлаши керак.

Таълим-тарбиянинг бошқарув назарияси. Жамият тараққиётининг ҳар бир босқичида қобилияти ва билимларга эга бўлган кишилар томонидан бошқариш эҳтиёжи мавжуд бўлган. Тарихдан бизга маҳлумки, давлатни илмий асосда бошқариш натижасида бошқарув назарияси вужудга келди. Бошқарув назариясини такомиллаштиришда ҳамма соҳалар билан бир қаторда таҳлим тарбия соҳасини бошқариш муҳимдир.

Иқтисодий бошқарув. Таҳлим-тарбияни мақсадга мос ҳолатга келтириш усули бошқарув босқичида режалаштирилган ишларни бажаришга кетадиган сарф-харажатлар миқдори аниқ ҳисобланиб, молиявий таҳминланиш манбаалари ҳамда ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилади.

Ҳар бир педагог аввалам бор ўқувчиларга қолаверса бошқа кишиларга яхши муносабатда бўлиши, уларга қандай сўзлар билан мурожат қилишни билиши керак.

Кейинги вақтда «муносабат педагогикаси» тўғрисида кўп гапирилмоқда ва кўп ёзилмоқда. Шунинг учун кўпинча у «тадбирлар педагогикаси»га қарама-қарши қўйилмоқда. Ўйлаймизки, биринчи иккинчисига қарама-қарши қўйиш ноурин. Булар тарбияга турлича ёндашув аниқроғи унинг турли пағоналаридир. Айниқса педагоглар ўртасидаги муносабатлар, мулоқатлар, уларнинг иш тажрибаларини такомиллаштиришга ёрдам беради.

Педагог ўқувчига яхши муомала билан муносабатда бўлиш ўртоқлари олдида уни ерга урмаслиги, турли лақаблар билан ҳақоратламаслиги муҳим.

Педагог ўқувчиларга ширинсуханлик билан яхши муносабатда бўлади. Натижада ўқувчилар яхши тарбия топади. Ота-онага, ёру-биродарларга бўлган муносабатларни талқин қилиб берадилар. Улардан ибрат оладилар. Педагогларнинг муносабати орқали ўқувчилардан яхши-яхши ширинсухан педагог, катта-катта фан арбоблари чиқиши мумкин.

Педагогнинг одоб қоидалари. Педагог ўз касбини доимо севиши, ҳурмат қилиши лозим. Ўз ишга, қўл остидагиларга доимо ҳурмат ва эҳтиромда бўлиши, таҳлим-тарбия жараёнида камчиликка йўл қўймаслиги ва танлаган касбига бефарқ бўлмаслиги зарур. Педагог ўз фаолияти давомида жамият тараққиётига хисса қўшиш мақсадида иш олиб боради. Ҳалқнинг анҳанасига содиқ бўлиш билан бирга меҳнатсеварлиги, интизомлилиги, муваффақиятсизликдан тушкунликка тушмаслиги билан педагогва ўқувчилар

Ўртасида намуна кўрсата олади. Ўзининг рост сўзлиги, покизалиги бир ишни қиёмига етказмай туриб, иккинчи ишга ўтмаслиги билан бошқалардан фарқ қилади.

Педагог ўз шогирдларида руҳий оламини яратиш, унинг педагогик маҳоратига боғлиқ. Дарҳақиқат, ўртоқлик, дўстлик, ҳамкорлик, ҳамжихатлик, садоқат, меҳр-мурувват, касб танлаш имконияти, ватанпарварлик, миллий ифтихор, инсонпарварлик, хушмуомалалик, озодалик, самимийлик, зийраклик, ташаббускорлик, инсофлилик, ростгўйлик, ор-номуслилик, андишалилик, катталарни хурмат қилиш, соф мухаббатни қадрлаш, вазминлик, тўғрилиқ, миллатларни хурмат қилиш, ҳар бир ўқувчининг маданиятидан чуқур ўрин эгаллаш лозим.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

21-маъруза: Нутқ техникаси ва маданияти

РЕЖА

1. Нутқнинг инсон ҳаёти ва жамият тараққиётидаги ўрни.
2. Нутқ органлари, нутқ аппарати.
3. Ўқитувчининг нутқ маҳоратини такомиллаштириш йўллари.

Педагогик қобилиятлар фақат педагогик фаолият самарали бўлишининг шартигина эмас, балки куп жихатдан ўқитувчининг муваффақиятли ишлашининг натижаси ҳамдир. Шу муносабат билан ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятларининг аниқ мақсадни кўзлаб таркиб топиши ва ривожланиши катта роль ўйнайди. Тажриба ва махсус тадқиқотлар бунинг батомом ҳақиқий нарса эканлигини кўрсатмоқда, масалан шахс перцептив хўсусиятларининг энг муҳим элементи бўлган кўзатувчилик ўқитувчиминг педагогик тажриба ҳосил қилишига ҳам, **унинг** махсус куч-ғайрати натижасида ҳам ривожланади, такомиллашади. Ўқитувчи ўзининг социал психологик кўзатувчанлигини, яҳни ўқитувчилар турли характер хўсусиятлари ва майиллари пайқаб олиш қобилиятинигина эмас, шу билан бирга уларнинг пайдо бўлиш вазиятига мувофиқ баҳо бериш маҳоратини ва ҳоказоларни **ривожлантиришга** қодирдир. Агар ўқитувчида ўқувчилар билан муносабатларни ишонч асосида қурилишига йўл-йўриқлар **булсагина**, бундай мулоқот рўй беради. Тарбия тажрибасида бундай йўл-йўриқни амалга ошириш қийин ишдир, лекин бунга бутун эришиш мумкин. Албатга катта ёшдаги кишининг болалар муҳитига узвий равишда қўшилиб кетиши ниҳоятда қийин нарса. Лекин бу муҳитга у яқинлаша олади, анча яқинлашиб боради. Педагогда болалар билан ўзаро ишонч ва дўстлик муносабатлари вужудга келгандагина бунга эришиш мумкин.

Нутк, маданияти ва техникаси

Табиат кучларини билиш ва эгаллашда жуда қисқа вақт мабойнида гоят катта муваффақиятларга эришувчи одамнинг ҳамма бошқа жонзотлар ҳайвонлардан фарқли томонн уларда тилниш мавжудлигидир. Узининг онги-тили ва нутқи билан инсон ҳамма нарсадан устун туради. Тил жамият тараққиётини тахминловчи куч ва миллатнинг мавжудлигини курсагувчи белгилардан бири ҳамдир.

Барча ривожланган давлатларда бўлганидек бизда ҳам ўз миллий тилимизни ривожлантиришга катта эҳтибор берилмоқда. Узбек тили бизда давлат тили деб эҳлон қилинган ва шунга амал қилинмоқда.

Президентимиз нутқидан

Юртбошимиз И.Каримов ўз нутқларида чет тилларни ўрганишнинг аҳамияти муҳимлигини курсатиш билан бирга яна шундай дейди: "Аmmo шунга алоҳида ургу беришимиз зарурки, чет тилларни ўргапиш, минбаҳд она тилини эсдан чиқариш ҳисобига бўлмалиги лозим.

Ўз фикрини мутлоқо мутақил, она тилида равон, гўзал ва лунда ифода эта олмайдиган муғахассисни, авваломбор, раҳбар курсисида ўтирганларни бугун тушуниш ҳам, оқлаш ҳам қийин" ("Баркамол авлод-Узбекистон тараққиётишшг пойдсвори").

Тил алоқа воситаси ёки қуролидир, нутк, эса алоқа жараёнининг узидир.

Ёдда тутинг

Нутк фаолияти - одам томонидан мжтимоий - тарихий тажрибани ўзлаштириш ва авлодларга бериш ёки коммуникация урнатиш ёки ўз ҳаракатларини ривожлантириш мақсадида тилдан фойдаланиш жараёнидир.

Нутк қанчалик чиройли, мазмундор бўлса кишиларни ўзига шунчалик жалб этади. Бу масалага кишилар қадимдан қизиқиб келишган. Қадимги Юнонистон ва Римда нутк маданиятининг назарий асослари яратилган. Нотиқлик санҳат даражасига кўтарилган. Уларда етук инсон бўлиш учун нотиқлик саиҳатини эгаллашлари шарт бўлган. 335 йилда Аристотелнинг "Риторика"си яратилади. Цицероннинг "Нотиқ ҳақида", "Нотиқ" асарлари, Марк Фабий Квинтилианнинг "Нотиқ тайёрлаш ^{^^}рисиди" асари ҳам нотиқлик санҳати ҳақидадир.

Шарқда, жумладан Мовароуннаҳрда ҳам ваҳзхонликка катга эҳтибор берилган. Ваҳзхонлик нотиклик санҳатининг ўсиб бориши билан нутқ олдиға қўйилган талаблар ҳам мукаммаллашиб боради. Буюк алломалар Беруний, форобий, Ибн Сино, Махмуд Қошгарий, Замахшарий, Кайковус ва бошқалар тилға, мантиқшунослик ва нотикликка оид асарлар яратдилар.

Мутафаккирлар фикридан

Кайковус ўзининг "Қобуснома" асарида фарзандини ёқимли, мулойим, ўриили сузлашға, беҳуда гшшрмасликка ундайди. "Халқ олдида гапирганда сўзинг гўзал бўлсин, бу сўзни халқ, қабул қилсин. Халойиқ сенинг сўз билан баланд даражаға зришганингни билсин, чунки кишининг мартабасини сўз орқали биладилар...", деб ёзади аллома. У япа нотик халқ тилини, унинг фикри ва руҳиятини билииш керак дейди.

Юсуф ҳос Хожибнинг "Қутадғу билиг" асарида ҳам тал одоби ва нотиклик маданияти ҳақида жуда қимматли фикрлар баён этилади. У қисқа сўзлаш, сузларла иложи борича кунроқ маҳно юклаш ҳақида гапиради. Тил инсоннинг қадр-қимматини оширади ёки шу тил орқали инсон юз тубан ҳам кетиши мумкин дейди адиб.

Омонлик тиласанг агар сон узинг, Тилингдан чиқарма яроқсиз сўзинг. Қизил тал қилзр қисқа ешли сени, Омонлик тиласанг аввайла уни.

Алишер Навоий туркий тилда гузал нутқ тузиш байроқдорядир. У ўз ижоди билан узбек адабий тилига асос солди. Бу гилнинг бойликларини намоён этди. Навоийнинг "Муҳокаматул - лугатайн", "Маҳбубул-қулуб", "Назмул жавоҳир" асарлари ўзбек тилнда нутқ тузишнинг гузал намуналари бўлиши билан бирга унинг юксалишиға ҳам катта ҳисса қўшди. "Маҳбубул қулуб" асарида талнинг аҳамияти, уйдан фойдаланиш, нутқ маданияти ҳақида муҳим фикрлар берилади.

"Тилға ихтиёрсиз - элга эҳтиборсиз". "Тилини тиёлган одам донишманд оқил, сўзға эрк берган одам - беамдиша ва пасткаш, Тил ширин ва ёқимли бўлса яхши, тил билан дил бир бўлса яна яхши".

Навойдан кейинги қатор адиб, алломаларимиз, жумладан жадид зиёлилари ҳам тил ва нутқ, тил ва нутқ маданияти ҳақида ўзларининг муҳим караигларини баён этганлар.

Уқитувчи, тарбиячи мадаиятини эгалламаса ҳеч вақт ўз ишининг чинакам устаси бўла олмайди, ёмон маҳнодаги эски усулдан, бир

қолибдаги тайёр андозаларни ишлатишдан нарига ўтмайди. Ўқитувчи нутқ, ўқувчилар билан муоамала қилиши **унинг** ўз тарбияланувчилари билан мулоқот олиб бориш маҳоратини тақозо этади. Бунинг учун эса у **гапиришни** билиши лозим. Гапиришни мулоқот олиб **боришни** доимо урганиб бориш қорак.

Педагогик жамоа билан, болалар гуруҳлари, айрим ўқувчилар билан гаплаша олиши қорак. У дарсни самарали олиб бориши учун гапиришни билиши, суҳбат, лекция, ҳикоя қилиш каби усуллардан фойдаланиши лозим. Биринчи навбатда ўқитувчи суҳбатни бошлаганда, гапни масаланинг кўйилишидан бошлаши мумкин. Бу масалада булажак суҳбатнинг маҳноси мулажассамлашган бўлади. Мавзуга диққатни тортишга уриниб куриш ҳам **мумкин**, бунда гапни эркин, қизиқарли фактни маълум қилшдан бошласа бўлади. Суҳбатни тугаллаш ҳам муҳим аҳамият касб **этади**. У турлича бўлиши мумкин. Асосий ғояларни яна бир марта қисқача баён қилиб **бериш мумкин** уни шеҳрий **сатрлар** билан тугалласа ҳам бўлади.

Бу қоидаларга риоя этиш педагогнинг сўзлари ўқувчиларга зарур таҳсир курсати учун шартмиароит яратади. Сўз билан таҳсир кўрсатишни амалда қўлланиш ўз **хиссиётларини, ижодий** таҳсирланишини бошқариш **кўникмаларига** ва ўз хис[^]туйғуларини ифодалаш учун аниқ шаклни топа билишга асосланиши лозим. Бу соҳада актёр иши осонроқ эканлигини эҳтироф қилиш қорак. Таҳлим-тарбия иши раҳбарнинг доимий ту!ган Йўли баҳзан педагогика хис-туйғулар ва фикрларни **сўз** билан ифодалашда қолибда иш тутишга олиб келади. Кўпинча суз билан ифодаланишнинг бир қолибдалиги ўқитувчи ҳаяжонланганда ва жиддий айб, гуноҳ қилган ўқувчиларни қоралаш лозим бўлганда яққол ифодаланади.

Имо-ишора юз ҳаракатлари билан таҳсир кўрсатиш мумкин. Бунда ҳам имо-ишоралар сўз-товуш нутқини тўсиб қўймаслиги қорак. Оғзаки таҳсир қилиш мазмуни таҳсир қилувчи **таҳсир** кўрсатишнипг аниқ *турита* боғлиқ. Агар биз таҳсир қилувчи насихатдан фойдалаясак, **нутқимиз** ниҳоятда муҳтасар бўлиши лозим. Таҳсир қилувчи таҳсир кўрсатиш учун узига хос нарса фақат нарсанинг мазмунга эмас, балки нутқнинг оҳангдорлиги, бўлги ҳамдир.

Ҳатто оддий нутқда ҳам агар кучли **таҳсир** қилувчи таҳсир кўрсатиш вазифаси кўйилмаса, фақат ахборотнинг мазмуни эмас, гапирувчининг сўзлашиш оҳанги ҳам идрок этилади. Нутқ техникасини такомиллаштириш учун ўз овозини четдан туриб эшитиш муҳимдир. Бу уринда магнитофон ўқитувчиларга бебаҳо ёрдам беради. Оғзаки таҳсир

қилишнинг ҳар хил турларини магнит лентасига бир неча марта ёзиб олиб, эшитиб куриш зарур, шунга эришиш керакки, у галдан бу галга овоз оҳанги тобора аниқроқ булиб борсин, ҳал этилаётган вазифага тобора мос келиб, сузловчининг индивидуал хусусиятларини жуда мукамал ифодалайдиган бўлсин.

Педагогик жараёнда қулланадиган узаро фикр алмашишининг асосий шакллари таҳлил қилиш ва уларга таҳриф бериш дарсни вақтда. Булажак уқувчининг касб-корига уз-ўзини тарбиялаиғи учун ҳам педагогик муомала маданиятини такомиллаштириш учун ҳам асос бўлиб хизмат қилади.

Тилшунослик болалар нутқни катталарга таҳлид қилиш йули билан эгаллаб олишларини исботлаб беради. Ўқитувчи нутқи ўқувчилар учун намуна ва уларга таҳсир этиш воситасидир. Кичик синф уқувчиларининг нутқлари унча ўсмаганлиғи сабабли катталар нутқидаги яхши жиҳатларига ҳам, ёмон томонларига ҳам бир хилда тақлид қилаверадилар. Ўқитувчи нутқининг хусусиятлари ва нуқсонлари тарбияланувчилар нутқининг хусусиятлари ва нуқсонларига айланиб қолади. Шуинг учун ўқитувчилар нутқига **гоят** катга талаблар қўйилади. Ўқитувчининг нутқи адабий тил мезонларига жавоб бериши ва болаларнинг ёшига мос, уларга тушунарли бўлиши керак, ўқитувчи ўз нутқида кўпроқ синонимлардан антонимлардан фойдаланиш керак.

Бунинг учун у шошилмасдан дудуқланмасдан, она тилидаги ҳамма товуш сўзларни тўғри, аниқ, бурро, орфография нормаларига риоя қилиб талаффуз эта билиши керак. Ўқитувчи кўпинча болаларга берилган саволни бир неча марта такрорлайди, бу берилган саволни тўғри тушуниб олишга, вужудга келган паузани **тулдиришга** ёрдам беради. Бу вақтда ўқитувчи болаларга биргина фикрнинг ўзи турлича баён этилиши мумкинлигини кўрсата олиш имконига эга бўлиши керак.

Ўқувчиларни ўз фикрларини **тўғри** шаклда баён этишда ўргатиб бориш керак. Аввало, тугрилаш, айтиб бериш, кейинчалик болага ўз хатосини мустақил тугрилаш имконини бериш керак.

Бошланғич синф ўқувчилари нутқиви ўстириш борасида "Таҳлим тўғрисида"ги қонунга катта аҳмият берилган. Ўқувчилар нутқини ўстириш воситаси асосан она тили ўқитиш, табиат, математика ва бошқа фанларни ўқитиш орқали амалга оширлади. Ўқувчилар нутқини ўстириш учун кўпроқ эргак, ҳикоя, шеър, расмлар ўргатиш йўли билан эришилади. Нутқ ўстиряшда икки усул давр талабида бири бўлиши мумкин. Ўқитувчилар

хар бир дарсни бошладан олдин 5 минут суҳбат ўтказилади. Бу усулни бошлангич синф ўқитувчиларининг ҳаммалари ҳам амалда қўллай бермайдилар. Ҳар бир ўқитувчи ҳар кунги биринчи соатларида, ўқиш дарсларида турли мавзулар танлаб дарс бошладан олдида 3-5 минут кириш суҳбатга ўтказишса фойдадан ҳоли бўлмайди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ўқувчиларнинг оғзаки нуқталарини мунтазам ўстириб боришда, уларнинг атроф муҳитни кузишлари ва қайта тасаввур қилдириш орқали боғланишли нутқ, мағнлар тузатишларига амалий ердан беради. Бунда ўқитувчи эринмай ишлаб бориши лозим.

Ёш авлодни табиат, жамият ривожланиши қонуниятлари билан кишиларнинг ўзаро ахлоқий муносабатлари билан таништиришда ўқитувчи нутқи катга роль ўйнайди. Ҳар бир ўқувчи ўз сеvimли ўқитувчисининг товуш, нутқий хусусиятлари, ўқувчиларга мурожаат қилшн, саволларга жавоб бериш усуллари доимий эслай оладм.

Ўқитувчи нутқи ўқувчиларга таҳлим-тарбия бериш вазифасини бажариш керак. Шунинг учун унга фақат умуммаданяй эмас балки касбий ва педагогик талаблар ҳам қўйилади. Ўқитувчи уз сўзининг мазмуни, сифати ва оқибати учун ижтимоий жавобгардир, Шунинг учун ўқитувчи нутқи педагог маҳоратининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Ўқитувчи нутқи дейилганда ўқитувчининг!* оғзаки нутқи кўзда тутилади. Оғзаки нутқ бу ўқитувчининг гапириш вақтада тузиладиган нутқи.

Педагогнинг нутқи қуйидагиларни таҳминлаши керак:

- педагог ва унинг тарбияланувчилар ўртасидаги ўзаро муносабати ва маҳсулдор мулоқотини;
- таҳлим жараёнида **билимни тўла** қабул қилиниши, англаши ва мустаҳкамланишини;
- ўқувчилар фаолиятига ундаги **инсинктни** шакллантириш мақсадида улар онги ва ҳиссиотида ижобий таҳсир кўрсатиш;
- " ўқувчиларнинг ўқув ва амалий фаолиятини мақсадга мувофиқ, ташкил этиш.

"Педагогик нутқ" тушунчаси ўқитувчининг коммуникатив хулқи тушуничаси билан узвий боғлиқ. Ўқитувчининг коммуникатив хулқи дейилганда фақат унинг гапириш ва ахборот бериш жараёнигина эмас

балки педагог ва уқувчи мулоқоти учун эмоционол **психологик** муҳйт яратишга, улар ўртасидаги муносабат ва иш услубига таҳсир кўрсатувчи нутқни ташкил эташ ва унга мос ўқитувчининг яутқий назокати ҳам кўзда т>тилади.

Ўқитувчининг оғзакн нутқи монолог ёки диалог шаклда бўлади. Монологик нутқнинг кенг тарқалган шакли ҳикоя, мактаб **маърузаси**, шарҳ кабилардир. Диалогик нутқ турли **суҳбат**, савол-жавоб шаклида бўлади.

Педагог вазифани муваффақиятли бажариши учун ўқитувчининг **нутқи** маҳлум талабларга жавоб бериши, яҳни керакли коммуникатив сифатларга мос бўлиши керак. Нутқ бир неча нормаларга мос бўлиши керак: замонавий нормаларга, ифодали, адабий тил нормаларига. Педагог нутқнинг тўғрилик, аниқлик, мослик, лексик бойлик, ифодалилик ва тозалик каби коммуникатив сифатлари ўқитувчи нутқининг маданиятини белгилайди.

Мақсадга мувофиқ педагогик нутқ ўзининг **мантушуяйлига**, ишончилиги, кўзатувчанлиги билан ҳарактерланади.

Педагогик нутқнинг функцияларидан бири - билимни тўлиқ ҳодда берилишини таҳминлашдан иборатдир.

Ўқитувчи нутқининг коммуникатив ўзига хослиги билан билимни ухувчилар томонидан қабул қилиниши ва эсда қолиши ўртасида туғридан-туғри алоқа бор. Нутқ буни таҳминлаши ёки қийнлаштириши мумкин.

Ўқитувчининг нутқи фақат **ахборот** бериб қолмай, ўқувчининг онги, сезгисига таҳсир қилиши, уларни ўйлаш фаолиятига ундаши керак.

Ўқитувчи нутқи иккинчидан ўқувчининг самарали ўқув фаолиятини нутқи аввало дарсда самарали уқув эшитувчини таҳминлаши керак.

Ўқувчи ўқитувчи нутқини эшита туриб қатор операцияларни бажаради: берилаётган ахборотни кургазмали шаклда аниқлаштиради, узидаги билим билан унга муносабат билдиради, эслаб қолади, нутқ мантиқини, фикрлар ривожини кўзатиб боради.

Овоз тонининг баландлиги, товушнинг юқорилиги, бир хилда гапириш болаларни чарчатади. Ўқув - билув жараённинг самарали бўлишига дарсда ўқитувчи танлаган коммуникатив хулқ услуби ҳам таҳсир қилади. Ўқитувчи **кўпинча** "ўчир", "жим ўтир", "ўтир", "тутат", "ёп" каби норозиликни билдирувчи сўзларни ишлатади, ўқувчи жавобини бўлади, "ҳар доимгидек ҳеч нарса билмайсан", "сен буни қаердан ҳам тушунардинг" каби гапларни айтадики, бўлар ўқитувчи ўқувчи муносабатини бузилишга, ақ.\ий фаоллик пасайишига олиб келади.

Педагогик нутқнинг учинчи функцияси-ўқитувчи ўртасидаги маҳсулдор узаро муносабатни тахминлашдан иборат.

Ўқитувчи нутқи ўқувчи - ўқитувчи муносабатини бошқариш ролини ҳам бажаради. Бу ерда ҳамма нарса аҳамиятли: ўқитувчи ўқувчиларга қандай мурожаат қилади, саломлашади, талабларини **қандай** қўяди, **қандай** оғох\антиради, хохишини қандай баён қилади; нутқи импотенцияси, юз ифодаси, қараш, ҳам болага таҳсир кўрсатади. Дардан ташқари мулоқотда буларнинг аҳамияти янада катга булади. Кўп нарса ўқитувчининг индивидуал мулоқот услубига ҳам (қурқувга асосланган, ўйинга, дўстона алоқага асосланган), мулоқот доирасидаги социал ҳарактерларига ҳам боқлиқ бўлади.

Ўқитувчи нутқининг хусусияти у аввало ўқувчиларга қаратилган ва йўналтирилган бўлади. **Ўқитувчи** монологи ҳам ўқувчилар билан ички диалог шаклида бўлади. Ўнинг нўтқида биргаликдаги иш **учун** гапириш бўлади; "Биргаликда ўйлаб кўрайлик", "Ўйлайманки, бу ишлар қизиқ-гаради", "сиз албатга эсладингиз" ва бошқалар.

Ўқитувчи оғзаки нутқининг яна бошқа хусусияти, унинг мазмуни ўқувчилар томондан икки канал орқали товуш ва визуал йўл билан қабул қилинади. Визуал ҳаракатлар ўқитувчи нутқининг таҳсирчанлиги, ифодалилигини оширади, у ўқитувчининг кайфияти ҳақида ҳам ўқувчиларга ахборот беради. Шунинг учун ёш ўқитувчи мулоқотда ўзининг ташқи кўринишини бошқара олиш кўникмасини шакллантириши керак.

Оғзаки нутқнинг яна бир хусусиятиларининг импровизация характерида эканлигидир. Тажрибали ўқиувчи текстга ёки конспектга қарамасдан гапиради, ўқувчи уни тинглай туриб, сўз ва ифодалар бирдан тутилаётганлигини куради. Шундай ҳолат вужудга келадик, гуёки ўқитувчи бу ҳақиқатаи фикрларини биринчи марта ўқувчилар билан очаётгандек бўлади.

Бўлажак ўқитувчини такомиллаштириш.

Нутқни такомиллаштиришни қуйидаги йўналишларини курсатиш мумкин: ўз-ўзияи назорат ва нутқ меданиятини ривожлантириш; Нўтқий 1\ғўлоқотнинг барча ҳолатларида адабий нутқ қоидаларини эгаллаш учун ўзига шароит яратиш.

Ўз-ўзини **язорат** ва ифодали нутқ малакаларини ривожлантириш. Ўз нутқ инпотенцияларини кузатиш: у жонли, хилма-хил, ҳиссий бўёқлими еки бир хил монотон-ми?

Нутқ тайёрлаш жараёнида ўзингизча қуйидаги саволларга жавоб топинг: **тингловчяларда** қандай фикр уйготмоқчисиз? Уларда қандай кайфият яртмоқчисиз? Нутқ мазмуни ва шароити қандай интонация ва ритм талаб этади? Бир неча бор **нутқингазни** қайтариб кўринг.

Нутқингизни бадиий адабиётдаги лавҳаларга ўз таассурот-дарингизни кўшган ҳолда қайта тўлдилинг.

Коммуникатив нутқнинг мувоффақиятли булиши уқитувчида қатор махсус қобилиятлар ривожланишини талаб қилади: социал-перцептив қобилияти, ижтимоий тасаввур қобилияти, ўзини бошқара олиш қобилияти, мулоқотда ўзининг руҳий ҳолатини боғқара олиш қобилияти, иродавий таҳсир кўрсатиш, ишонтара олиш қобилияти.

Нутқ малакалари ва кўникмаларини муваффақиятли эгаллаш учун шароит яратувчи кишининг умумий руҳий жимоний хусусиятларини ривожлантириш, бунда тасаввурни, образли хотира ва фантазияни ривожлантириш кўзда тутилади. Товуш. Баҳзиларга товуш тугма берилган, лекин бу ҳам машқ қилиб турилмаса бузилади. Киши товушини кучли, эгилувчан, жараёнли қила олиши мумкин.

Ўқитувчи товушининг ўзига хослиги нимада?

Авалло бу товушнинг кучлилиги. Унинг кучли нутқ аппарати органларининг активлигига боғлиқ.

Товуш эшитилишининг иолетность (учувчан)лиги, бу овозни масофага мослай олиш, товушни бошқара олишдир. Гипкост (эгилувчанлик) ва подвижность (ҳаракатчанлиги) товушнинг уни енгил ўзлаштира олиш, тингловчиларга мослашдир.

Диапазон - товушнинг ҳажми. Унинг чегараси жуда гоқори ва паст тон билап аниқланади.

Тембр - товуш буеғи, еркинлиги, шу билан бирга унинг юмшоқлиги, илиқлиги, ўзига хослиги. Уқитувчида касбий кассаллик келиб чиқмаслиги унгу товуш гигиенасига амал қилиш керак- Уқитувчи иш вақтининг 50% давомида гапириб туради. Педагог иш вақти тугагач 2-3 соат давомида

узоқ вақт сўзлашишдан қочиши керак. Зарур бўлиб қолса қисқа ва секин гапириши керак,

Дарс жадвали қўйилишида игунга эҳтибор бериш керак. 3-4 соат дарсдан сўнг нутқ, аппарати чарчайди, шундан сўнг 1 соат товуш дам олиши керак. Кўп стажли ўқитувчи 2-3 соатда чарчайди ва 2 соат дам олиши керак. Юқори нафас йўллари, нерв системалари, овқатланиш рожимига эҳтибор бериш керак.

Дикция - сўз, бўтин, товушнинг айтилишидаги тўғри ва аниқлик. Дикцияни такомиллаштириш нутқ органларининг ҳаракатини қайта ишлаш билан боғлиқ. Махсус машқлар бошқарилади.

Ритмика - айрим бўтинларни айтмишдаги тўлиқ давомийлик, шу билан бирга нутқни ташкил қилиш этапи. Бу нутқнинг муҳим элементи бўлиб, баҳзан интонация на пауза ўзига сўздан кўра кучли эмотионал таҳсир қилади.

Нутқ тезлиги ўқитувчининг индивидуал сифатига, унинг нутқ мазмуни ва мулоқот ҳолатига боғлиқ бўлади. Турли миллатларда нутқ темптурлича булади. Русларда минутига 120 сўз атрофида, инглизларда 120 -150 сўзгача. Тадқиқотларга кўра 5-6 синфларда ўқитувчи минутига 60 сўз, 9-11 синфларда 75 сўз гапириши тўғри бўлади.

Материалнинг мураккаб қисмига ўқитувчи паст темпда. Кейин эса тезроқ гапириши керак. Қоида, қонунлар аштанда, хулосада нутқ секинлашади.

Нутқ техникаси. Ўқув вақтининг кўп қисми (1/4, 1/2) да ўқитувчининг нутқи билан боғлиқ бўлади. Шунинг учун ўқув материални ўқувчилар тушуниши ўқитувчи нутқи мукамаллиги билан боғлиқдир.

Баҳзилар товуш ва унинг тембри тугма деб билишади. Лекин ҳозирги экспериментал физиология товушни тўғри қайта куриш мумкин. Игини аниқламоқда Тарихдан ҳам маҳулумки, баҳзи кишилар ўзларининг нутқ, товушларини такомиллаштириб **борганлар**. Масалан, Демосфен ўзининг бу соҳадага **камчиликлария** тугатиб бориб Қадияоти **Грециянинг** сиёсий ораторларидан бирига айланган. Ёки Владимир **Маяковский** ҳам 20 ёшдан ўзини **расмий** чиқишлари учун тайёрлаган, оғзига тошчалар олди, Рион дарёси бўйича нутқлар тайёрлаган.

Нафас жараёнида қайси мускуллар иштирок этишига қараб **нафаснинг 4 та** типлари ажратилади:

1. Елка ва кўкрак **қафасининг юқори** қисмини кўтарувчи мускуллар иштирок этади. Бу кучсиз, юқори нафас бўлиб, **упкашиг** фақат юқори қисми фаол ишлайли.

2. Кўкрак орқали нафасни қовургалар орасидаги мускуллар амалга оширади, Диафрагма кам ҳаркатда бўлиб, **нафас** чиғариш кучсиз.

3. Диафрагма нафас - кўкрак **ҳажмининг** ўзгариши, диафрагма қисқариши ҳисобига бўлади.

Диафрагма ва қовурга орқали нафас - диафрагманинг ҳар **томонлама** **ҳажми** ўзгариши, **қовургалар** **орасидаги** ва **қориндаги** нафас мускуллари ҳам қашадм. Шу нафас тўғри бўлиб, бу нугқий нафас учун асос бўлиб ҳисобланади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

22-Маруза: Ўқитувчининг (педагогнинг) ўз устида ишлаши.

Режа:

1. Ўқитувчининг ўқув йилига тайёргарлик кўриши.
2. Фан ўқитувчисининг ўз мутахассислиги бўйича умумий тайёргарлиги.
3. Ўқитувчининг кундалик дарсга тайёргарлиги.

Маълумки, дарс машғулотининг муваффақиятли бўлиши кўп жихатдан ўқитувчининг бир соатлик дарсга қанчалик тайёргарлик кўришига боғлиқдир.

Бошқача қилиб айтганда, ҳар бир дарсга ҳар томонлама, жиддий ва пухта тайёргарлик кўриш – таълимнинг самарали бўлиш гаровидир. Илғор ўқитувчиларда шундай мақол бор : “ 45 йил дарс берган бўлсанг ҳам, 45 минутлик дарсга тайёргарликсиз кирма !”

Рус педагоги К.Д.Ушинский таъкидлаганидек : “ ... Ҳар қайси мактабда дарснинг юқори савияда ўтказилиши ва унинг самарали бўлиши асосий масаладир, буни нима ва ким белгилайди ? Албатта ва тамоман ўқитувчи шахси белгилайди...ҳар қандай контрол савол, ҳар қандай раҳбарлик , ҳар қандай устав ва программалар – буларнинг ҳаммаси ўқитувчи шахсига нисбатан куруқ бир сўздир..”(К.Д.Ушинский. Танланган педагогик асарлар. 1-том,1959,155-бет).

Ўқитувчининг дарсга тайёргарлиги асосан икки йўл билан олиб борилади :

1. Фан ўқитувчисининг ўз мутахассислиги бўйича умумий тайёргарлиги.
2. Ўқитувчининг кундалик дарсга тайёргарлиги.

1. Ўқув йили бошлангунга қадар ўқитувчи ўзи дарс олиб борадиган синфлар дастурини таҳлил қилиб чиқиши, ўтиладиган фан юзасидан ҳар бир мавзуга оид дарсликларни ва қўшимча адабиётларни ўрганиб чиқиши, мавзуга оид кўргазмали қуроқлар ва тажриба асбоб – ускуналарини ўрганиб чиқиши лозим.

2. Кундалик дарсга тайёргарлик кўриш , ўтиладиган мавзуга оид материалларни ўрганиб чиқиш, т режа тузиш, бир соатлик дарс матнини тузиш, дарснинг мақсади ва унинг характерини аниқлаш, дарс ўтиш усуллари ва воситаларини танлаш, дарснинг асосий ўринларини аниқлаш, дарс юзасидан саволлар тузиш, тестлар ишлаб чиқиш, мавзу юзасидан уй топшириқларини аниқлаш ва х.о.

Мактабларда ўқув ишини режалаштириш икки турда амалга оширилади:

- а) ўқиш ишларининг календарь режаси.

б) кундалик дарс режаси.

Ўқувчилар уйда бажариб келишлари учун топшириқлар бериш

Ўқувчиларнинг уйда мустақил бажариб келадиган ўқув машғулоти синф шароитида ўзлаштирилган илмий билим, кўникма ва малакаларини мустақамлаш, мустақил ишлашга ўргатиш мақсадида олиб борилади.

Мактабларда ўқувчиларга бериладиган уй топшириқларининг турлари жуда кўп ва хилма – хилдир. Айниқса, дарслик ва китоб билан ишлаш, ўтилган мавзулардан келиб чиққан ҳолда қонун қоида ҳамда таърифларни ёдлатиш; ўтилган мавзу юзасидан маъруза, иншо ва баён ёздириш ва шунинг кабилар юзасидан уй топшириқлари бериш мумкин. Баъзан уй топшириқлари беришда қўпол хатоликларга йўл қўйилади. Чунончи, VII – VIII – IX синф ўқувчиларига шунчалик кўп уй вазифалари топшириладики, натижада иккинчи кунги дарс соатининг қарийиб 50 фоизини уй топшириқларини бажариш учун сарфлашга тўғри келади.

Ҳозирги мактабларда уйга бериладиган топшириқларнинг аниқ бир мезони йўқ ва улар маълум тартибга солинмаган.

Илғор мактаблардаги тажрибали ўқитувчиларнинг тахминий тавсияларини назарда тутиб, ўқувчиларга уйда бажариш учун бериладиган уй топшириқлари қуйидагича вақт бюджетини ташкил этиши керак:

I-II синф ўқувчилари учун 1 кунлик ҳамма вазифалар 1 соатни ташкил этиши;

III-IV синфда 1 соату 30 минут, V-VII-IX синфларда 2,5 соат; X-XI синфларда 2,5-3 соатдан ошмаслиги лозим.

Ҳозирги замон дарси ва унга бўлган педагогик талаблар.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, XXI аср фан ва техника революцияси асридир, бинобарин халқ таълими тизимида ёшларга дарс бераётган ўқитувчилар замон ва макон талаблари асосида ёш авлодга юқори савияда дарс беришлари шартдир. Буни амалга ошириш учун эса, ҳар бир фан ўқитувчиси қуйидагиларга эътибор бериши талаб этилади:

- ҳар бир дарс, албатта аниқ бир мақсадни амалга оширишга қаратилган ва пухта режалаштирилган бўлиши лозим;

- ҳар бир дарс ўқув режаси ва ўқув дастурининг талабига мувофиқ мустақам, сиёсий – ғоявий йўналишга қаратилган бўлиши керак;

- ҳар бир дарс, ҳаёт билан, мустақиллик амалиёти билан боғлиқ ҳолда ташкил этилиши лозим;

- ҳар бир дарс, хилма – хил метод, услубий воситалар ёрдамида юқори савияда жонли, эмоционал, таъсирли ҳолда ўтказилиши керак;

- ҳар бир дарс, ўқувчи ва ўқитувчининг фаоллигини оширишга, ўқувчиларнинг амалий фаолиятини ривожлантиришга, уларда мустақил, эркин фикрлаш малакаларини шакллантиришни кўзда тутиши керак;

- дарс жараёнида ўқитувчи 45 минутлик дарс вақтидан самарали фойдаланиши ва вақтни беҳуда ўтказмаслиги лозим;

- дарсда ўқитувчи таълимнинг тарбияловчи характерини амалга ошириш, яъни таълим билан тарбиянинг боғлиқлигини таъминлаши керак;

- дарс машғулоти бутун бир синф жамоаси билан ўтказилиб, ҳар бир ўқувчининг ёш ва индивидуал хусусиятлари эътибордан четда қолмаслиги лозим;

- ҳар бир дарс ўқувчиларнинг техник тафаккурини ривожлантириш мақсадида, дарс жараёнида турли хил замонавий техника воситалари: компьютер, тренажёр, репититор ва ЭҲМ ёрдамида Интернет, ахборот коммуникацион технологик воситалардан фойдаланган ҳолда ўтказиш ва х.о.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

23-Маъруза: Педагогик такт ва уни эаллаш йўллари.

Режа:

1. Педагогик техникаси ўқитувчи фаолиятини тартибга солувчи шакл сифатида.
2. Педагогик такт ҳақида тушунча.
3. Педагогик техника ва тактларни эгаллаш йўллари.
4. Мақсадга қаратилганлик ва педагогнинг ташқи кўриниши.

Педагогик техника ўқитувчига ўқув фаолиятида ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топади. Аввало, педагогик техниканинг таркибий қисми сифатида ўқитувчининг нутқ маданиятини, яъни саводли гапириш, уз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб

баён этиш, уз фикр ва хис-туйгуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини айтиб утиш мумкин.

Педагогик техниканинг бош таркибий қисми педагогнинг мимик ва пантомимик ифодалигидир. Аниқ имоишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум педагогик таъсир кўрсатишда кўп сўзли тушунтириш ёки эътироз билдиришга қараганда анча самарали муомила воситалари ҳисобланади.

Педагогик ўзаро таъсир кўрсатишда ўқитувчининг уз хиссий психик ҳолатини бошқариш, ўзида энг қулай хиссий (ижодий) жиддийлик даражасини ва умидбахшлик, хайрихошлик кайфиятини сақлаш ўзининг хиссий дам олишини ташкил этиш маҳоратида муҳим ролг ўйнайди. Бу маҳорат педагогнинг касбий жихатдан уз-ўзини назорат қилишини таъминлайди. Кўп йиллар давомида соғлом асаб тизимини сақлаб қолиш, асабий бузилишлардан, хиссий ва аклий зерикашдан ўзини тийишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, ўқитувчининг педагогик техникаси - бу шундай бир малакалар йириндисидирки, у тарбияланувчилар куриб ва эшитиб турган карсалар орқали уларга уз фикрлари ва қалбини етказиш имконини беради. Болалар билан бевосита муомила қилишда педагогнинг худди ана шу малакалари ёки уларнинг йуклиги унинг хулк атворида намоён бўлади. Тарбиячи, ўқитувчи ҳар бир ишни ташкил этишни, юришни, ҳазиллашишни, қувноқ, жаҳлдор бўлишини билиш лозим. У ўзини шундай тутиши керакки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияланувчиларга намуна булсин, Педагогик техника ўқитувчи малакаларининг шундай йигиндисидирки, у ўқитувчининг энг яхши ижодий хулк атворига, бошқача қилиб айтганда, ҳар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчиларда самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради. Мукамал педагогик техника педагогнинг вақти ва кунларини ижодий иш учун бушатиб беради. Педагогик ўзаро таъсир кўрсатиш жараёнида болалар билан муомила қилишда зарур сўзни топиш ёки муваффақиятли чиқмаган гап охангини тушунтиришга уз фикрини чалгитмаслик имконини беради. Педагогик техникани эгаллаб олган ўқитувчи овози бўғилгандан ёки ўзининг иш билан борлик булмаган қандайдир кечинмаларини унутишни билмасликдан азобланиб юрмайди. Демак, педагогик техникани эгаллаш ўқитувчининг уз касб маҳоратидан каноатлантириш даражасини ўсишига олиб келиши мумкин.

Педагогик техниканинг ҳамма учун умумий бўлган малакаларини тадбик этиш соҳасини педагогнинг болалар билан бевосита муомиласини қараб

утомиз, Ривожланган педагогик техника ўқитувчига ўқувчилар билан муомила қилганда зарур. Сўз, гап, оханг, қараш, имо-ишорани тез ва аниқ топиш, энг уткир ва қутилмаган вазиятларда осойишталикни ва аниқ фикр юритиш, тахлил қилиш қобилиятини сақлаб қолиш имконини беради.

Бундан ташқари ҳақиқий педагог таъсир кўрсатишда ўқитувчининг педагогик техника соҳасидаги барча малакалари бир вақтда намоён бўлади. Нутқ, имо-ишора, мимика, ҳаракат билан бирга содир бўлади. Узликсиз ўзини тута билиш, таъсирчан воситаларга берилмаслик имконини беради.

Индивидуал педагогик техника педагогнинг ёши, мижози, феъл атвори, сихат-саломатлиги, анатомик, физиологик хусусиятларига анча боғлиқ бўлади.

Педагогик техниканинг шаклланиши шахснинг сифатларига ҳам таъсир кўрсатади. Чунончи, нутқни ифодали, соф, саводли бўлиши устида ишлаш, фикрлашнинг равон бўлишига таъсир қилади. Психик фаолиятни мустақил тартибга солиш усуллари эгаллаш, феъл атвор билан бўлган хиссий вазминликнинг ривожланишига олиб келади. Педагогик техника малакаларининг шаклланиш даражасида ўқитувчининг умумий маданияти, имкониятлари номоён бўлади. Агар педагогнинг нутқи кашшок ва тартибсиз бўлса, булар-булмас сабаблар билан уз хиссийларига эрк берса, тарбияланувчи хиссийларига таъсир қилмайди.

Педагогларнинг ўқувчилар билан бевосита мулоқоти тарбияланувчиларга таъсир кўрсатади. Бу жараёндан икки томонлама ахборот алмашилади. Яъни, педагог бошқариш субъектидан объектга "ўқувчилар"га боради. Ва аксинча объект субъектга боради. Педагог бевосита шахслараро муомиладан уз тарбияланувчилари умуман жамоа, ундаги ички жараёнлар хақида гоят хилма-хил ахборотга эга бўлади ва х.к.

Педагогик муомила воситаси орқали қандай ахборот олишни қараб чиқар эканмиз, ўқувчининг шахси хақидаги ахборотини муҳимлигини алоҳида таъкидлаб утиш керак. Бевосита муомила шахснинг гоят хилма хил шароитларда ва кўринишларда урганишга имкон беради, У фақат шахснинг хулқ атворида намоён бўладиган эркин ва энг таъсирчан ташқи белгиларига кайд этиш имконини бериб қолмайди. Педагог ўқувчилар билан муомила қилар экан, жуда майда деталларни ҳам англаб олишга қодир бўлади, бу деталлар сиртдан қараганда унчалик ахамиятли булмайдими.

содир булаётган, уни тушуниш учун жуда муҳим бўлган зарур ички жараёнлар кўринишларининг аломатлари буйича бўлиши ҳам мумкин, Бу хол шахсни чуқур тушуниш имконини беради, ташқи катлам остида бошқа усуллар билан аниқлаб булмайдиган нарсаларни топиш имконини беради. Педагоглик фаолияти кишини ўзи дуч келадиган ходисаларни таҳлил этиш ва умумлаштириш тажрибаси билан бойитади. Бу эса уз шериклари ахволини фахмлаб, билиб олиш ва улар хақида хукм юритиш қобилиятини оширади. Нихоят педагогнинг ўқувчилар билан кундалик муомиласи шунга олиб келадикки, у ўқувчиларнинг хатти харакатларидаш чуқур маъно ва ҳақиқий сабабини турли вазиятларда пайкаб олади, бунинг учун намуна сифатида ўзи тез-тез кайд килган далиллардан ва ўқувчиларнинг хулк-атвор усуллардан фойдаланилади, Бу нарса педагоглик фаолиятида айниқса сезилиб туради. Бу конуний бир холдир. Чунки "Биз кундалик хаётда одамлар билан муомилада булар эканмиз, уларнинг хулк-атворини билиб оламиз, чунки биз уни гуё укигандай" буламиз, яъни хулк-атворнинг ташқи кўринишлари ахамиятини тушуниб оламиз ва шу тарика контекста хосил бўлган ўзининг ички психологик режасига эга бўлган текстни маъносини очиб берамиз. Бу "укиш" йўл-йўлакай бўлади, чунки атрофимиздагилар муомила жараёнида бизда уларнинг хулкига дойр маълум даражада автоматик тарзда мавжуд бўлган психологик маъно хосил бўлади.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомиласи улар уртасидаги узвийликни тулдирувчи вазифасини ҳам бажаради. Шу муносабат билан тарбия узлуксиз жараён эканлигини назарда тутиш керак. Болаларга нисбатан тарбиявий вазифани бажарувчи катта ёшдаги кишилар, унга доимий таъсир этувчи тизимига эга эмас. Хар бир ўқувчига хар хил таъсирлар окими етиб боради. Улар бир-бирлари билан унчалик мос келмаслиги ва маълум даражада бири иккинчисига зид келиши мумкин. Педагогнинг уз тарбияланувчиларига кўрсатадиган турли туман таъсирлари унга тузатиш киритишга интилишига боғлиқ. Албатта бунда ўқувчиларга муносабат унинг шахсий сифатларига караб бошқарилади. Муаммоларнинг кўп ёки оз даражада бўлиши инобатга олинади. Педагогик қобилиятлар структурасида акл, идкоа, хозиржавоблик, танкид куз билан қараш, собиткадамлик, нотиклик, сўз бойлиги ва хоказолар муҳим роль ўйнайди.

Педагогик қобилиятлар факат педагогик фаолият самарали бўлиши шартигина эмас, балки кўп жихатдан ўқитувчининг муваффақиятли ишлаши натижасидир. Шу муносабат билан ўқитувчининг ўзида педагогик қобилиятларининг аниқ максадни кузлаб таркиб топиши ва ривожланиши катта рол ўйнайди. Тажриба ва махсус тадқиқотлар бунинг батамом ҳақиқий

нарса эканлигини кўрсатмоқда. Масалан, шахс хусусиятларини кузатиш ўқитувчининг педагогик тажриба хосил қилишга ҳам, унинг махсус маълумотлар туплашида муҳим урин тутади. Ўқитувчи ўзининг социал психологик кузатувчанлиги билан ўқувчиларнинг турли характер хусусиятлари ва майлларини пайкаб қолиш қобилиятинигина эмас, шу билан бирга уларнинг пайдо бўлиш сабабларини билиб олиш, уларга бу сабабларнинг пайдо бўлиш вазиятига мувофик баҳо бериш маҳоратини ва хоказоларини ривожлантиришга кодирдир. Агар ўқитувчида ўқувчилар билан муносабатларининг ишонч асосида курилишига йўл-йўриқ бўлсагина, бундай мулоқот руй беради. Тарбия жараёнида бундай йўл-йўриқни амалга ошириш кийин ишдир, лекин бунга бутунлай эришиш мумкин. Албатта, катта ётпадаги кишиларнинг болалар ҳаётига кушилиб кетиши ниҳоятда кийин нарса. Лекин бу муҳитга у яқинлаша олади, анча яқинлашиб боради, Педагогда болалар билан ўзаро ишонч ва дустлик муносабатлари вужудга келгандагина бунга эришиш мумкин.

Ўқувчилар жамоаси билан муомила кўпинча суҳбат, маъруза, ахборот ва хоказолар шаклида бўлади. Биринчи навбатда суҳбатни қандай қилиб ташкил этиш, ўқитувчининг гапларига болаларнинг диққатини тортиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун бир неча усуллар бор. Гапни масаланинг куирилишидан бошлаш мумкин. Бу масалада булажак суҳбатнинг маъноси мужассамлашган бўлади. Мавзуга диққатни тортишга уриниб ҳам куриш мумкин. Бунда гапнинг эркин кизикарли фактни маълум қилишдан бошласа бўлади. Кейин уни тушунтириш ва таҳлил қилиш эса муомиланинг мазмунини ташкил этади. Макола ёки бирон бир асардан парча келтириш ҳам муваффақиятли бўлиши мумкин. Бундан ташқари дархол болаларга булажак суҳбат уларнинг кизикишлари билан боклик эканлигини айтиб утса ҳам бўлади. Мана суҳбатга болаларнинг диққатини жалб қилинди ҳам дейлик. Энди унинг мавзусини анча киска, лекин етарли даражада аниқ қилиб очиб бериш даражаси туради, буни қандай амалга ошириш мумкин? Масалан, суҳбатни тўзишнинг бундай варианти бўлиши мумкин. Дастлаб педагог ўқувчилар онги ва хиссиётига етказмоқчи бўлган асосий фикр кискача баён этилади. Сунгра у очиб берилади. Бунинг учун фактлар, мисоллар ва иллюстрациялар тизими баён қилинади. Бундан эркин такқослашлар, кутилмаган ухшатишлардан фойдаланиш жуда фойдали бўлади. Шундан кейин хулоса чиқариш, яъни суҳбатнинг асосий фикрини бошқача сўзлар билан такрорлаш мумкин. Суҳбат болаларда доимий кизикиш уйғотиш учун бир катор мураккаб булмаган усуллардан фойдаланиш зарур, энг муҳим сўзлар ва ибораларнинг интонация билан ажратиш кўрсатиш ва аксинча

интонацияни (ургу) узгартириш унчалик муҳим булмаган текстни баён қилиш керак. Овоз ва нутқ оҳангини узгартириш фойдалидир. Сухбатни қандай тугаллаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. У турлича бўлиши мумкин. Асосий гоъларни яна бир марта қисқача баён қилиб бериш мумкин. Уни шеърӣ сатрлар билан тугалласа ҳам бўлади. Агар болаларнинг узлари эшитган нарсалари хақида фикр юритишларини хоҳласа жавобсиз савол билан тугаллаш мумкин.

Мулоқотда ишонтириш, таъсир этиш усулларидан фойдаланиш.

Муомала категорияси умумий психология фанининг асосий категорияларидан бири ҳисобланиб, у уз ичига шахслараро муносабатнинг энг муҳим механизмларини қамраб олган. Психология фанида муомала категорияси кенг алоқани мужассамлаштириб, одамлар уртасида ўзаро муносабатни акс эттиради. Муомаланинг энг муҳим таркиби мулоқот саналиб, мотивацияда мотив қандай аҳамият касб этса, у ҳам худди шундай муҳим ролг ўйнайди. Муомала ҳамкорлик фаолиятининг эҳтиёжидан вужудга келиб кўп қирралари жараёнидир. Муомала куйидаги таркибий қисмлардан ташкил топган.

1. Коммуникатив (бир томонлама ахборот узатиш).

2. Муомала уз ичига ҳамкорлик фаолиятининг қатнашчилари билан ўзаро ахборот алмашинувини қамраб олган бўлиб, коммуникатив жабуха сифатида тавсифланиши мумкин. Одамлар бир-бирлари билан мулоқотга киришиши жараёнида муомаланинг муҳим воситаларидан бири тилга ва нутқ фаолиятига бевосита мувожат қиладилар.

3. Интерфаол (икки томонлама таъсир) - мулоқотга киришувчиларни ўзаро таъсири, уларнинг нутқ фаолиятида нафакат сўз орқали фикр алмашинуви, балки хатти харакати ва хулқ атвори ўзаро таъсир утказиш тушунилади.

4. Ўзаро бир-бирини идрок қилиши, англаши. Бунда мулоқотга киришувчилар ўзаро бир-бирини идрок қилиши жараёни намоён бўлади. Яъни, улардан бири иккинчисининг ишончига лойик ақлли, фаросатли, тажрибали, юксак тайёргарликка эга инсон сифатида идрок қилинади.

Муомиланинг таркибий қисмларини биргалиқда, яхлит олиб қараш, ҳамкорлик фаолиятида намоён қилади. Ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкорлик фаолиятига кириша олса, шахсни шакллантиришнинг мақсад ва

вазифаларига ўзаро таъсир ва тушунувчи йўлга куя олса, шундагина педагогик муомала амалга ошади.

Педагогик муомала - бу ўқитувчининг талабага таъсир утказиш уларнинг бир-бирлари билан ҳамкорликларининг фаолиятидир.

Ҳамкорлик ўзаро ахборот алмашинуви, -турлича коммуникатив воситалар ёрдамида ўқитувчи томонидан талабалар билан ўзаро муносабатни ташкил қилади. Педагогик фаолиятда муомала муайян дастур асосида мақсадни амалга ошириш, режалаштириш ва утказиш функциясини бажаради. Яъни муомала:

-Ўқув фаолиятини яқка хол бажаришнинг воситаси;

-Тарбия жараёнини таъминлашнинг ижтимоий-психологик тизими;

-Таълим ва тарбиянинг муваффақиятини таъминловчи ўқитувчи билан талабалар ўзаро муносабатининг муайян тизимини ташкил қилишнинг усули;

-Талаба индивидуаллигини такомиллаштириш, истеъдодини қарор топшириш имконини берувчи жараён сифатида хизмат қилади.

Муаллим педагогик жараёнда етакчи кишидир. Унга ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш вазифаси юклатилган. Шунинг учун ҳам ўқитувчига, унинг ахлокий сифатларига ўқувчилар билан муомаласига нисбатан алоҳида юксак талаблар қўйилади. Муаллим ҳаётга эндиgina кириб келаётган, баркамол шахс сифатида шаклланаётган инсонлар ёш болалар билан мулоқотда бўлади. Болалар таълим-тарбия жараёнида умуминсоний ва миллий ахлоқ нормаларини узлаштиради. Ўқувчи муомала одобини асосан ўқитувчи тимсолида англаб олади. Педагоглар жамоасида ўқитувчилар уртасидаги муомала - муносабатлар инсонпарварлик, ихтиёрийлик тамойилларига асосланади. Улар одатда, икки хил булиб, бири-расмий, иккинчиси-норасмий муомала дейилади. Расмий муомала-муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, директив ҳужжатларига асосланади. Норасмий муомала педагогик этиканинг қонуниятларига асосланади ва жамоанинг ҳар бир аъзоси томонидан ихтиерий равишда бажарилади. Муомала одоби психологик қонуниятлар, одоб нормалари, қоидалари, талаблари педагоглар жамоасининг фикри асосида бажарилади. Ёшларга таълим-тарбия бериш бир кишининг иши эмас. Уни педагоглар жамоаси бажаради. Таълим-тарбияда қанда тутилган мақсадга эришиш учун ўқув юрти бутун жамоаси, ҳамма ўқитувчилар бирлашиб ҳаракат қилишлари лозим. Ҳар бир муаллимнинг хатти-харакати, ҳулки, муомаласи педагоглар

жамоасининг мақсади талабларига мос бўлмоғи керак. Жамоанинг айрим ўқитувчига таъсири педагоглар жамоасида шаклланган муомала одоби муносабатларига боғлиқ. Хар бир боланинг тарбияси учун маъсулиятнинг бирлиги педагоглар жамоасининг ўқувчига нисбатан талабларидан биридир. Дарсда ўқувчиларнинг интизоми педагогик жамоадаги муомала одоби ахлокий муносабатлар даражасини кўрсатади, Коллежда ўқув интизомини сақлаш бутун педагоглар жамоасининг иши. Педагоглар жамоасида ўзаро ёрдам ва ишончнинг мавжудлиги муомала одобига амал қилишнинг муҳим шартидир. Муомала одобига риоя қилиш педагоглар жамоасининг мақсадига ўқитувчиларнинг ахлокий савиясига боғлиқ. Педагоглар жамоасида ўзаро муомала муносабатлар ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштиришга маъсулият ва интизомни сақлашга асосланади. Педагогик жамоада соғлом аклий-рухий муҳит мавжуд бўлса, ахлокий норма ва йўл-йўриқлар бажарилибгина қолмасдан, балки улар хар бир муаллимнинг эътиқодига, одатига айланади. Педагоглар жамоасининг шахс ва жамоа учун фойдали ишларига асосланган таъсири натижасида муаллимнинг маънавий кифоасида чуқур сифат узгаришлар содир бўлади. Ижтимоий бурчни Тугри англаш хулқини тугри баҳолай олиш одати шаклланади. Жамоада ўзаро муомала яхшиланади. Муомала жараёнида унинг мақсадга мувофиқ амалга оширишни таъминлаш учун ижтимоий назорат ва ижтимоий қонун-қоидалар муҳим аҳамиятга эга, Бу назоратда ўқувчи таъсир этиш воситаси иштирок этади: маъқулламалик, қоралаш, жазолаш.

Муомала жараёнида ўқувчи ёки талаба хулқини ижтимоий қонун-қоидалар маромига зид келса, у ҳолда унинг хатти-ҳаракати қораланади, эътироз, танбех, эслатиш каби воситалар билан таъсир утқазилади. Муомала вақтида одоб, одоблилик муҳим аҳамиятга эга. Унинг асосий вазифалари: ахборот алмашув, ўзаро таъсир, ўзаро идрок қилиш, тугри амалга ошишини идора қилиб туради. Хар бир фикр билдирилганда, мулоқотдош қабул қилаётганини фахмлаб туриш, ташқи кўринишлари узгаришига эътибор бериш, ўз сураш тавозе билан муносабат қилиш эвазига муомала одоби ушлаб турилади. Муомала жараёнида баъзи бир хатти-ҳаракат уиламай билдирилган фикр, ортиқча имо-ишора одобсизликка олиб келади. Одобсизлик эса низоли вазият, қарама-қаршилик, зиддиятли вазиятни келтириб чиқаради. Бунинг натижасида муомала фикр алмашув ўзини вазифасини низоли вазиятга бушатиб беради. Педагогик муомалада психологик алоқа ўрнатиш алоҳида аҳамиятга эга, чунки талаба билан ўзаро муносабат, ҳурмат ишонч негизида қурилади.

Бунда ўқитувчи талабанинг ҳуқук мажбуриятини, унинг коллежда, жамоат жойларида, оилада бажарадиган вазифаси нимадан иборат эканлигини эътибордан четга чиқармаслиги лозим.

Ўқитувчининг талабаларга таъсир утказиш самараси унинг принципиаллиги ва талабчанлигида уз аксини топади. Бундан ташқари у ўзига хам ута талабчан булмоги, шахсий намунаси билан табиий равишда обру-эътибор қозонмоги лозим. Муомала жараёнида ва ҳамкорлик фаолиятида ўқитувчининг талабаларга таъсир утказиш натижасида уларда:

-уз-ўзини ва узгаларни хурмат қилиш;

-уз-ўзини ва бошқаларнинг фаолияти, хулқини баҳолаш;

маъсулият билан қарашни, маълумотли булиб педагогика билан психологияни билиш, педагогик маҳоратга, педагогик одобига эга бўлиши лозим.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

24-Маруза: Педагогик таъсир этиш усуллари

Режа:

1. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар.
2. Ўқитувчи шахсининг характер хусусиятлари.
3. Ўқитувчи шахсининг ўқувчи шахсига таъсири.

1.Ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар.

Ўқитувчининг ўрни ва унинг вазифалари ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш ишига жамият ва жамоатчилик томонидан эотибор қаратилишининг нақадар муҳим аҳамиятга эгаллиги аниқланади.

Маълумки, ўқитувчининг шахси ва унинг касби билан боғлиқ хислатларига қаратилаган энг муҳим хислатлари қуйидагилар:

Ўқитувчининг ўз Ватанига содиқлиги, болаларни севиш, уларни инсонпарварлик руҳида тарбиялаш истаги, ўз юрти, она тили ўз халқини тарихи ва унинг маданиятини севиш, давлатнинг мустақиллик ғоясида яшашидан иборатдир;

ижтимоий жавобгарликни юксак даражада хис этиш;

ўзини қўлга ола билиш, сабр-тоқатли, бардош, матонатлийлиги;

Жамиятнинг ўқитувчи олдига қўядиган асоси талаблари қуйидагилар:

шахсини маънавий ва маърифий томонидан тарбиялашнинг, миллий уйғониш мафкурасининг ҳамда умуминсоннинг бойликларининг моҳиятини билиш, болаларни мустақиллик, ғояларига содиқ руҳда тарбиялаш, ўз ватани табиатига ва оиласига бўлган муҳаббати;

кенг билимга эга бўлиш, турли билимлардан хабардор бўлиш;

ёш педагогик психология ижтимоий психология ва педагогик, ёш физиологияси ҳамда мактаб гигиенасидан чуқур билимларга эга бўлиши;

болаларни билиш, уларнинг ички дунёсини тушуна олиш;

ўзи дарс берётган фан бўйича мустақам билимга эга бўлиб, ўз касби, соҳаси бўйича жаъон фанларидан эришилган янги ютуқ ва камчиликлардан хабардор бўлиши;

таълим ва тарбия методикасини эгаллаш;

ўз ишига ижодий ёндашиши;

педагогик техника мантиқ,(нутқ, таълимининг ифодали воситалари) ва педагогик тактикага эга бўлиши;

ўз билими ва педагогик маъоратини доимий равишда ошириб бориш;

хар бир ўқитувчи ана шу талабларга тўла жавоб бера оладиган бўлишга интилиши шарт.

Ўқитувчи жамият томонидан қўйилган талаблар билан бир қаторда ўз фаолиятида теварак атрофидаги кишилар, мактаб маомурияти, ҳамкасблари, ўқитувчилар ва уларнинг ота- оналари ундан нималарни кутишини ҳам эсдан чиқармаслиги лозим.

2. Ўқитувчи шахсининг характер хусусиятлари.

Кўпчилик психологлар, шу билан бирга ўзбекистонлик психолог олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар замонавий ўқитувчилар учун энг зарур хислатларни аниқлаб олиш имкониятини беради. Бунда гап ўқитувчилик касбининг профессиограмма (маолум тизимга келтирилган, меънат психологик томонидан ўрганишни ва ундан келгуси амалий фаолиятида фойдаланишга қаратилган қисқа ва ъар томонлама батафсил кўрсатиб берилган хужжатга профессиограмма дейилади.) Ўқитувчи профессиограммаси муайян фан томонидан ўқитувчига қўйиладиган махсус талабларни ўз ичига қамраб олиши лозим.

хар бир мутахасислик бўйича ўқитувчининг ихтисослашган ъарактеристикасини назарда тутган профессиограмма тузилади.

Ўқитувчининг шахсий хислатлари.

Касбига хос бўлиши.

Ўз касбига хос хислатлари.

Шахсий – педагогик уддабуронлиги.

Ташкилотчилар малакалари.

Коммуникатив малакалари.

Гностик малакалари.

Ижодий хислатлари.

Ўқитувчининг шахсий хислатлари:

болаларни яхши кўриш, уларни севиш;

амалий – психологик ақл-фаросатлик;

меънатсеварлик;

жамоат ишларида фаоллик;
меҳрибонлик, камтарлик;
одамийлик, дилкашлик;
уддабурунлик, мустаъкам ʔарактерга эга бўлиши;
ўз билимини оширишга интилиш.

3. ʔқитувчи шахсининг ўқувчи шахсига таъсири.

Биз психология кафедраси ўқитувчилари мингга яқин ўқувчини ўрганиб улардан ўқитувчининг кайфиятини била оласизми ва унинг кайфияти сизга қандай таъсир қилади деган саволга ёзма жавоб олдик. Ўқувчиларнинг 94,2 %, ўқитувчининг кайфиятини била олишни, 89,8 % ўқитувчи кайфияти уларга қаттиқ таъсир қилишини билдиришган. Шунингдек қуйидаги санаб ўтилган сабаблардан (шахсан унинг ўзига қўйилган ёмон баъо, ўртоғига қўйилган ёмон баъо: ўқитувчининг кайфияти ёмонлиги ; дарс материаллини ёмон ўзлаштирганини англаш; дарсга ёмон тайёргарлик кўрганини англаши) қайси бири ўқувчининг кайфиятига кўпроқ ёмон таъсир этишини кўрсатиш сўралган. Кўпчилик ўқувчилар ўқитувчининг кайфияти ёмонлигини таокидлаб ўтганлар. “Ўқитувчининг кайфияти сенга қандай таъсир қилади?” деган саволга олинган жавоб ҳам жуда маоноли бўлди. Жавоб: Агар ўқувчининг кайфияти яхши бўлса ўз муваффақиятсизликларингдан унча қийналмайсан, “Дарс унча зерикарли бўлиб туюлмади”, “Қийин нарса осон бўлиб қолади”, “Дарсда вақт ўтганини билмай қоласан”, ва ʔаказолар, жавоблар. Айниқса ёмон бўлса? “Қўл ишга бормади”, “Ўзингга бўлган ишончни йўқотасан”, “Дарсдан қочиб кетгинг келади” ва хатто “Миянг қотиб қолади” деган жавоблар олинган. Ўқитувчи фаолиятида индивидуал услуб. Таълим - тарбия ишининг муваффақияти кўп жиъатдан ўқитувчининг педагогик қобилиятига ва қизиқишига боғлиқдир. М.Г.Давлетшин таокидлашича, ўқитувчининг баози психик жараёнлари ва хусусиятлари унда ўқитувчи шахсига хос сифатлари шундан комплексини ташкил қиладики, уни педагогик қобилият деб аташ мумкин. Педагогик қобилият ўқитувчи шахсига хос бўлган бир қанча сифатларни – унинг ақл – заковати, иродаси, хиссиётлари, ʔарактерига хос ва бошқа хусусиятлардан таркиб топади. Таълим – тарбия ишига бўлган қобилият туъма қобилият эмас, одам табиатдан шу қобилият куртакларини олади. Қобилият шахсига онги, фаолияти жараёнида ривожланади. Ўқитувчидан таълим – тарбия ишида катта диққат ва кузатувчанликни талаб қилади. Ўқитувчи чинакам педагогларга хос сезгирлик, кузатувчанлик қобилиятига эга бўлиши керак. ʔар қандай кузатиш яхшилаб диққат қилиш асосида содир бўлади.

Ўқитувчиларни ёзма ишларини эотибор билан текшириш ўқитувчидан диққатни нихоятда кучли ва чуқур бўлишини талаб қилади. Ўқитувчи нутқининг хусусиятлари. Ўқувчилар билимларни энг биринчи навбатда ўқитувчининг жонли нутқи орқали олади. Ўқитувчининг нутқи лексика, фонетика, талаффуз, гапларни тўри тузиш, сўзларда урьуларни ўз жойига қўйиб гапириш ва ўказолар жиъатидан тўри бўлиши керак. Нутқда фикрлар изчил, мантиқли, асосли ва ишончли бўлиши лозим.

Ўқитувчи тафаккурининг хусусиятлари. Ўқитувчининг тафаккури асосан ўқув материалларини мустақил режалаштириш ва системали баён этишда намоён бўлади.

Ўқитувчи ўқув материалларини индуктив ва дедуктив методлардан фойдаланиб тушунтириш керак. Шу билан бирга, ўқитувчи ўқувчиларни фактлардан мустақил равишда хулосалар чиқаришга ва умумий берилган конун – коида ва тушунчаларга асосланиб, айрим факт, хулосаларни тушуна олишга ўрганиши зарур. Ўқитувчи абстракт тушунчаларини конкрет тушунчалар билан боълай олиши.

Ўқитувчи тафаккурининг мазмунлиги, тезлиги, кенглиги, каби сифатлари болаларга ўз билимларини аниқ, мазмунли, тушунарли қилиб сўзлаб беришда ҳам намоён бўлади. Ўқитувчининг иродавий сифатлари. Педагогик фаолияти таълим-тарбия мақсадларига мувофиқ йўналтиришга ҳамда кўпгина қийинчиликларни бартараф этиш билан боғлиқ бўлган фаолиятдир. Шунинг учун ҳам бу фаолият кишидан катта иродавий куч талаб қилади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

25-Маруза: Ўқитувчининг ўқув тарбия жараёнини бошқариши.

Режа:

1. Тарбиявий жараёнининг умумий тавсифи.
2. Тарбиявий жараёнининг мақсад ва вазифалари
3. Тарбиявий жараёнининг ўзига ҳас хусусиятлари

Тарбия назарияси-педагогика фанининг бир қисми бўлиб, тарбиявий жараённинг мазмуни, усули ва ташкил этилиши масалаларини ўрганadi. Ҳаётга янгича сиёсий ва иқтисодий нуқтаи назардан ёндашиш ўсиб келаётган ёш авлод тарбияси билан боғлиқ жараён мазмунини ҳам қайтадан кўриб чиқишни тақоза этмоқда. Тарбия назарияси Марказий Осиё мутафаккирлари ва халқ педагогикасининг тарбия борасидаги бой тажрибаларига таянади. Тарбия назарияси ўз қоидаларини асослаш учун фалсафа, социология, этика, эстетика, физиология, психология каби фанлар мағлумотларидан фойдаланади. Тарбия назарияси педагогиканинг бошқа бўлимлари: педагогиканинг умумий асослари, таълим назарияси ҳамда мактабшунослик билан узвий боғлиқ.

Тарбия-шахснинг муайян мақсад асосида ижтимоий ҳаётга тайёрловчи, тарихий ижтимоий тажрибага суянган ҳолда олиб борилувчи фаолият жараёнидир. Бошқачарoқ талқин этилганда, тарбия ёш авлодни муайян мақсад, йўлида ҳар томонлама вояга етказиш, унда ижтимоий онг ва хулқ-атворни таркиб топтиришга йўналтирилган фаолият жараёнидир.

Турли замон ва маконда ижтимоий тарбия моҳияти турлича бўлиб, унинг мазмуни ижтимоий мақсадлардан келиб чиқиб асосланган. Турли макон ва замонда тарбия ғояси турлича ифодаланган бўлсада, аммо йўналтирувчанлик хусусияти ҳамда объектига кўра яқдилликни ифода этади. Тарбия хусусида таниқли ўзбек педагоги Абдулла Авлоний шундай дейди: «Ал ҳосил тарбия бизлар учун ё ҳаёт ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидур» ^[1]. Ушбу фиирлардан англашиниладики, шахс тарбияси хусусий иш эмас, балки ижтимоий, миллий ишдир. Зеро, ҳар бир хулқниинг тараққий қилиниши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясга кўп жиҳатдан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий мустақилликни қўлга киритгач, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида туб ислохотлар олиб борилмоқда. Ислохотларнинг асосий ғояси Республиканинг ривожланиши ва тараққиёт йўли деб эътироф этилган демократик, инсонпарвар, ҳуқуқий жамиятнинг барпо этиш учун хизмат қилади. Демократик - инсонпарвар ва ҳуқуқий жамиятнинг барпо этиш вазифаси усиб келаётган ёш авлод зиммасига юкланади. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг қатор асар ва нутқларида, чунончи «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётинини пойдевори», «Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда» номли асарларида мустақил

Республикада ижтимоий тарбияни йўлга қўйиш мақсади ва вазифалари белгилаб берилган.

Тарбия-шахсни мақсадга мувофиқ такомиллаштириш учун уюштирилган педагогик жараён бўлиб, тарбияланувчининг шахсига-мунтазам ва тизимли таъсир этиш имконини беради. Тарбия жараёни ўзаро боғлиқ бўлган икки фаолиятни ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятини уз ичига олади. Тарбия жараёнинг ўқувчининг онги шакиллана боради. Ҳис-туйғулари ривожланади ижтимоий ҳаёт учун зарур бўлган ва ижтимоий алоқаларни ташкил этишга хизмат қиладиган хулқий одатлар ҳосил бўлади. Тарбия жараёнида болаларнинг ҳасти ва фаолиятини педагогик жиҳатдан тўғри уюштириш ғоят муҳимдир. Фаолият жараёнида бола ташқаридан келаётган тарбиявий таъсирларга нисбаган маълум муносабатда бўлади. Бу муносабат шахснинг ички эҳтиёж ва хохишларини ифодалайди. Психолог ва педагогларнинг тадқиқотлари шахсга ташқи омилларнинг (хоҳ салбий хоҳ ижобий) таъсири боланинг уларга муносабатига боғлиқлигини кўрсатади. Бола фаолиятини уюштиришгина эмас, балки тарбияланувчининг бу фаолиятга нисбатан қалбида пайдо бўлаётган муносабатни, турли кечинмаларни қандай англашини, баҳолашини, ҳис қилишини, улардан ўзи учун нималарни мақсад қилиб олаётганлигини билиши зарур. Буларнинг барчаси турли кишилар билан алоқа қилиш, жамоадаги муносабатлар мураккаблашиб боради.

Тарбия жараёнида ўқувчининг онгинигина эмас, балки ҳис-туйғуларини ҳам ўстириб бориш, унда жамиятнинг шахсга қўядиган ахлоқий талабларига мувофиқ келадиган хулқий малака ва одатларни ҳосил қилиш лозим. Бунга эришиш учун ўқувчининг онгига, ҳиссиётига ва иродасига таъсир этиб борилади. Агар буларнинг бирортаси эътибордан четда қолса, мақсадга эришиш қийинлашади. Тарбия жараёнига ўқитувчи раҳбарлик қилади, ўқув кўнмилар фаолиятини белгилайди. Уларни ижтимоий жараёнда иштирок этишлари учун шарт-шароит яратади.

Ижтимоий жараёнда фаол иштирок этиш орқали ўқувчиларнинг мустақиллиги, ижодий ташаббускорлиги ортиб боради. Фаолият ўқувчилар жамоаси манфаати ва истаги асосида уюштирилса, бу жараёнда боланинг тенгдошлари ва ўзини ўзи англаш жараёни. Бола ўз хулқи ҳатти-ҳаракати учун жамоа олдида жавобгарликни сезишга эришгач ижрочи амас, балки умумий ишнинг фол қатнашчиси бўлиб қолади.

Тарбияни самарали йўлга қўйиш учун унинг ҳаракатлантирувчи кучини, тарбия жараёнининг манбаини яхши билиш ва ҳисобга олиш муҳимдир. Бу тарбия жараёнидаги ички ва ташқи қарама-қаршиликлардан иборат.

Тарбияда ўқувчиларнинг тарбияланганлик даражасини ҳам ҳисобга олиш керак бўлади. Бу жиҳат унутилса, қарама-қаршиликлар вужудга келади. Фаолият жараёнида ҳосил бўлган малака ва одатлар ахлоқ меъёрларига риоя қилишни енгиллаштиради.

Демак, тарбиячи бола шахсининг тез ривожланадиган даври ўқувчилик йилларида унинг онгига турли туман фаолият (ўқиш, меҳнат, ижтимоий ишлар, ўйин, спорт, бадий ҳаваскорлик) ёрдами билан махсус таъсир ўтиши муҳимдир. Акс ҳолда хулқ меъёрлари, ахлоқ талаблари яхши тушунилмай қолиши натижасида шахс ижтимоий муносабатлада беқарор тасодифий таъсирга берилувчан бўлиб қолиши мумкин.

Тарбия жараёнининг асосий натижаси-баркамол шахсни шакллантиришдир. Бу жараён икки томонлама бўлиб, уюштириш ва раҳбарликни, шунингдек, ўқувчи шахсининг ўзи томонидан фаоллик кўрсатилишини тақозо этади. Бу жараёнда педагог етакчи рол ўйнайди. Чунки у ижтимоий тарбиянинг умумий мақсадлари моҳиятини тушунади, мақсад йўлида амалга ошириладиган вазифалар тизимидан яхши хабардор, тарбия шакллари, методлари ва усулларини асосли, илмий тарзда танлаб олади ва тарбия жараёнига тадбиқ этади. Тарбия жараёнининг моҳиятини тарбияга ҳар томонлама ёндашиш билан муваффақиятли тарзда илмий таҳлил қилиш мумкин.

Шахс тарбиянинг натижаси сифатида яхлит мавжудотдир. Шахснинг кўпдан кўп ҳислатлари бир-биридан ажратилган эмас, балки ўзаро мустаҳкам боғланган. Тарбия жараёнида боланнинг шахсияти айрим-айрим эмас, балки яхлит равишда ривожланади. Бола ўсиб ва ривожланиб борган сари тарбия вазифалари мураккаблашиб, чуқурлашиб, табақалашиб боради. Ҳар томонлама ёндашиш объектив равишда ақлий ғоявий сиёсий, ахлоқий, меҳнат, эстетик, жисмоний, экологик, иқтисодий ҳамда ҳуқуқий тарбия бирлигини, ўқитувчиларнинг онги, хулқ атори ва фаолиятининг бирлигини, тарбия жараёнини ташкил этишнинг яқка, гуруҳли ва оммавий шакллари кўшиб олиб борилшиқни таъминлайдиган педагогик тизимларни вужудга келтиришни ва бу тизимларнинг амал қилишни талаб этади.

Ижтимоий тарбия жараёни шахснинг ижтимоий фазилатларини шакллантиришга, унинг атроф-теваракка, жамиятга, одамларга ўзига нисбатан муносабатлари доирасини вужудга келтиришга кенгайтиришга қаратилганди. Шахс иштирок этадиган ижтимоий муносабатлар тизими қанчалик кенг, хилма-хил ва гуруҳ бўлса, унинг маънавий дунёси шунчалик бой бўлади. Ўз табиатига кўра тарбия жараёни кўп омилли характерга эга.

Яъни, бола шахсининг қарор топиши оила, мактаб, жамоатчилик, социал муҳит, шунингдек вазиятлар хилма-хиллиги, бевосита ва билвосита таъсирлар остида рўй беради.

Тарбия жараёнининг натижалари одатда бир хил характерда бўлмайди. Бу нарса ўқувчиларнинг психологик (индивидуал-типологик) физиологик ва жисмоний хусусиятларига, уларнинг ҳаёти ва маънавий тажрибасига, шахсий позициясига боғлиқ. Тарбия жараёни одатда ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини қайта тарбиялаш, боланинг атроф-муҳитдаги у ёки бу ҳодисалар билан салбий алоқаси натижасида вужудга келадиган муносабатлар ва шахс хусусиятларини бартараф этиш билан қўшиб олиб борилади.

Ўзини-ўзи тарбиялаш шахснинг ўзида ижтимоий кадрга эга бўлган фазилатларни ҳосил қилиш ва такомиллаштиришга ҳамда, салбий ҳислатларни бартараф этишга қаратилган ички фаолият сифатида таърифланади. Ўз-ўзини қайта тарбиялаш-шахснинг ўзидаги салбий одатларни, характердаги зарарли сифатларни йўқотишга, бартараф этишга қаратилган ички фаолияти мазмундир. Бола хулқидаги оғишлар оиладаги носоғлом муҳит, ота-онанинг тарбияда йўл қўйган хатолари, ўқитувчи фаолиятидаги камчиликлар асосида вужудга келади. қайта тарбиялаш жараёнида салбий хулқий ҳосил қилган сабаб, шароит ўзгартирилади. қайта тарбиялашда мактаб ва шахснинг шахсий таъсирини оила, ота-она ҳам маъқуллаши лозим.

Демак, қайта тарбиялаш ўқувчининг ўзигагина эмас, балки унинг ота-онасига ҳам қаратилиши лозим. Ижтимоий тарбияни ташкил этиш жараёнида бир қатор вазифалар ҳал этилади. Ушбу вазифалар ижтимоий тарбия мақсадидан келиб чиқиб белгиланади. Мустақил Ўзбекистон Республикасида айни вақтда ёш авлодни тарбиялаб вояга етказишга қаратилган жараёнда қўйидаги вазифаларни ҳал этиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

а) ёшларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш уларда кенг дунёқарашни таркиб топтириш, ўз шахсий турумушига мақсадли ёндошув, режа ва амал бирлиги ҳиссини уйғотиш;

б) ўқувчиларни миллий ва умуминсоний кадриятлардан огоҳ этиш, чуқур билимга, тафаккурга эга ёшларни тарбиялаш, малакаларини тобора бойитиш;

в) умуминсоний ахлоқ меъёрларини англашни (одамийлик, камтарлик, ўзаро ёрдам, меҳр муҳаббат, мурувват, адолатни ёқлаш, инсонпарварлик, ахлоқсизликка қарши нафрат ва ҳаказолар), муомала одоби, юксак маданиятни ўқувчиларда қарор топтиришга эришиш;

г) ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга ҳурмат руҳида ёндашни, ўқувчиларда

фуқаролик туйғусини, ижтимоий бурчга масъулликни қарор топтириш;

д) табиатни муҳофаза қилиш, экологик мувозанатни юзага келтириш борасидаги масъулиятни таркиб топтириш;

е) ватанпарварлик ва байналминаллик туйғусини шакллантириш, ўзга миллат ва халқлар қарашларига ҳурматни, хунар ҳуқуқ бурчларини камситмаслик туйғусини қарор топтириш;

ж) мустақил давлат - Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсатига тўғри ва холисона баҳо беришга ўргатиш;

з) инсонни олий кадрият сифатида кадрлаш, унинг шаъни, ор-номуси, кадр-қиммати, ҳуқуқ ва бурчларини ҳурмат қилишга ўргатиш ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган ижтимоий тарбиянинг умумий вазифалари ана шулардан иборат. Шу билан бирга тарбия турлари - ахлоқий, ақлий, жисмоний, эстетик, экологик, иқтисодий, ҳуқуқий ва сиёсий тарбиялар ўзининг хусусий мақсадидан келиб чиққан бир қатор вазифаларни амалга оширади.

Тарбия мазмунида олдинга қўйилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар, шахс хулқ-атвори ҳамда сифатлари моҳияти акс этади. Тарбия мазмуни, ижтимоий иқтисодий тараққиёт, кишилиқ муносабатлари моҳияти ва даражаси, шунингдек, жамият мафкураси ғояларидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Замонавий тарбия мазмунида қўйиладиган ғоялар ётади:

1. Тарбия мақсадининг аниқлиги Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий мустақиллигининг дастлабки йилларидаёқ Республикада амалга оширилиши кўзда тутилаётган тарбия мақсади аниқ белгилаб олинади, Ўзбекистон республикаси «Тағлим тўғрисида» ги қонуни ҳамда «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ғояларига кўра ижтимоий тарбиянинг асосий мақсади -эркин, ижодкор, мустақил фикр эгаси бўлиш комил инсонни тарбиялаб вояга етказишдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш йўлидаги асосий восита бу, шахсда умумий маданият унсурларини таркиб топтиришдир, яъни, шахснинг ақлий, ахлоқий, жисмоний, эстетик, иқтисодий, экологик, ҳуқуқий, сиёсий ҳамда меҳнат маданиятини тарбиялаш тарбиянинг бош мақсадини амалга ошириш имкониятини яратади.

2. Болалар ва катталарнинг биргаликда фаолияти. Ўқитувчининг болалар билан маънавий маданияти энг яхши намунасини излаши, шу асосда тарбиячи ишининг ҳаётий меғёр ва кадриятларини ишлаб чиқиши ўқувчининг тарбия жараёнида фаоллигини таминлашга олиб келади. Дунёқараши ҳали чала тўқис шаклланмаган болалар учун катталарнинг ҳаётий тажрибалари ҳамда уларнинг шахсий намуналари катта тарбиявий таъсирга эга

3. Ўз -ўзини англаш. Тарбия инсонда эътиқод, демократик қарашлар ва ҳаётий позициянинг шаклланишига олиб келади. Тарбия мазмунининг энг муҳим унсурларидан бири - бу инсоннинг ҳаётий ўз-ўзини англаш инсоннинг

Ўз шахсий ҳаёти ва бахтининг субъекти сифатида эътироф этилиши билан тавсифланади. Инсон камолатида фуқаролик, касбий ва ахлоқий ўз-ўзини англаш жиҳатлар муҳим аҳамингга эгадир.

4. Тарбиянинг шахсий йўналтирувчанлиги. Мазкур ғоя мактаб (таълим муассасалари амалиётининг марказий нуқтасида тарбиявий ишлар дастури, тадбирлари «нақл, метод ва воситалари эмас, балки ўқувчи турганлигини англашишга хизмат қилади. Тарбия жараёнида унинг шахсий хусусиятлари, қизиқишлари, ўзига хос характери ўз кадр-қийматини англаш туйғулари ривожлантирилиб борилиши зарур.

5. Ихтиёрийлик. Тарбияланувчиларнинг ирода эркинлигисиз тарбия ғоялари моҳиятини қарор топтириш мумкин эмас. Тарбия жараёни, агар у оқилона ташкил этилса, бир вақтнинг ўзида ҳам ўқувчи (талаба), ҳам ўқитувчи маънавиятининг бойитилишига хизмат қилади. Агар тарбиячи (ўқитувчи) ўқувчининг қизиқиши, фаолияти, уртоқлик ва фуқаролик бурчини англаш мустақилликка интилиш туйғуларини кўра ва англай олсагина унинг иродали эканлиги юзага келади. Тарбияланувчининг иродали эканлиги таъминланган шароитда унинг шахсига таъсир кўрсатишга йўналтирилган фаолиятда самарага эришилади.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, сухбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

26-Маъруза:Тарбиячининг (ўқитувчининг) маҳорати.

*Дунёда ҳар кайси касб-хунарнинг
ўзига хос урни, ахамияти ва кадр-қиймати бор.
Аммо уларнинг орасида энг улуг ва шарафлиси бу - ўқитувчилик
касбидир.*

Ислом Каримов

Режа:

1. Тарбиявий маҳоратининг моҳияти.
2. Тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг миллии ва назарий асослари.
3. Тарбиявий маҳоратининг тизими: ижтимоий, эстетик, ахлоқий, технологик.
4. Педагогик ташкилотчилик фаолиятининг моҳияти.

«Мен Абдулла Авлонийнинг "Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё халокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир"- деган фикрини кўп мушоҳада

киламан. Буюк маърифатпарвар бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз , учун канчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, хозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кура муҳим ва долзарбдир. Чунки таълим-тарбия онг махсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини узгартирмасдан туриб биз кузлаган олий мақсад-озод ва обод жамиятни барпо этиб булмайди,» - деган эдилар Президентимиз И. А. Каримов уз асарларида.

Дарҳақиқат юртимиз келажаги бўлган ешларни хар томонлама камолга етган, баркамол инсон қилиб тарбиялашда уларнинг маънавий кирралари: иймон, эътикод, меҳр ватанпарварлик, дустлик, инсонга чексиз мухаббат, муруватлилик, каноатлилик, сабр-токатлилик, сахийлик, миллии Фурур каби фазилатларни шакллантириш жуда муҳимдир. Бу мислсиз тенги йук ишда ўқитувчиларнинг, тарбиячиларнинг, таълим соҳасида масъул ходимларнинг хизмати бенихоят каттадир.

Тарбия-тарихий ва ижтимоий ходисадир. Тарбия авлод-аждодларимиздан бизга етиб келган буюк мерос булиб, у комил инсонни вояга етказишда муҳимдир. Тарбия инсонларнинг фаолияти жараёнида уларнинг онги ва иродасини устиришга хизмат килади. Шу билан бирга ,тарбия ижтимоий ходиса булиб, инсоният тараккиётининг турли боскичларида ўзига хос мазмун ва амалга ошириш шаклига эгадир. Тарбия хакида Шайх Саъдий ўзининг "Тулистон" асарида шундай деб ёзган эди: "Кимда-ким ёшлиқдан тарбия олмаса, катта булиб бахтли була олмайди".

Адибнинг юкоридаги сўзларига амал килган холда ўқувчиларни маънавий бой, жисмоний жихатдан соғлом қилиб тарбиялаш мақсадида дастлаб уларнинг тарбиявий даражасини аниқлаш мақсадга мувофикдир. Бунинг учун ўқувчилар қалбини одоб-ахлоқ нурлари билан ёритмокчи бўлган тарбиячи-ўқитувчи чуқур билим, кенг маҳорат ва тарбиячилик-санъатини эгалламоги керак. Ўқувчи ешларни тарбиялашда умуминсоний кадриятлар, ислом таълимоти, узбек миллии урф одатларига амал қилиш мақсадга мувофикдир.

Тарбиявий жараён онгли, масъулиятли фаолият булиб, унда тарбиячи тарбияланувчиларни комил инсон қилиб етиштиришда унга хар томонлама таъсир кўрсатади. тарбиячи ўқувчилар жамоасининг тарбиявий даражасини урганиб, унга таъсир кўрсатиш маҳоратига эга бўлиши, тарбиявий тадбирларни ўқувчиларнинг рухиятига канчалик ижобий таъсир этганини кузатиб, уни янада ривожлантириши, такомиллаштириши, тарбиявий

ишларни самарадорлигини оширишда уз билимини таркибий равишда бойитиб бориш лозим.

Юртимизда тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг асосий мақсади миллий истиклол талабига жавоб берадиган ёшларни тарбиялашга қаратилган экан, айти пайтда бу ният тарбиячи-ўқитувчиларга катта маъсулиятни юклайди. Педагогик фаолият юритиш давр талабига жавоб бермоги лозим. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тугрисида"ги Қонуннинг 5-моддасида худди шу хусусда тухталган: "Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлокий фазилатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолият билан шуқулланиш ҳуқуқига эга..."

Тарбия уч нарсага эҳтиёж сезади: истеъдодга, илмга ва машққа деган эди улуг- олим Арасту. Ана шу гоёларга асосланган ҳолда тарбиячилар куйидагиларга амал қилишлари лозимдир:

-тарбияда улгаётган инсон шахсини олий ижтимоий кадрят деб тан олиш, ҳар бир бола, усмир ва ёш йигитнинг бетакрор ва ўзига ҳослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий ҳуқуқий ва эркинлигининг эътиборга тутилиши:

-миллийликнинг ўзига ҳос анъана воситаларига таяниш, жаҳон маданиятининг илгор тажрибаларига асосланиш;

-ўқувчилар фаолиятида тарбиявий жараённинг асосини ташкил қилиш, кизикарли, тулакони болалар ёш жихатларига мос ҳаёт иқлимини яратиш, меҳнат, хайрия, ижтимоий фойдали, ижтимоий кунгилочар ва шунга ухшаш тадбирлар ташкил этиш лозимки, натижада ўқувчилар узлари хоҳлаган ишга кул урсинлар, муваффақият хиссини тушуниб узларига ишончлари ортсин, ахлоқан барқарор булсин.

Ўқитувчи ўзининг тарбиячилик маҳоратида миллий истиклол озод ва обод ватанга муҳаббат ва инсонпарварлик, маънавий-ахлокий тарбия, иқтисодий тарбия, экологик тарбия, нафосат тарбияси, жисмоний тарбия, комил инсонни вояга етказиш кабиларга эътибор бериши лозим.

Демак, ўқитувчи жамият ҳаётида етакчи урин тутувчи, мураккаб шахс структурасига эга бўлган инсоннинг касбий киёфасидир. Ижтимоий турмушнинг барча соҳаларида эришилган ютуқларнинг заминида унинг меҳнатининг натижалари ётади. Ўқитувчиларнинг педагогик, психологик тайёргарлиги ва билимлар интеграцияси, муомала маданияти, психологик вазиятларни эътиборга олиш кабилар кучли бўлиши керак. Юксак савияли, зур маҳоратли тарбиячиларгина халқ орзусидаги барқамол инсонни

тарбиялайди. Илм инсонни юксаклик сари олиб боради. А. Авлоний айтганларидек: "Илм инсонларнинг мадори, хаёти, порлок келажаги, рахбари, нажотига айланган". Илм инсон учун гоят олий ва мукаддас фазилатдир. Шунинг учун аввалам бор илмли, тарбияли булмок хар бир ёш инсоннинг бурчи.

Шу максатда кунглида энг олий орзуларни жамлаб, ўқитувчи тер тукиб ишлайди. Уларнинг меҳнатини хурмат қилиб, берган билимларни эгалламок керак. Бехбудий айтганларидек: "Дунёда турмок учун дунёвий фан ва илм лозимдир". Ибн Сино таъкидлаганидек "Кимга қандай панду насихат килсанг, унга аввало ўзинг амал кил".

Халкимизда тарбиячилик санъати кадимдан жуда юксак даражада ривожланган. Шарк мутафаккирлари, педагогик олимлари баркамол инсонни етиштириш учун тарбия нақадар зарурлигини, унинг моҳиятини ва мазмунини асослаб берганлар. Тарбиявий ишларни ташкил қилишнинг миллий ва назарий асослари мавжуд булиб, ўқитувчилар узларининг тарбиячилик фаолияти жараёнида;

- мустакилик туфайли узбек халкининг миллий, диний гоьларининг кенг руёбга чикиши;

- маърифатпарварлик ва жадиъчилик харакатининг тарихий асослари;

- она тилимиз, унинг софлигини асраш;

- Туркистон халкларининг авлод-аждодлари яратган халк огзаки ижодиётининг миллий тарбия воситаси сифатида кулланишини юзага чикариш ва кенг фойдаланиш;

- халкимиз яратган миллий урф-одатлар ва анъаналаримиздан кенг фойдаланиш;

- Куръони карим ва хадиси шарифдаги инсон камолати хакидаги гоьларни ёшларга ургатиш;

- маърифатпарвар мутафаккирлар, миллий кахрамонлар фаолияти, уларнинг асарларини урганиш, илгор тарбиявий таъсир кўрсатувчи таълимотларга амал қилиш ва бошқалар.

Юкоридаги йуналишлардан бизга маълум бўладики, буюк аждоддаримиз юксак тараккий топган давлат барпо этгани ва бу мамлакатда «Куч адолатда» - деган бош шиор давлат сиёсатининг, жамият хаётининг асоси бўлганини

яхши биламиз. Бу гоя одамларга куч берган, уларда инсоф диёнатга, эзгуликка ишонч уйготган.

Чунки жамиятда адолат баркарор бўлса, миллат хеч қачон адашмайди. Эртами кечми фаровон турмушга эришади. Адолат биз кураётган жамият мезони булмоги даркор.

Албатта . бунда ўқитувчининг билими, маҳорати бекиёсдир. Ўқитувчининг билим даражаси, шарқона фикр юрита билиши, иш билан харакатининг бирлиги коллеж ўқувчиларининг ижодий фазилатларини такомиллаштиришда муҳим урин тутади. Тарбиянинг етакчи мақсади сифатида асрлар давомида шахсининг хар томонлама камолатга эришуви гоёси асос булиб қолади. Шахсининг хар томонлама камолатга эришиши, бу унинг айрим қирралари ёки хислатларининг тула қончилигини, жисмоний, ахлокий, сиёсий, эстетик қарашлари йигиндисини уз ичига олади. Ёшларни фалсафий дунёқарашга тайёрлаш, хаёт мазмунини тушуниб олишга кумаклашиш, уз-ўзини идора ва назорат қила билишни шакллантириш муҳим ахамиятга эга, чунки улар уз шахсий турмушида мақсадли ёндашув режа ва амал бирлигига эришадилар. Ўқувчиларни умуминсоний ва ватанамиз кадриятлари, бой маданияти билан таништириш, уларда маданий ва диний билимларни эгаллашга бўлган талабларни шакллантириш, малакаларни ошириш, эстетик тушунчаларни камол топтириш ўқитувчи фаолиятида чуқур урин эгаллаши лозим. Улар бир усмирнинг, йигит ва қизларнинг билимдонликларини ва ижодий имкониятларини аниқлаб уларни ривожлантириш, болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада куллаб-қувватлаш учун шарт-шароит хозирлаш, инсон фаолиятини турли соҳаларида жорий қилиш мақсадга мувофиқдир.

Халқимизнинг "Дунёда илмдан бошқа нажот йук ва булмагай" - деган нақлини ўқувчилар қалбига сингдириш масъулияти ўқитувчига топширилган. Тарбия қандай булмоги керак? ўқитувчининг педагогик фаолиятининг самарага эга булмоги учун кўп жихатдан шахс хусусиятларининг шаклланганлиги, шахс йуналишини аниқланганлигини ва касбий маҳоратнинг таркиб топганлиги билан характерланади.

Бугунги кунда ижтимоии ва иқтисодий шарт-шароитнинг мураккаб тус олиши ёки таълим тизимига нисбатан янги талабларнинг юзага келиши педагогларнинг уз фаолиятларини тубдан узгартиришга ҳамда изчил, ақл-заковатни ишга солган ҳолда иш тутишни такозо этмоқда. Бу бир томондан давр талаби эканини, иккинчи томондан шарт-шароитга нисбатан туб бурилиш ҳосил қилиш ёки шахс фаолиятини йуналтиришда янгича

муносабатда иш тутиш талаб этилади. Чунки мамлакат равнакини таъминлашда касбий таълим тизимида ижобий узгаришларнинг киритилиши педагогик ходимларнинг психологиясида бурилиш ясашлик билан белг'иланади. Ўқитувчи ўқувчининг ички дунёсини тушуниш бошқа одамлар билан алоқа урнатиш, ўқувчига фаол таъсир утказиш, хамма билан тил топишиб кетиш, вазминлик, одамларни ишонтириш қобилияти, босиклик ва ўзини тута билиш, талабчанлик, катъийлик, гайратлилик, чидамлилик, рахбарлик ва ташкилотчилик, ўзи ва бошқаларнинг хулқини бошқариш, мустакил ва ижодий фикрлаши муҳимдир. Кўп холларда ўқувчилар шахсини ривожлантиришда аник бир мезон улчовини белгилаб олмайдилар. Шу сабабли хам ўқитувчи ўқувчиларга касбий маҳоратини таркиб топишида кийналадилар, Улар қандай холатда хам фаолият йуналишини акс эттирувчи мезон бўлиши керакдир.

Бу мезон ўқитувчи фаолиятини доимо уз-ўзини назорат қилиш имкониятини тугдиради ва унинг самарадорлигини таъминлайди.

Ўқитувчи шахсий хусусиятларидан ташкари чуқур илмий савияга, сўзлаш маданиятига, юксак одоб ахлокли бўлиши керак. Ўқувчилар билан утказиладиган сухбатларни юкори савияда ташкил қилишда, ўқитувчи куйидаги маданият кирраларига эга бўлиши керак.

Рухият маданияти - ўқувчиларнинг маънавий эҳтиёжларига тутри таъсир кўрсатиш.

Маҳорат маданияти - хар бир тадбирни зур кувонч ва қалбдан ташкил қилиш.

Сиёсий маданият - давр талабига мос иктисодий, ижтимоий билимга эга бўлиш.

Маънавий маданият - ўқувчиларнинг ижодий, маънавий, бадий фаолиятини ташкил қилишдир.

Бундан ташкари, ўқитувчи ўзининг ташқи кўринишига хам эътибор бериши керак, тоза-озода, ихчам кийиниши керак. Бундан ташкари олий маълумотли, чуқур билим эгаси ўзининг фанини пухта биладиган, юрт равнаки учун жонини фидо қилишга тайёр, уз шогирдларидан билими, малакасини аямайдиган, ўқувчиларга азиз, дуст, сирдош, коллежнинг фидокор ходими булмоги лозимдир.,

Ўқитувчи тарбия жараёни янада самаралироқ утиши учун турли хил кургазмалардан, техник воситалардан унумли фойдаланиши мумкин. Буюк

мутафаккирларимизнинг ноёб асарлари, уларнинг хикматли сўзлари, турли кахрамонлик лавхалари тасвирланган расмлар, одоб-ахлоқ мавзусидаги филғмлар техник воситалар сифатида тарбияга таъсир қилади. Инсонни маънавий баркамол қилиб тарбиялашда узбек халкининг миллий ва маданий кадрийатларидани фойдаланиш, манбаашуносликка ургатиш мақсадга мувофиқдир. Тарбиявий тадбирларни режаллаштиришда ўқувчининг рухияти, кизикиш жараёнидаги ижобий ва салбий сифатларининг мавжудлиги даражасига эътибор бериш, тарбиявий тадбирларнинг сифат ва самарадорлигини оширишда янгича ишлаш методи ва шаклларида фойдаланиш санъатига эга бўлиш ўқитувчининг педагогик маҳоратига боғлиқ. Ўқитувчиларнинг бу машаққатли меҳнатларини кадрлаган ҳолда ўқувчиларнинг узлари ҳам яқин ёрдамчи бўлишлари керак. Шу уринда Воиз Кошифийнинг "Агар шогирдликнинг биниси ниманинг устига қурилади деб сурасалар жавоб бергил: Ирода ва сабр тоқат, нимаики устоз истаса, уни жон қулоғи билан эшитиб, чин қунгли билан қабул қилиш, эътиқодли бўлишдир" деган сўзлари уринлидир. Ўқувчилар меҳнатининг давлат томонидан муносиб тарзда тақдирланиши уларнинг қобилиятини янада ривожлантиради, уларнинг ижодий фаолияти мукаммаллашади, уз устида олиб бораётган ишлари такомиллашади, ўзига берилган муқофотга ижобий жавоб беради.

Албатта. бу уринда ҳар бир тарбиячи педагогик ташкилотчилик маҳоратига эга бўлиши керак. Тарбия жараёнини тутри ташкиллаштириш, дарсдан сунг ўқувчиларнинг буш вақтини тақсимлаш керак. Бунда ўқувчиларнинг ота-оналари билан яқиндан муносабатда бўлишлари керак, улар билан суҳбатларни қуйидаги йуналишларда олиб бормори лозим:

1. Ўқувчининг характер хусусияти, оиладаги урни, мавқеи, рухий ҳолатини урганишда.

2. Одоб ва ахлоққа доир суҳбат. (шарқона урф-одат, расм-русумлар, Янги чиққан адабиётлар).

3. Тарбияси мураккаблашган ўқувчиларнинг ота-онасига маслаҳат бериш, ўқитувчининг яқкама-яқка суҳбати пухта, асосли ва мантиқан бой бўлса, ота-онани унга ишончини оширади - натижада эркин дил сўзлари, маслаҳат, ўзаро ёрдам қаби бир ҳамкорлик ҳолати вужудга келади.

Ўқитувчи ота-она ва ўқувчилар билан яқкама-яқка фаолиятини йўлга қуйиш учун ота-оналар шахсини, оилавий аҳволини билиш керак. Ўқитувчи ота-оналар хақида маълумотга эга бўлгандан кейин уларнинг фарзандлари

хасида маълумотни аниқлаб олиш муҳимдир. Ўқитувчининг болаларни тулик, урганиши, тарбиявий тадбирларни мукамал таъсирчан уюштиришга имконият яратади. Ўқитувчи уз фаолитида куйидагиларга эътибор бериши лозим:

1. Ўқувчиларда шаклланиб келаётган ижобий фазилатларни тавсифлаш, уларни билим олишга кизиктириш, ростгуй, маърифатли, меҳрли, дустлик, уз-ўзини бошқариш, меҳнатга муносабатини ривожланиш.

2. Ўқувчиларнинг рухий куввати ва темперамент турларини ажрата олиш.

3. Ўқувчидаги ижобий ва салбий узгаришларни кузатиш ва сабабини урганиш.

4. Ўқувчидаги ёлгон гапириш ва бошқа салбий сифатларини аниқлаш. Болалар билан турли саёхатлар уюштириш, кинотеатрларга бориш, уйинлар ташкил қилиш, байрамларга багишланган кечалар утказиш мақсадга мувофиқдир. Масалан: "Гуллар байрами" эрталигини утказиш ўқувчиларнинг эстетик хис туйғуларини устиради.

Байрамни утказишдан мақсад ўқувчиларда йил фасллардаги мавсумий узгаришларни кузатиб бориш, табиатдаги усимликлар дунёси, турли-туман гуллар, уларнинг устириши ва бошқалари хақида тушинчалар беришдир.

Фан ўқитувчилари хар хил мусобакалар, беллашувлар утказишлари хам ўқувчининг билимига билим кушади, дунёқарашини устиради-гурухдошлари билан алокани мустахкамлайди, мустакил фикрлашга ундайди. Коллежларда ташкил килинган хар хил тугараклар хам ўқувчиларнинг тарбиясига яхши таъсир килади. Кайси ўқитувчи ташкилотчи, янгиликларга интилувчан бўлса, унинг ўқувчилари иноқ, меҳрибон булиб усадилар. Улар дустларининг, ота-оналарининг, ўқитувчиларининг, илмнинг кадрига етадиган баркамол инсон булиб усиб улга ядилар. Давлатимизнинг энг буюк мақсади хам асли шудир. Демак, ўқув-тарбия жараёнининг натижалари ўқитувчининг маҳоратига, ташкилотчилик фаолиятига ва касб куникмасига боғлиқ экан. Дарснинг самарадорлиги, таълимий, ривожлантирувчи ва тарбияловчи жараёнини ошириш учун куйидагиларни амалга ошириш зарур:

- Ўқитувчининг маънавий-ахлокий, сиёсий, илмий назарий ва методик даражасини ошириш;

- педагогик меҳнат сифатига, дарсга тайёрланишга масъул муносабатни белгилаш;

- барча ўқув-тарбиявий ишлар буйича самарали назоратни ташкил этиш;

- ўқувчиларда уқишга масъулият муносабатни тарбиялаш буйича улар билан иш олиб бориш, билимларидаги нуқсонларнинг олдини олиш, билим, қуниқма ва малакаларнинг юксак сифатига эга бўлиши учун курашиш, бу ишга ўқувчиларнинг ўзини фаол жалб қилиши керак.

Бу йуналишларнинг ҳар бири буйича аниқ уйлаб' чиқилган, илмий жихатдан асосланган ишлар режаси, педагоглар жамоаси унинг ўқув-тарбиявий ишлари даражасидан келиб чиқадиган тизими бўлиши зарур.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.

27-Маъруза: Педагогик муомила .Мактаб ва театр педагогикаси.

Режа:

1. Одоб ва ахлоқни шакллантирувчи асосий омиллар
2. Талаба ёшларда одоб-ахлоқни ривожлантиришда ўқитувчи маҳорати.
3. Педагогик муомила.
4. Мактаб ва театр педагогикаси.

Ўзбекистон мустақилликга эришган дастлабки кунданок талаба ёшларни маънавий кадриятлар руҳида тарбиялаш энг муҳим вазифалардан булиб қолди. Чунки давлатнинг асосини маънавият ташкил этади, маънавиятига эътибор бермаган давлатнинг келажаги ҳам булмайдди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов «Баркамол авлод -Ўзбекистон тараккиётининг пойдеворидир» номли маърузасида таъкидлаганидек «Бизнинг республикамизда ўзимизнинг маънавий кадриятларимизни, таълимнинг миллий тизимини такомиллаштириш ҳамда унинг миллий асосларини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор берилмоқда».

Дарҳақиқат, фақатгина чинакам маърифатли одам миллий кадриятларни, ўзини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига ўзига муносиб, обрўли урин эгаллаш

учун фидойилик билан курашиш мумкин. Шундай экан бугунги кунда ёшларни маънавий-ахлокий тарбиялашнинг ахамияти каттадир. Чунки талабаларнинг билимини, аклий ва ахлокий холатларини шакллантириш, назорат қилиш ва баҳолаш давлат микёсида амалга оширилмоқда.

Шуни айтиш керакки инсонинг маънавияти унинг ахлоки, одоби, хулки, маданиятидан ташкил топади. Ахлоқ эса аклий, ҳукукий, диний, иқтисодий ва сиёсий билимлар замирида шаклланади. Мазкур билимлар уз навбатида инсон ахлокий сифатларининг камол топиб, бойиб боришига олиб келади. Демак ахлоқ инсоннинг ижобий сифатлари мажмуидир. Одоб ва ахлоқ бири-бири билан узвий борликдир. Одоб алоҳида бир шахснинг муайян бир хислатини ифодаловчи ахлокий категориядир.

Одоб алоҳида шахс, эл, элат, халқ усулга тааллуқли бўлган ижобий ахлокий сифатлар мажмуидир.

Инсон-табиатнинг энг буюк неъматидир. Унга ақл-идроқ, онг, фаросат каби буюк фазилатлар ато этилганки, инсон бу фазилатларга сайқал бериб, ривожлантириб, оламни, инсониятни камолатга етаклаб боради. Таникли шоиримиз Э.Воҳидов айтганларидек:

Мулки борлик, ичра бир маҳал,
Муъжазгина олам яралган,
Бермок учун дунёга сайқал,
Олам аро одам яралган.

Одамнинг инсон сифатида шаклланиши камолат даражаси одоб, ахлоқ, маданият, маънавият элементларининг унда канчалик мужассамлашгани билан белгиланади.

Одоб бу ҳар бир инсоннинг жамоа билан бўлган мулоқотига ҳамда юриш-туришида ўзини тута билишини кўрсатади, Ахлоқ жамиятда қабул қилинган, жамоатчилик фикри билан маъқулланган хулқ одоб нормалари мажмуидир.

Маданият-жамиятнинг ва унда яшовчи фуқароларнинг фаолияти жараёнида тупланган барча ижобий, аклий ютуқлар мажмуаси. Маънавият-инсон онгини ақс эттирувчи барча ижобий, интеллектуал фазилатлар мажмуасидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов таъкиддашича, "Маънавият турли халклар ва мамлакатлар кишиларини кон-кариндош килади. Уларнинг тақдирини ўзаро хурмат асосида яқинлаштиради. Бизнинг маънавиятимиз асрлар давомида миллион-миллион кишилар тақдири билан шаклланган. Уни улчаб ҳам, поёнига етиб ҳам булмайти. У инсон учун бутун бир олам."

Ақлий камолотга эришиш иродавий хатти-харакатлар, узлуксиз фаоллик, фидоийлик, билимга чанкоклик кабиларнинг боскичма-боскич, аста-секинлик билан амалга ошадиган жараёнди.

Мустақил фикрлаш бу фахмлаш, англаш, фикр юритишдан бошланади. Англаш бирор-бир гоёни туб мазмунига тушуниб етиш. Мушоҳала -шу гоёни мантикан талкин қилиш.

Тафаккур-инсон онгидаги мавжуд илмий ва хаётий билимлар мажмуаларидан керагини саралаб олиш ва амалиётга куллаш.

Юкорида санаб утилган йуналишлар асосида талаба ёшларнинг хулк маданиятини шакллантириш муҳимдир. Чунки талаба ана шу маънавий мухитда уз фаолиятини амалга оширади, узлигини англайти. Маънавий билими билан мулоқотга киришади. Хунинг учун талаба ёшларнинг хулк маданиятини шакллантириш самарадорлигини таъминлаш маънавий мухитга боғлиқди.

Педагогик муомала - бу ўқитувчининг талабага таъсир утказиш уларнинг бир-бирлари билан хамкорликларининг фаолиятиди.

Хамкорлик ўзаро ахборот алмашинуви, -турлича коммуникатив воситалар ёрдамида ўқитувчи томонидан талабалар билан ўзаро муносабатни ташкил килади. Педагогик фаолиятда муомала муайян дастур асосида мақсадни амалга ошириш, режалаштириш ва утказиш функциясини бажаради. Яъни муомала:

-Ўқув фаолиятини яқка хол бажаришнинг воситаси;

-Тарбия жараёнини таъминлашнинг ижтимоий-психологик тизими;

-Таълим ва тарбиянинг муваффақиятини таъминловчи ўқитувчи билан талабалар ўзаро муносабатининг муайян тизимини ташкил қилишнинг усули;

-Талаба индивидуаллигини такомиллаштириш, истеъдодини карор топшириш имконини берувчи жараён сифатида хизмат килади.

Муаллим педагогик жараёнда етакчи кишидир. Унга ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш вазифаси юклатилган. Шунинг учун ҳам ўқитувчига, унинг ахлокий сифатларига ўқувчилар билан муомаласига нисбатан алохида юксак талаблар қўйилади. Муаллим ҳаётга эндигина кириб келаётган, баркамол шахс сифатида шаклланаётган инсонлар ёш болалар билан мулоқотда бўлади. Болалар таълим-тарбия жараёнида умуминсоний ва миллий ахлоқ нормаларини узлаштиради. Ўқувчи муомала одобини асосан ўқитувчи тимсолида англаб олади. Педагоглар жамоасида ўқитувчилар уртасидаги муомала - муносабатлар инсонпарварлик, ихтиёрийлик тамойилларига асосланади. Улар одатда, икки хил булиб, бири-расмий, иккинчиси-норасмий муомала дейилади. Расмий муомала-муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, директив ҳужжатларига асосланади. Норасмий муомала педагогик этиканинг қонуниятларига асосланади ва жамоанинг ҳар бир аъзоси томонидан ихтиёрий равишда бажарилади.

Муомала жараёнида ўқувчи ёки талаба ҳулки ижтимоий қонун-қоидалар маромига зид келса, у ҳолда унинг хатти-ҳаракати қораланади, эътироз, танбех, эслатиш каби воситалар билан таъсир утказилади. Муомала вақтида одоб, одоблилик муҳим аҳамиятга эга. Унинг асосий вазифалари: ахборот алмашув, ўзаро таъсир, ўзаро идрок қилиш, тугри амалга ошишини идора қилиб туради. Ҳар бир фикр билдирилганда, мулоқотдош қабул қилаётганини фахмлаб туриш, ташқи кўринишлари узғаришига эътибор бериш, узр сураш тавозе билан муроҷат қилиш эвазига муомала одоби ушлаб турилади. Муомала жараёнида баъзи бир хатти-ҳаракат уиламай билдирилган фикр, ортикча имо-ишора одобсизликка олиб келади. Одобсизлик эса низоли вазият, қарама-қаршилик, зиддиятли вазиятни келтириб чиқаради. Бунинг натижасида муомала фикр алмашув ўзини вазифасини низоли вазиятга бушатиб беради. Педагогик муомалада психологик алоқа урнатиш алохида аҳамиятга эга, чунки талаба билан ўзаро муносабат, ҳурмат ишонч негизида қурилади.

Ўқитувчининг талабаларга таъсир утказиш самараси унинг принципалиги ва талабчанлигида уз аксини топади. Бундан ташқари у ўзига ҳам ута талабчан бўлмоғи, шахсий намунаси билан табиий равишда обрӯ-эътибор қозонмоғи лозим. Муомала жараёнида ва ҳамкорлик фаолиятида ўқитувчининг талабаларга таъсир утказиш натижасида уларда:

-уз-ўзини ва узгаларни ҳурмат қилиш;

-уз-ўзини ва бошқаларнинг фаолияти, ҳулкини баҳолаш;

маъсулият билан қараши, маълумотли булиб педагогика билан психологияни билиш, педагогик маҳоратга, педагогик одобига эга бўлиши лозим.

Педагогик фаолият драматургияси ва режессураси.

Тарбиявий жараён ижодкорликдан иборатдир, лекин у педагогик вазиятни таҳлил қилиш маҳоратида ҳам, болалар билан бевосита ўзаро ҳамкорлик қилишда ҳам намоён бўлади. Тарбиячи ижодкорлигининг ўзига хослиги шундан иборатки, у ижодий фикрини ўз шахси орқали амалга оширилади. Бошқача қилиб айтганда, педагогикада ижодкорнинг шахси билан ижодкорлик қуроли (воситаси) бир-бирига мос келади бунда тарбиячининг ўз-ўзини намоён қилиши жуда катта рол ўйнайди. Бу жиҳатдан ўқитувчи нинг фаолияти бир қатор хусусиятлари бўйича актёр, режиссёрнинг бадиий-ижодий фаолиятига яқиндир.

Шуни қайд этиб ўтиш керакки, театр ижодкорлигида ва педагогик таъсир кўрсатишда, яъни педагог билан болаларнинг бевосита ўзаро ҳаракати билан боғлиқ бўлган ҳисси ўзаро фикр алмашиш соҳасида кўпгина умумий томонлар бор. Тарбиячи пировард натижада педагогик таъсир кўрсатиш драматургиясини ишлаб чиқади, уни ривожлантириш соҳаларни белгилайди, тарбиявий таъсирлар режасини тузиб чиқади, бу режа у ёки бу тарбиявий сюжетни режиссиорона кўришни назарда тутаяди, ниҳоят, педагогнинг ўзи тарбиявий ғоялар ва йўл-йўриқларнинг фаол "узатувчиси" бўлиб майдонга чиқади. Бу иккала ижодий жараённи муомала ва ўзаро фақат бир-бирига яқинлаштиради. Улар ҳам театр ижодкорлиги ҳам, педагогик ижодкорликнинг энг муҳим ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади.

Театр фаолияти ва педагогик фаолияти мақсаднинг ўхшашлиги ҳам яқинлаштиради. Ҳар иккала ҳолатда ҳам мақсад кишига таъсир кўрсатиши ва кишида муайян кечинмалар вужудга келтириш сифатида белгиланиши мумкин. Театр ва педагогик фаолият бир хилда эканлигининг учинчи кўрсаткичи таъсир кўрсатиш қуролининг умумийлигидир. Ҳар иккала ҳолда ҳам педагог билан актёрнинг ўз психофизик табиати ана шундай қурол вазифасини бажаради.

Театр фаолияти билан педагогик фаолиятнинг ўзаро алоқаларига доир масалалар А.С.Макаренконинг ўзини ҳамиша қизиқтириб келган. Булар ҳақида педагогнинг машҳур фикр-мулоҳазалари бўйича ҳам, камроқ машҳур бўлган мемоар материаллар бўйича ҳам хулоса чиқариш мумкин. Масалан, ўз вақтида Харьков рус драма театрнинг бош режиссёри бўлган ва

А.С.Макаренконинг дўсти Н.В.Петров унинг хақидаги кўпгина эсдаликларида, бизнинг суҳбатларимизда театр ва педагогик муаммолар доимо бирлашиб кетарди, деб таъкидлайди.

А.С.Макаренконинг бадиий-театр зиёлилари билан яқиндан танишуви унинг педагогик фаолиятнинг ҳиссий-ижодий табиати моҳиятини тушуниб этишга ҳам тегишли таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмасдир. Шуниси диққатга сазоворки, Макаренко бошловчи педагоглар билан этюд ишлари олиб бориш зарурлиги ҳақида гапирган ва бундай ишни ўз коммунасида ўтказган эди. Макаренконинг этюд ўтказиш амалиётларини таҳлил қилиб, К.С.Станиславскийнинг театр мактаби таъсирини беихтиёр ҳис қиласиз. Икки буюк педагог ижодкорнинг ижодий табиатини ривожлантиришни ўз мақсадлари деб билдилар, шунинг учун ҳам режиссёр Н.В.Петров ўз вақтида К.С.Станиславский билан А.С.Макаренконинг педагогик концепцияларини таққослаб кўрсатган эди.

Шундай қилиб театр ва педагогик фаолият мазмун (ўзаро фикр алмашиш) ва восита белгилари жиҳатдан (ижодкорни шахси ва унинг психофизик табиати таъсир кўрсатиш воситаси сифатида) бир бирига яқин бўлиб, бир қатор умумий жараён хусусиятларига эгадир, бу хусусиятларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- театр ва педагогик ижодкорлик жараёни у бевосита иштирокида оммавий сўзга чиқиш вазиятида амалга оширилади;

- театр ва педагогик фаолият ўзига хос хусусиятларига кўра ўзи таъсир кўрсатадиган объектни айна вақтда ижод субъектига, шерик ижодкорга айлантиради, унинг фаол иштирокисиз ижодкорлик ишининг ўзи бўлмайди;

- кўпгина фаолият турларидан фарқи ўлароқ, актёрлик ва педагогик ижодкорлик асосида бунинг учун ажратилган муайян вақт давомидаги ижодкорлик этади, у ижодкордан (ўқитувчи , тарбиячидан) ўз руҳий ҳолатини бошқаришда тезкорликни ва ижодий кайфиятни айна дақиқада қўзғатишни талаб қилади;

- театр ва педагогик ижодкорлик натижалари жўшқин бўлиб, ривожланиб, ўзгариб боради, бошқача қилиб айтганда, ҳамиша жараёндан иборат бўлади;

- театр ва педагогик ижодкорлик жамоа тусда бўлади. Тарбиявий жараён пировард натижада иккита йирик босқичдан: тарбиявий мақсад ва уни амалга ошириш жараёнидан ташкил топади. Шунинг учун биринчи босқичда ҳам,

иккинчи бочқичда ҳам айнан ўқитувчи нинг театр-таъсирчанлик қобилиятлари муҳим рол уйнайди.

Шундай қилиб педагогик фаолият-бу тарбиячининг педагогик жиҳатдан тан олинган, режалаштирилган ёки тайёргарлик кўрилган ҳатти-ҳаракати бўлиб, у вазиятни ёки бола шахсини ўзгартиришга олиб келади. Педагогик фаолият аниқ мақсадга қаратилганлиги ва айна вақтда полионизм (кўп овозлиги), вазият ва тарбияланувчи шахсининг ўхшашлиги билан фарқ қилиши, жўшқин, самарали, ўзгаришлар киришга лаёқатли бўлиши, шахслараро муносабатлар системасига мувофиқ келиши керак.

Бўлажак педагогнинг актёрлик психотехникасининг амалий усулларини ўрганиш. Ўқитувчи фаолиятининг тузулиши бўлажак педагогнинг ташкилотчилик-бошқарув кўникмалари ва малакаларига маълум талаблар кўяди, шу муносабат билан уни актёрлик ва режиссёрлик маҳорати таркибий қисмларига ўргатиб бориш зарурати ортади.

Ҳаракат, диққат, органика, мушаклар эркинлиги, хаёл, муомала, қилиш, тўппа-тўғри ҳаракат бўлар буюк театр педагоги К.С.Станиславский системасининг асосий тушунчалари бўлиб уларни бўлажак ўқитувчи ҳам ўзлаштириб олиши фойдалидир.

К.С.Станиславский режессурасининг насиҳатларидан бири "ишлаб чиқаришга доир ҳаракат ҳар қандай мажбурийликни ташаббусга айлантиришдир". Бу усул ўқитувчи нинг ўзининг жиддий ҳиссий фаолиятига ва ўқувчиларга нисбатан жаҳлдорликдан, асабийликдан, салбий ҳиссиётлардан қутқаради. Бироқ ижодий руҳланишни жазавадан иборат кўпол ҳазил билан чегараланувчи ортиқча ҳиссиётга берилишдан фарқ қилиши керак, ўқитувчи нинг бундай "ёниши" бекорга кетади, у ўқувчиларни ёндирмайди, чунки "томошабиннинг идрок этиши" оширилган танусга ва ҳиссиётларнинг "қизишига" нисбатан тескари мутаносиблик қонунига эгадир.

Педагогнинг синфда туриш ҳолати ўзининг аломатларига эга. Масалан, чап қисим энг оддий мизасахнасининг тили "олдин бўлишлик"ни билдиради, бунда кўз қарашни гўё ҳаракатни ўнг қисмдаги бўш маконга "ҳайдайди", чунки кўз шартли-рефлекторли физиологик механизмлар туфайли фазона чапдан ўнг томонга қараб "ўқийди". Ундаги композиция тугалликка интилади, чунки чап қисмдаги фазо ўнг томонда жойлашган композицияни сиқиб қўйгандай бўлади ва бу билан уни аҳамиятлироқ, салобатлироқ қилади.

Педагогнинг ўқувчиларга юзи билан қараб туриши ёки бурилиб туриши ҳам ўзига хос семантикага эга. Аудиторияга идрокнинг психофизиология қонунлари бўйича тўғри чизиқ бўйлаб чиқиб кетиш (рўпара туриш) ўқувчиларни сергаклантиради, чунки композиция жиҳатдан ўқувчининг қиёфасини, унга қатъийлик, маънодорлик бахш этади. Гавданинг қандай туришига (оёқларнинг эркин туриши, гавданинг оғирлиги туфайли оёқлардан бирига кўпроқ юк туриши, мураккаб тағ маъноларни узатувчи бошнинг турлича ҳолатда бўлиши мумкинлиги), "диагоналларнинг самарадорлиги" - синфнинг иш майдонидаги энг узун масофага (у дарҳол икки ўлчовда композитсион ўзгаришни таъминлайди) мувофиқ трур экан "кўп даражада эркинликка" эга бўлади.

Соф ён томонни тадбиқ этиш имконияти чекланган, чунки у аудиторияни кўздан кечириш нуқтаи назардан жуда ҳам ярқисиздир, лекин муозанат вазифаларини ҳал қилиш учун ярқисизлик (худди шунингдек бурилишида ярим эгилиб тўхташ каби), масалан, қотиб тургандай кўриниш, шунингдек, субъект ниятларининг яширинлиги сезгисини билдириш учун ярқисидир.

Шундай қилиб ўқувчи бир-икки дақиқа ичида бутун гуруҳ олдида "сахна"да турган буюмга (масалан, стулга) кўз югуртириб чиқади ва педагогнинг "бўлди" деган командаси билан ўзи кузатиб бўлган нарсаларни, буюмни ўзи сезган фазилатларини гапириб беради. Ўқитувчи ҳар гал "сахна" га чиққанида аста-секин, лекин ҳар ҳолда режали, осойишта ва диққат билан ишлай бошлайди: у энди буюмнинг тафсилотларини пайқаб олади ва ҳатто уларни туркумларга ажратади-буюмнинг рангини, шаклини ва у қандай материалдан ясалганлигини, унинг таркибий қисмларини, қаерда туриши ва шу қабиларни айтади. У талабанинг кўриш диққатидан ташқари, эшитиш диққатини ҳам машқ қилдиради: нимани эшитяпсиз, қандай товушлар келяпти, улар қаердан эшитиляпти, уларнинг таркибий қисмлари, турган жойи қандай?

Талабалар олдига кўйиладиган асосий вазифа-жисмоний ҳаракатлар орқали, "мускул қувончи" орқали ички маънавий шодлик ҳолатини топишдан иборат бўлиб, у юксак ишчанлик қобилиятига, тўла куч билан ишлаш истагини пайдо бўлишига ёрдам беради. Бундан ташқари, жуда юксак мақсад "ўта вазифа" ўзни худди тажрибали педагог сифатида туриш вазифаси кўйилади. Бу тасаввур ҳулқ-атвордаги жисмоний машқ орқали ўзини бахтиёр ва меҳнатсевар ҳис қилишда ёрдам беради.

Шундай қилиб жисмоний ҳаракатларининг ташқи томони орқали психологик томонни машқ қилдириш содир бўлади, у сенсомотор кўникмалар, хаёл, ҳиссий реакцияларни чуқурлаштиришга қаратилгандир. Жисмоний ҳаракатлар усули айрим ўзаро фикр алмашиш кўникмаларини машқ қилдириш учун ҳам қўлланилади. Баҳамжиҳат бўлиб ишлаш-ўзаро боғланган жамоа фаолият-гуруҳ аъзоларини жипслаштиришга, уларнинг биринчи навбатда психофизиологик жиҳатдан мувофиқ келишига ёрдам беради.

Қўлланиладиган янги педагогик ва ахборот технологиялари мазмуни.

мазмуни. йўналтирувчи маъруза, суҳбат, мунозара савол жавоб.

Фойдаланилган адабиётлар

Ар1, Ар4, Ах1, Ах2, Ах3, А1, А3, А5, А6, Ак1, Ак2, Ак5.